كتاب شرح گلستان سعدى [illegible]

شرح گلستان

٣١٩

كلستان
مترجم

و ـ ٢
١٠١

٤١٠٤

قد وقف هذه النسخة الجليلة سلطاننا الأعظم والخاقان المعظم
مالك البرين والبحرين خادم الحرمين الشريفين السلطان
ابن السلطان السلطان الغازي محمود خان وقفا صحيحا شرعيا
لمن طالع واستبصر وأناب واستفاد خلد الله ملكه الى الأبد
حرره الفقير أحمد شيخ زاده المفتش بأوقاف الحرمين الشريفين
غفر لهما

بسم الله الرحمن الرحیم منت خدایرا ای الامتنان واعتداد النعم
برای خدای که طاعتش موجب قربتست وبشکر اندرش مزید نعمت یعنی
اندر شکر خدای تعالی زیادهٔ نعمت ثابت است غالبا، زاین لتحسین اللفظ
قال الاستاد سلمه الله الفاضل فی استعمال العجم ان مثل اندر و در اذا اقترن بالباء
الکائنة للصلة ان یوخر عنه کما سیجیٔ فی قوله بدین بندر درست والمعنی درین بندر است
وکذا قوله بدریا در منافع بی شمارست والمعنی در دریا وکذا قوله خود برنج درست
والمعنی حسود در رنجست بهذا او قیل الباء سببیة والمعنی زیاده النعم ثابتة للعباد
بسبب کونهم فی شکره تعالی وهذا علی تقدیر ان یکون مزید بفتح المیم مصدرا میمیا بمعنی
الزیاده وقد یروی مزید بضم المیم مناسبا لقوله موجب ای هو مزید النعم لهم بسبب
کونهم فی شکره تعالی والتقدیر مزید نعمتست الا انه حذف لفظ است اکتفاء بما
قبله وکذا فی قوله مفرح ذات و واجب وغیر ذلک الی آخر الکتاب وسوای حذف الرابطه
اکتفاء بما قبله شایع بل مطرد فی هذه اللغه هر نفسی که فرو می رود ممد حیاتست
وچون بر می اید مفرح ذات اخر هذه القرینة عما قبلها بناء علی ان الظاهر ان خروجه
بحسب ان یکون بعد دخوله بغیر عکس فان الهواء الخارج عند النفس هو عین الهواء الداخل
بدون لزوم العکس پس در هر نفسی دو نعمت موجودست و بر هر نعمتی شکری
واجب بناء الوحدة فیهما واجب بیت از دست وزبان بحذف الواو
العاطفة لفظا وبضم التاء دلیلا علیه وکذا فی امثاله وزبان بفتح الزای فی
الفصیح والمشهور ضمه ویجوز بالفاء بمقام الباء کذا فی الصحاح الفارسی
وقوله که بکسر الکاف العربی والهاء للعلامة یستعمل اسماء بهنا ویستعمل
اداة اما اذا استعمل اسما فیدل علی ذات ذوی العقول کما ان چه یدل علی
غیر ذوی العقول نحو چه جانورست وچه خبر شنیدی واما اذا استعمل اداة
فیجیٔ للارتباط اما بین الصفة والموصوف نحو دلی که عاشق شد کم شد او بین
العلة والمعلول نحو مرا که تاب ندارم او بین الغایة والمغیاة نحو بکوش تا که بر
او غیر ذلک من الامرین اللذین تعلق احدهما بالاخر نحو گفتم که چه غم اما که بکسر الکاف
الوحی وسکون الهاء الاصلی فهو بمعنی الصغیر کذا فی بحر الغرایب بر اید کز عهدهٔ

اصله کر از عهدهٔ شکرش ای من حق شکره تعالی وهی فی الاصل الدرک
بفتحتین کذا فی مختار الصحاح ولا یخفی ان فی ذکر دست اشارة الی عدم
اختصاص الشکر باللسان وقوله بدر اید ای یاتی الی الباب فقد کنی به
عن الخروج والمعنی من ید ای شخص ولسانه یمکن ان یخرج من عهدة شکره
تعالی وبشکره کما هو حقه استفهاما علی سبیل الانکار واستدل علیه بقوله تعالی حیث
قال الله تعالی اعملوا آل داود شکرا وقلیل من عبادی الشکور قیل هذا
حکایة ما قیل لآل داود ع ای امرناهم وقلنا لهم اعملوا یا آل داود شکرا
نصب علی انه مفعول له ای اعملوا الله تعالی واعبدوه شکرا او علی الحال ای شاکرین
قال بعض الکمال او علی تقدیر اشکروا شکرا لان اعملوا فیه معنی اشکروا من
حیث ان العمل للمنعم شکر له والشکر فعل ینبی عن تعظیم المنعم بسبب انعامه وقیل
صرف العبد جمیع ما انعم الله تعالی علیه من السمع والبصر وغیرهما الی ما خلق واعطاه
لاجله قیل وبهذا المعنی وردت هذه الآیة الکریمة فان الشکور بالمعنی الاول غیر
قلیل والشکور بالفتح المتوفر علی اداء الشکر بیت بنده همان به که ز تقصیر خویش
راهمان بهترست که ز تقصیر خویش : عذر بدرگاه خدای آورد : ورنه
بفتح النون بمعنی والا اصله واگرنه قال بعض الکمال قوله نه من بسبب الالتفات
للخفة وقد یکسر کما فی قوله وگرنه من همان خاکم که هستم والمعنی ورنه عمل سزاوار خداوندیش :
بفتح الیاء المصدری کس نتواند که بجای آورد : باران رحمت بی حسابش
همه را رسیده وخوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده پرده ناموس بندگان
بگناه فاحش فی مختار الصحاح کل سوء جاوز حده فهو فاحش ندرد من دریدن
بمعنی الخرق قیل قد اشتهر بتشدید الراء وکذا نبرد فی قوله وظیفه روزی ای
الرزق بخطای منکر بفتح الکاف نبرد والاصل تخفیفهما ولعله من قبیل قولهم اتمید
بتشدید المیم واصله التحمید وله نظایر لا تحصی بیت ای کریمی که از خزانهٔ غیب
گبر وترسا وظیفه خور داری : دوستانرا کجا کنی محروم : تو که با دشمنان نظر داری :
الگبر بفتح الکاف الفارسی وسکون الباء الموحدة الکافر مطلقا وترسا نوع
منه وقوله کجا کنی بیاء الخطاب من کردن وکذا یاء داری من داشتن فراش باد صبارا

كفته تا فرش زمردين بتشديد الرا، يعني فرش زمرد رنك كناية عن الخضرة والنبات دايهٔ ابر بهار را فرموده تا بنات جمع بنت بكسر وبضم الكاف الفارسي ودايهٔ ابر بهار را فرموده تا بنات جمع بنت
نبات در مهد زمين بپرورد ودرختانرا بخلعت نوروزی قبای سبز
ورق يعني جامه كه ورق سبز است در بر كرده اعلم ان بر يجي على سبعة
معان بمعنى الصدر ومنه قولهم للمحبوبين سيمين بر وبمعنى الثمرة وبمعنى الثمرة و
وبمعنى الامر من بردن كما يجي في قوله بر بارهٔ بر سنك وبمعنى على للاستعلاء وهو
المراد ههنا وبمعنى النصيب وقد يستعمل في بعض التراكيب صفة ومنه قولهم دلبر
وكثير اما يذكر في اوايل المصادر والافعال لتحسين اللفظ فقط كذا في التوابع
واطفال شاخ را جمع طفل بقدوم مصدر على وزن الدخول من قدم من سفره
بالكسر قدوما ومقدما ايضا بالفتح موسم كل كلاه شكوفه بر سر نهاده
وعصارهٔ نايى العصارة بالضم ما سال من العصر وناى بمعنى القصب مطلقا
وقد يتخذ منه بعض من آلات اللهو ويقال له ناى ايضا قال الاستاد ومثله
في بالقصر ايضا الا انه يطلق على صغير منها على قياس خياط ومخيط منه آ وروى
نالى باللام ونال اماني وسط القلم وجوفه كالخيط الابيض ولعل هذا هو الاصوب
فان كون ناى بمعنى القصب وان ساعده بعض الكتب لكن اكثرها مصرح بخلافه
بقدرتش شهد فايق من فاق على امثاله اذا علاهم بالشرف شده وتخم خرما
بتربيتش نخل باسق كشته بفتح الكاف الفارسي اى صار نخلا مرتفعا **بيت**
ابر وباد ومه وخورشيد فلك بلند بضم البا، وفتحها في بعض النسخ خورشيد و
فلك وهوا داخل في المعنى كما لا يخفى دركارند: اى كل واحد منها يعمل بما امر وابه
تا تو نانى بكف آرى وبغفلت نخورى: همه بمعنى الجميع از بهر تو سركشته اى
المتحير فرمان بردار: شرط انصاف نباشد كه تو فرمان نبرى: بفتحتين فانه
وان كان من بردن بالضم الا انه فتح البا، لئلا يلتبس بقولهم نبرى من بريدن
بمعنى القطع ولما فرغ من التحميد الذى اشار اليه بقوله منت خدايرا الخ قصد الاشارة
الى التصلية فقال در خبر است وهو خبر مقدم لمبتدا، مؤخر وهو قوله يكى از بندكان
اى من القضية ثبتت ووردت في الخبر اى الخبر في الحديث از سرور كاينات

ومنه

ومنه موجودات ورحمت عالميان بفتح اللام وكسر الميم جمع عالم وصفوة
على وزن رحمت في الصحاح صفوة الشيء خالصه ابو عبيده يقال صفوة ماله
بالحركات الثلث فاذا نزعوا الها، قالوا صفو ماله بفتح الصاد لا غير انتهى
آدميان جمع آدم وتتمه دور زمان محمد مصطفى عليه السلام والصلوة **شعر**
شفيع مطاع اى مقبول الشفاعة نبى كريم: اى سخى واصيل وهو ضد اللئيم
اعني شحيح النفس ورد في الاصل قسيم من القسام بالفتح وهو الحسن يقال فلان
قسيم الوجه اى حسن او من القسم مصدر قسمت الشيء فانقسم فعلى هذا هو
فعيل بمعنى فاعل اى قاسم للعلوم والحكم بين الامة قال عم انما انا قاسم والله يعطي
وجسيم بمعنى تناور بالفارسي والمراد ههنا عظيم القدر والمرتبة وقيل معناه
ان اعضاءه الجسمية في مواضعها اللايقة كما هي وبسيم بمعنى خندان روى
بالفارسي ووسيم اى معلم بمهر النبوة في ظهره في مختار الصحاح يقال فلان وسيم
اى حسن الوجه فلا يبعد ان يحمل الوسيم على هذا المعنى على تقدير ان يجعل القسيم
بمعنى القاسم **بيت** چه غم ديوار امت را كه دارد چون اى مثل تو پشتيبان:
اى المستند چه باك بالبا، العربى المبالاة از موج بحر آنرا قيل هو جمع بحر
بالالف والنون كعاشقان وصادقان فحينئذ يكون لفظ را ركيكا والظاهر
المعنى چه باك از موج بحر آنرا يعني آن كسى را كه باشد نوح كشتيبان: در آن بحر
بيت بلغ العلى اى وصل النبى عم الى الرفعة والشرف وبجوز ان يكون
جمع العليا تانيث الاعلى اى الى الدرجات العلى وبكماله متعلق ببلغ كشف
الدجى اى الظلمة بجماله: حسنت جميع خصاله: مرفوع على انه فاعل حسنت
والخصال جمع خصلة وهى يستعمل في الافعال الغريزة صلوا عليه واله عطف
على الضمير المجرور في عليه من غير اعادة الجار وهو ليس بسديد كما عرف في موضعه
فهو اما على مذهب الكوفيين فانهم يجوزونه مطلقا واما على تقدير الجار على
ما قيل في قول الشاعر فما بك والايام من عجب[7] كه يكى از بندكان كنهكار پريشان
روزكار دست انابت بمعنى الرجوع بامید اجابت بدركاه حق جل وعلا
بردارد مضارع داشتن وبر لافادة معنى الاستعلاء ايزد تعالى برو نظر

اى ليس بعجب منك ومن الايام عجب

نکند باز ش یعنی مرة اخری والشین ضمیر راجع الی قوله یکی بخواند
باز اعراض کند باز ش بتضرع وزاری بخواند حق سبحانه وتعالی گوید
یا ملائکتی قد استحییت من عبدی ولیس له رب غیری فقد غفرت له
قال الکسائی اصل ملک مالک بتقدیم الهمزة من الالوکة وهی الرسالة
ثم قلبت وقدمت اللام فقیل ملأک ثم ترکت همزته لکثرة الاستعمال فلما
جمعوه ردوها الیه فقالوا ملائکة وملائک کذا فی الجاربردی والحیاء تغیر
وانکسار یعتری الانسان من تخوف ما یعاب ویذم وهو ههنا مجاز عن
ترک تخییب العبد لان من المعهود ان المستحی من الشیء لا یکاد یفعله بل یترکه و
روی انه یرفع الی العبد یوم القیمة بعد ما عبر الصراط کتاب مختوم فاذا
فیه فعلت ما فعلت ولقد استحییت ای اظهر علیک فاذهب فانی قد
غفرت لک قال یحیی بن معاذ رح فی هذا الخبر سبحان من یذنب العبد
فیستحی هو کذا قال بعض الکبار دعوتش را اجابت کردم وحاجتش
بر آوردم که از بسیاری دعا و زاری بنده همی شرم دارم **شعر**
کرم بین و لطف خداوندگار گنه بنده کرده ست و او شرمسار عاکفان
کعبه جلالش بتقصیر عبادت معترف یعنی بتقصیر عبادتش معترفند که
ما عبدناک حق عبادتک ای عبادة حقا فعکس واضیف الحق الی العبادة
مبالغة کقولک هو حق عالم ای عالم حقا وکذلک ما عرفناک حق معرفتک فی قوله
وواصفان حلیه جمالش یعنی زیور جمال حق بتحیر منسوب که ما عرفناک حق
معرفتک یروی عن ابی حنیفة رح انه کان یقول سبحانک ما عبدناک حق عبادتک
ولکن عرفناک حق معرفتک وقال ابو علی بن سینا اعتصام الوری بمعرفتک
عجز الواصفون عن صفتک تب علینا فاننا بشر ما عرفناک حق معرفتک
بیت گر کسی وصف او ز من پرسد بیدل از بی نشان چه گوید باز یعنی مرة
اخری کانه اشارة الی انه ذکر سابقا فی اوصافه اقوالا جمة ولم یستوف حقه
بعد منه او قیل ان باز ههنا استعمل بمعنی روشن یعنی ما یقوله قولا ظاهرا استفهاما
علی سبیل الانکار وقیل انه من الزواید اعلم ان باز یجیء علی معان متعددة کر و بالکسر

بکسر الیاء المصدریة فیهما

امر من دیدن و کرم مفعوله مقدما

ای معترفین عبادتک

وبمعنی المفتوح

وبمعنی المفتوح وبمعنی العقد وبمعنی فرق کردن وبمعنی الطیر المعروف الذی
یصاد به وبمعنی الامر من بازیدن وبجیء صلة فی بعض التراکیب مثل خوه باز
وبمعنی اللعب کذا فی بحر الغرایب عاشقان کشتگان معشوقند بر نیاید
الظاهر بر بمعنی الاستعلاء کالمر وقیل بر ههنا بمعنی قطعا یعنی نیاید اصلا
ز کشتگان آواز یکی از صاحبدلان قیل اراد الشیخ به نفسه قدس الله سره
العزیز وکثیرا ما اشار الی نفسه علی هذا النمط فی هذا الکتاب سر بجیب مراقبت
یعنی بگریبان مراقبه فرو برده بود و مشاهده احکام ماضی و در بحر مکاشفه مستغرق
شده آنگاه که یعنی در آن وقت که از آن حالت باز آمد یکی از اصحاب بطریق
انبساط گفت از این بستان که بودی ما را چه تحفه کرامت آوردی گفت آن صاحبدل
بخاطر چنان داشتم که چون بدرخت گل برسم دامنی پر کنم هدیه اصحاب را
چون برسیدم بان درخت بوی گلم یعنی بوی گل مرا چنان مست کرد که
دامنم از دست برفت **قطعه** ای مرغ سحر یعنی ای بلبل گو یا عشق
ز پروانه بیاموز امر من آموختن کان سوخته را جان شد یعنی جان
او رفت و مرده شد و هنوز آواز نیامد این مدعیان در طلبش
یعنی در طلب حق بی خبرانند کانرا که خبر شد خبری باز نیامد از وی
قطعه ای بر تر یعنی اعلا و منزه از خیال و گمان و قیاس و وهم
و ز هر چه گفته اند و برتر از هر چه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم
مجلس تمام گشت ای صار تماما و باخر رسید عمر ما همچنان در اول
وصف تو مانده ایم **محامد پادشاه اسلام خلد الله ملکه** ذکر جمیل
سعدی که در افواه عوام افتاده است و صیت سخنش فی مختار
الصحاح الصیت بالکسر الذکر الجمیل الذی ینتشر فی الناس در بسیط
زمین یعنی فی وجه الارض رفته بفتح الراء و قصب الحبیب حدیثش
قصب الحبیب نوع من القصب یقال له بالفارسی نای شکر اضیف
القصب الی الحبیب تشبیها له بالشکر فی اللذة وقیل ان من عادة العرب
انه اذا لاقی احدهم مع من تحبه فی الطریق کان یهدی الیه تحفة نای شکر منحوتة

ای لا یصعد

بفتح الجیم وسکون الیاء

آن صاحب دل را

یعنی عاجز مانده ایم هنوز تمام نکرده ایم

الصاد المهملة

قطعه

قشرها على هيئة الطومار المطوى ولهذا سمى بقصب الجيب ولما شبه الشيخ
مكتوبات كلماته بهذا القطع سماها بقصب الجيب تسمية للمشبه باسم المشبه به
وهذا المجموع اعنى قصب الجيب اضيف الى الحديث وهو اضيف الى ضمير
الغايب اعنى الشيخ الذى يرجع الى سعدى رح كه همچو شكر مى خورند
ورقعه منشآتش على صيغة المفعول يعنى رقعه هاى كه شيخ سعدى انشا
كرده است كه چون كاغذ زر مى برند بفتح الباء الموحدة وچون بمعنى المثل
بر كمال وفضل وبلاغت او يعنى سعدى رح حمل نتوان كرد يعنى كرده
قوله ذكر جميل مبتدا وما بعده عطف عليه وقوله حمل نتوان كرد خبره بلكه خدا
وندجهان وقطب دايره زمان قايم مقام سليمان ناصر اهل ايمان
شاهنشاه معظم اتابك اعظم يعنى كتخداى اعظم مظفر الدين ابو بكر بن
سعد بن زنكى قوله ابو بكر عطف بيان لما قبله وعلم للملك مريد الشيخ سعدى
رح وسمعت عن بعض الكملاء ان ابا بكر كنيته ومظفر الدين لقبه وعبد الله
علمه وهو ابن سعد بن زنكى بن مودود السلغر ظل الله فى ارضه رب
ارض عنه قال بعض الكمل روى عن النبى عم انه قال السلطان ظل الله فى الارض
ياوى اليه كل مظلوم وقيل فى تفسير الظل انه هو النعم وقيل الحفظ وقيل
الهيبة وقيل الظل باق على معناه ووجه التشبيه ان ظل الشى مباينا به
فى الجملة ويحكى عنه والسلطان كذلك فانه ينتظم بوجوده مملكته كما ينتظم
سلسلة الممكنات بوجود الحق سبحانه وتعالى ولان الظل يتنعم به ويلتجا
اليه عند احتدام الحر كذلك السلطان يتنعم به ويلتجا اليه عند اصطدام شرر
الشر وارض عنه وارضه كلاهما بصيغة الامر للاستدعاء والسؤال الاول
بكسر الهمزة وفتح الضاد من رضى يرضى وهو متعد بلا السخط والثانى بعكس
ذلك من ارضى يرضى ارضاء قيل الرضا من العبد ترك الاعتراض ومن
الله تعالى ارادة الثواب وبين ارضه وارضه جناس بعين عنايت نظر
كرده است يعنى ان خداوندجهان نظر كرده است بعين عنايت وتحسين
بليغ فرموده وارادت صادق نموده لاجرم كافه انام يعنى جميع مخلوقات

از

از خواص وعوام بمحبت او كرايده اند بكسر الكاف الفارسى يعنى ميل
كرده اند وفى بعض النسخ كرائيده اند كه الناس على دين ملوكهم **مثنوى**
زانكه بفتح الكاف الفارسى وسكون الهاء يعنى از آن وقت كه تربر من
مسكين بكسر نون من للوزن نظر است آثارم از آفتاب مشهور
تر است كر خود يعنى وان كان الامر فى نفسه وفى الواقع هكذا يعنى همه
عيبها بسكون الباء بمعنى جميع العيوب برين بمعنى باين لغتان بمعنى واحد
وكذا بدان وبآن بنلع درست يعنى در اين بنلع است وقد سبق تحقيقه
وقال بعض من اشتهر بتحقيق هذا الكتاب در ينجا زايد بنجم مثل
بر فى قوله زمين بر على ما سبق مثله فى قوله بدريا در منافع انتهى هر عيب
كه سلطان بپسندد هنرست **قطعه** كلى خوشبوى بكسر الكاف
الفارسى يعنى الطين الطيب الرايحة در حمام روزى اى فى يوم من
الايام رسيد از دست محبوبى بدستم بدو بمعنى باو كفتم كه مشكى
قيل مشك بضم الميم والشين المعجمة فارسى وبكسر الميم والسين المهملة
عربى كما ان شكر بفتح الشين المعجمة والكاف المخففة فارسى وبضم السين
المهملة والكاف المشددة عربى يا عبيرى كه از بوى دلاويز تو مستم
دلاويز بمعنى آويزنده دل وصف تركيبى من آويختن بكفتا بضم
الباء من كلى بالكاف الفارسى ناچيز بودم ولكين مدتى با كل نشستم جمال
همنشين بر من اثر كرد وكرنه من همان خاكم كه هستم اللهم متع
المسلمين اى اجعلهم منتفعا تعالى متع بالتخفيف اى انتفع بطول
حيوته وضاعف اى اجعل مضاعفا ثواب جميله وحسناته وارفع درجه
او دانه الاوداء كالاحياء لفظا ومعنا جمع ودید وهو الحبيب
وولاته بضم الواو جمع وال بمعنى الحاكم ودمر اى اهلك انت
يا رب على اعدائه فى مختار الصحاح يقال دمره الله تدميرا ودمر
عليه بمعنى وشناته جمع شانى بمعنى المبغض بما تلى اى بحق ما تلى وفى
بعض النسخ ما تلى بدون الباء القسمى فى نكون ما مصدريه ظرفيه

عطفه

زايده

بياء الوحدة

بفتحتين قال الفراء معناه لا بد ولا محالة بفتح الميم

کما فی قوله تعالی بما نسوا یوم الحساب فی القرآن من آیاته ای من دوام
تلاوة بعض ایات القرآن المجید علی ان من للتبعیض او من دوام
تلاوة ایات القرآن علی ان من مزید علی مذهب الاخفش والآیة
طایفة من القرآن یتصل بعضها ببعض الی انقطاعها طویلة کانت او قصیرة
کذا قال بعض الکمل اللهم آمن بالمدا امر من آمنه بلدح واحفظ ولی
شعر لقد سعد الدنیا جواب لقسم محذوف یقال سعد بالفتح یومن
ای یمن وتبرک به ای بذلک الولد وفی قوله دام سعد ایهام لطیف لا یخفی
علی ذی طبع سلیم وایده المولی بالویة النصر جمع اللواء وهو العلم کذلک ای
کانه بکر تنشا بحذف الهمزة لنظام اخره للشعر ای یرتفع لینة ومن غصن
النخل مرفوعه علی انه فاعل تنشا وهو ای ابو بکر عرقها ای عرق تلک اللینة
وحسن نبات الارض من کرم البذر ای جودته والبذر الذی یبذر ای یزرع
ایزد تعالی وتقدس خطه پاک شیراز را الخطة بوزن العلة دایرة البلد بیت
ما کان عاد لو ومت عالمان عامل تا زمان قیامت در لباس سلامت نگه
دارد وقد وقع فی بعض النسخ هذه الابیات اعنی قوله قطعه نه دانی
که من در اقالیم غربت چرا روزگاری بکردم درنگی برون رفتم از تنگ
ترکان که دیدم جهان درهم افتاده چون موی زنگی همه آدمی زاده
بودند لیکن چو گرگان بخون خوردن تیز چنگی چو باز آمدم کشور
آسوده دیدم پلنگان رها کرده خوی پلنگی درون مردمی چون ملک
نیک محضر برون لشکری چون هژبران جنگی قال فی بحر الغرایب هژبر
لغة مستعملة فی العربی والفارسی ایضا جنگی چنان بود در عهد اول که
دیدی جهان پر ز آشوب و تشویش و تنگی چنین شد در ایام سلطان
عادل اتابک ابو بکر سعد بن زنگی لکن الظاهر انه لیس من هذا الکتاب بل
هو تتمة حکایة یورد ها الشیخ فی رسایله الحقها الناسخون بهذا الکتاب
روی ان بعض الامراء قد استولی علی ابی بکر بن سعد وطرده من ممالکه
فقام مقامه فخرج الشیخ سعدی من اقطاع تلک المملکة ثم اتی ابو بکر بجمع

عظیم

عظیم وقهر عدوه فاعاد الشیخ وانشد بهذه القطعة المذکورة قطعه
اقلیم پارس را غم از آسیب دهر بالمد الفتنة والمحنة نیست تا بر سرش
بود چو توی ای مثل تو ای سایه خدا وای بکسر الهمزة حرف نداء فی الفارسی
وقد یفتح وفی بعض النسخ چو توی یار الوحدة امروز کس نشان ندهد
در بسیط خاک یعنی در روی زمین مانند آستان درت مأمن رضا
بر تست پاس ای رعایه خاطر بیچارگان و شکر منة بر ما و بر خدای جهان
آفرین جزا یا رب ز باد فتنه نگه دار ای احفظ خاک پارس چندانکه
خاک را بود بفتح الواو و باد را بقا یعنی چندانکه خاک را و باد را بقا بود
در سبب تالیف کتاب یکی شب تأمل ایام گذشته می کردم و بر عمر
تلف کرده تأسف می خوردم و سنگ سراچه دل را بالماس آب دیده
می سفتم ولعل قولهم سراچه مأخوذ من سرای یعنی الحجرة الصغیرة الحقیرة واین
بیتها مناسب حال خود می گفتم مثنوی هر دم از عمر می رود نفسی
چون نگه می کنم فی الصحاح الفارسی نگاه کردن النظر الی الشیء ویجوز حذف
الف نماند ماض منفی بسکون النون والدال ویجوز فی مثله اللغة اجتماع
الساکنین واکثر علی ما حقق فی الکشاف نحو کارد و گوشت بس بسا یعنی
آنچه و بیچه با لترک و بس امالة بمعناه ایضا قال الشاعر نه هر بیرون که
بپسندی درونش همچنان باشد بسا حلوای صابونی که زهرش در میان
باشد وقال فردوسی چه ناخوش بود دوستی با کسی که مایه ندارد ز دانش
بسی کذا فی بحر الغرایب ای که پنجاه سال عمر رفت در خوابی مگر این پنج
روز یعنی مگر درین پنج روز لکنهم لا یظهرون الحرف الدال علی الظرفیة فی
ظروف الزمان کحذف اهل العربیة لفظة فی الدالة علی الظرفیة فی ظروف الزمان
دریابی ای تدرک وتغتنم حتی تعوض ما فات وهذا البیت مطلع قصیدة للشیخ
وبعده تا کی این باد کبر و آتش خشم شرم بادت که قطرهٔ آبی
گه کشتی و همچنان طفلی شیخ بودی و همچنان شابی تو بباز زی نشسته
و زجب و راست میر سر تیر چرخ پر تابی تا درین کله گوسفندی هست

نشیند اجل ز قصانه. تو چراغ نهاده در ره باد. خانه در ممر سیلاب کد برفعت سپهر و کیوانه. و زنحس افتاب و مهتانه. و در نعمت شریک قارونه. و در بقوت عدیل شهرانه. ملک موت را بحیله و زور نتوانه که پنجه برتابه. منتهای کمال نقصانست. کل بریزد بوقت سیرانه.
تو که مهد او مرجعت آبیست. نه سزاوار کبر و اعجابه. خفتنت زیر خاک خواهد بود. ای که سر بر کنار احبابه. بانگ طبلت نمی کند بیدار تو مگر مرده نه در خوابه. بس بگردید و بس نخواهد گشت. بر سر ما سپهر دولابه. تو ممیز بعقل و ادراکه. تو مکرم بجاه و انسانه. نقش دیوار خانه تو هنوز. که همین صورت و القابه. ای مرید هوا و نفس حریص تشنه بر زر همچو جلابه. قیمت خویش را خسیس مکن. که تو در اصل گوهر نابه.
دست و پای بزن بچاره وجد. که عجب در میان غرقابه. بدر نیاز نتوان رفت. جز بمستغفری و توابه. تو در خلق می زنی همه وقت لاجرم نه نصیب از بابه. که دعای تو مستجاب کنند. که بیک روی در دو محرابه. یارب از دست ما چه خیر آید. تو کرم کن رب اربابه. غیب دان و لطیف و ناچونه. ستر پوش و کریم و توابه. سعدیا راستی ز خلق مطلب. چون تو در نفس خود نمی یابه. جای گریه است بر مصیبت پیر. که تو کودک هنوز لعابه. با همه خویشتن شب و روز در تکاپوی عیب اصحابه. گر همه علم عالمت باشد. نه عمل مدعی و کذابه. پیش مردان آفتاب صفت. با حماقت چو کرم مهتابه. پیر بودی و ره ندانستی. تو نه پیری که طفل کتابه. تحیر یک الحیم المتحیر والمدهوش من الکاتبیا. انکس ست کز رفت از جهان و کار نساخت کوس رحلت زد ندبار هو معنی تحل بفتحهما. نساخت خواب نوشین ای النوم المهنی اللذیذ بامداد رحیل. فی الصحاح الفارسی بامداد بالذال المعجمه معنی الصبح و فی مختار الصحاح رحل فلان و ارتحل معنی و الاسم الرحیل واضافه خواب نوشین الی قوله بامداد رحیل اضافه بمعنی فی کما لا یخفی باز دارد

منوز جو
ای الارتحال جو

ای صبح

در بن جهان جو
ای بفتح و یزق بیاده راز سبیل. هر که آمد عمارت نو بفتح النون الجدید ساخت. رفت و منزل بدیگری پرداخت. ای اتمه و مهیاه لغیره وان دگر پخت همچنین هوسی. وین عمارت بسر نبرد کسی. الظان کسی مفعول نبرد و یحتمل ان یکون فاعله و این عمارت مفعوله مقدما یعنی بسر نبرد کسی این عمارت را وکذا قوله یار ناپایدار. ای غیر المتوقف مفعول مقدم لمدار فی قوله دوست مدار. دوستی را نشاید این غدار. من شایستن معنی اللیاقه و الغدر بالغین المعجمه ترک الوفا. نیک و بد چون همی بباید مرد. خنک بضمتین بمعنی علی معنیین احدهما معنی البارد یقال آب خنک و هوا خنک است و الثانی معنی طوبی کذا فی بحر الغرایب و المراد مناهنا الثانی آنکس که گوی بالکاف الفارسی نیکی برد. برگ عیشی فی مختار الصحاح العیش بالفتح الحیاة بگور خویش فرست. کس نیارد ز پس ز پیش فرست. عمر برفست آفتاب تموز. یعنی افتاب ایام تموز است و تموز الشهر الاوسط من الشهور الثلثه الصیفیه و لم یوجد الواو العاطفه قبل افتاب فی اکثر النسخ المعتمده و المعنی عمر برفست در افتاب تموز یعنی ان العمر سریع الزوال کالثلج الذایب فی حر الشمس اوان الصیف. اندکی ماند ای عمر خواجه غره هنوز. فی مختار الصحاح غر یغر بالکسر غرارة بالفتح و الاسم الغرة بالکسر و الغرة ایضا الغفله انتهی فالظاهر ان غره هنا بالکسر لکن المشهور فتحها ای تهی دست رفته در بازار. ترسمت پر نیاوری دستار. هر که مزروع خود بخورد خوید. بکسرتین الزرع الرطب الذی یحصل قبل الدرک و هو فی الاصل علی وزن بید یکتب بالواو و بدون التلفظ به ثم استعمل العوام بلفظ الواو فکان عندهم من قبیل الغلط المشهور کذا فی بحر الغرایب وقت خرمنش خوشه باید چید. بمعنی چیدن و کثیرا ما یستعمل فی هذه اللغه لفظ الماضی بمعنی المصدر کما هو مستتر بنظایره فی هذا الکتاب ای لا بد من ان یلتقط ذلک الشخص وقت الحصاد العنقود و قد وقع فی بعض النسخ هکذا. پند سعدی بگوش جان بشنو. ره چنین است مرد باش و برو. و بعد از تامل این معنی مصلحت آن دیدم که در نشیمن بفتح النون و کسرها موضع القعود و القرار

مقصور من دیگر جو

اسم جو

و قد یقال ان فتح الغین من من تحریفات العجم کفتح المیم فی میدان جو
قبل الادراک جو

عزلت نشینم وخاموشی گزینم ودامن صحبت فراخود چینم ای اشمّر ذیل
الصحبة ودفتر از گفتهای پریشان بشویم ودیگر پریشان نگویم **فرد**
زبان بریده بکنجی بضم الكاف العربی الزاویة نشسته صم بکم یعنی شخص همچنین
به است از کسی که نباشد زبانش اندر حکم ای اندر حکم آن کس یعنی لا یکون
حاکما علی لسانه تا یکی از دوستان یعنی همچنان کردم تا یکی از دوستان که در
کجاوه بفتح الكاف العربی معرب کژاوه وهو الهودج محنت وشدت انیس من
بودی ودر حجره صحبت ومودت جلیس برسم قدیم از در یعنی الباب در آمد آن
دوست چندانکه نشاط وملاعبت کرد وبساط مداعبت گستره المداعبة مزاح
کردن روی انه قال علیه السلام المؤمن دعب لعب جوابش نگفتم وسر از زانوی
تعبد بر نگرفتم رنجیده نگرد آن یار وگفت **بیت** کنونت که کنون بضم
الكاف العربی مقصور من اکنون بفتح الهمزة یعنی الآن والتاء للخطاب که امکان
گفتار هست بگوای برادر بلطف وخوشی که فردا چو پیک اجل در رسد بحکم
ضرورت یعنی بالضرورة زبان درکشی از تکلم یکی از متعلقان منش ضمیر مفعول
لکردانید راجع الی ذلك الشخص الانیس بر حسب واقعه مطلع کردانید یعنی ان
واحدا من خدمتی قد اطلعه علی ما اخترته من العزلة والصمت وقال مخاطبا
لصدیقی که فلان یعنی شیخ سعدی رح عزم کرده است ونیت جزم ای النیة
القطعیة که بقیت عمر معتکف نشیند وخاموشی گزیند تو نیز اگر توانی سر
خویش گیر وراه مجانبت ای البعد والعزلة عن الخلق پیش گیر گفتا بالف
الاشباع یعنی اذا سمع ذلك الصدیق قال بعزت عظیم وصحبت قدیم که دم
بر نیارم ای لا اتنفس انا وقدم بر ندارم ای لا اذهب انا مگر آنگه
که سخن گفته شود سعدی بر عادت قدیم وطریق مألوف ای یکالمنی علی الطریقة
المألوفة که آزردن بضم الزای المعجمة بعد الالف الممدودة الایذاء دوستان
مفعول آزردن جهلست وکفارة یمین سهل یعنی وان کان قد حلف
فکفارته هینة قیل ان اهل الحق اذا عقد قلبه علی شیء حتی فنقضه عندهم
کنقض الیمین ولهذا قال وکفارة یمین سهلست فلا حاجة الی تقدیر الشرط

وخلاف

وخلاف رای صوابست وعکس رای اولو الالباب جمع لب بالضم العقلاء ای ذوی
العقول که ذو الفقار علی ای سیفه در نیام وزبان سعدی در کام بالكاف
الفارسی الحنک قوله ذو الفقار اه مبتدا، وقوله خلاف رای خبره مقدما **بیت**
زبان در دهان ای خردمند چیست کلید در گنج صاحب هنر چو در یعنی الباب
بسته باشد چه داند کسی که جوهر فروشست ای صاحب هنر یا پیله ور بفتح اللام
والواو الصیدلانی ویقال له بالترکی چرچی **بیت** اگر چه پیش خردمند خامشی
ادبست بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی من کوشیدن بالكاف العربی
دو چیز طیره عقلست بکسر الطاء المهملة الغضب اصلها دم فرو بستن ای ترک
التکلم بوقت گفتن والآخر گفتن بوقت خاموشی فی الجمله زبان از مکالمهٔ او
در کشیدن قوت نداشتم وروی از محاورهٔ او کردانیدن مروت ندانستم
اصلها مروءة فعولة من لفظ المرء کالانسانیة من لفظ الانسان فی المغرب المروءة
کمال الرجولیة که یار موافق بود ومحب صادق **بیت** چو جنگ آوری با کسی
بر ستیز یعنی با کسی لجوجی کن که از وی گزیرت بود یعنی لک بد منه بان یکون ممن
لا یهمک مصاحبته یقال فلان یار ناگزیر منست ای لا یسع مفارقته بلا اضطرار
فی مخالطته ومصاحبته فی بحر الغرایب گزیر بضم الكاف الفارسیة قبل الزاء المعجمة یعنی
چاره یا گریز بکسر الكاف الفارسیة قبل الراء المهملة بمعنی گریختن ای او یکون لک فرار
منه بان یکون ممن تکرهه وتستنکف من مصاحبته بحکم ضرورت سخن گفتیم وتفرج کنان
بیرون رفتیم در فصل ربیع که صولت برد آرامیده بود یعنی کان سورة البرودة
وشدته ساکنة فیه واوان بوزن الزمان یعنی الحین والجمع آونة مثل زمان
وازمنة کذا فی مختار الصحاح یعنی هنگام دولت ورد رسیده **قطعه** پیراهن
سبز بر درختان چون جامهٔ عید نیکبختان بکسر الدال اول اردبهشت ماه
جلالی یعنی آن زمان ایام اول اردبهشت بود وهو اسم للشهر الاوسط من الشهور
الثلاثة الربیعیة وقوله جلالی قیل هو وصف نسبی ذکر للتعظیم وفیه ما لا یخفی قال فی بحر
الغرایب اردبهشت اسم شهر متعین وهو الشهر الاوسط من الشهور الثلاثة الربیعیة
علی التاریخ الجلالی واما فی تاریخ الفرس القدیم فلما لم یعتبر فیه الکبیسة لم یتعین

بلد ارهعد ماومو خراوان شئت الكلام المشبع في باب التاريخ فاستمع ما
نتلو عليك وهو ان التاريخ المعتبر المقبول المكتوب في التقويمات هو التاريخ
الرومي الذي وضع في زمن اسكندر بن فيلقوس الرومي وذلك انهم وضعوا
الشهور الاثني عشر لضبط السنة الشمسية التي هي ثلثمائة وخمسة وستون يوما
وربع يوم ويحصل من هذا الكسر يوم واحد في السنة الرابعة ويسمى تلك
السنة الكبيسة وذلك اليوم الواحد يوم الكبيسة واسماء هذه الشهور في لغتهم
اعني السريان تشرين اول تشرين آخر كانون اول كانون آخر شباط
آذر نيسان ايار حزيران تموز آب ايلول وكل اربعة منها اعني تشرين
آخر ونيسان وحزيران وايلول يعد ابدا ثلثين يوما وكل سبعة اخرى
منها اعني غير شباط تعد ابدا احدى وثلثين يوما واما شباط فهو يعد في
ثلثة سنين على التوالي ثمانية وعشرين يوما ثم في السنة الرابعة اعني سنة الكبيسة
تعد تسعة وعشرين فيكون تلك السنة الرابعة ثلثمائة وستة وستون يوما واما تاريخ
الفرس الذي لقبه تاريخ قديم وتاريخ قديمي فهو انهم لما وضعوا الشهور
الاثني عشر اعني فروردين اردبهشت خرداد تير مرداد شهريور
مهر آبان آذر دي بهمن اسفندارمذ اعتبروا كل واحد منها ثلثين يوما
واعتبروا في آخر آبان خمسة ايام مسميات بهزار نور فيكون السنة الشمسية عندهم
ثلثمائة وخمسة وستين يوما فقط ولم يعتبروا ربع اليوم الى مائة وعشرين
سنة فلما تم ذلك زاد في آخره شهرا مسمى ببهيزك وجعلوا ذلك الشهر كله عيدا
فكان تلك السنة التي هي السنة الاخيرة من مائة وعشرين ثلثة عشر شهرا
وانما لم يعتبروا الكبيسة كما في التاريخ الرومي لئلا يتبدل اعيادهم وعاداتهم
فان لكل يوم عندهم اسم مخصوص وفيها ايام مخصوصة يجعلونها اعيادا وهي
الايام التي اتفق اسماؤها باسماء الشهور وقد اشرنا اليها بالارقام نقل
ان هذا تاريخ قديم قد بقي من زمن جمشيد الى الآن حكماء كل دهر اعتبروه
على طور واحد وان في تقويمات زماننا قد اعتبروا ابتداءه من اول يوم جلس
فيه يزدجرد على سرير السلطنة وهو الحادي والعشرون من شهر ربيع

الاول

يوما

الاول واما بيان التاريخ الجلالي فهو ان الحكماء والمنجمين قد اجتمعوا في زمن سلطان
جلال الدولة ملكشاه سلجوقي واعتبروا تلك الشهور المذكورة في تاريخ الفرس مع الكبيسة
وعينوا اول فروردين من يوم النيروز فتعين الشهور الثلثة اعني فروردين
واردبهشت وخرداد لفصل الربيع وثلثة اخرى اعني تير ومرداد وشهريور للصيف
وثلثة اخرى اعني مهر وآبان وآذر للخريف وثلثة اخرى اعني دي وبهمن واسفندارمذ
للشتاء ويسمى هذا التاريخ الجلالي الملكي ايضا وقوله بلبل بسكون اللامين
مبتدا وقوله كوينده خبره برمنابر جمع منبر وقضبان بضم القاف وكسرها جمع
قضيب وهو الغصن كذا في مختار الصحاح ووقع هنا لسان غضبان بر كل كرده
از نم افتاده بالواو ولعله ايضا لانه جمع لولو يعني عرق بر عذار شاهد غضبان
يعني محبوب خشمناك وقد اشتهر في هذه اللغة التعبير عن المحبوب بلفظ شاهد وشمعه
في هذا الكتاب غير مرة ماشب ببوستان بايكي از دوستان اتفاق مبيت افتاد
بفتح الميم مصدر بمعنى البيتوتة وفي بعض النسخ صحبت مبيت موضعي خوش وخرم
درختان وبكش بمعنى دلكش مشدد لبر بمعنى دل برنده درهم بمعنى مجتمع ومشتبك
كفتي كه يعني كويا كه خرده مينا في الصحاح الفارسي مينا بكسر الميم القارورة الزرقاء قآء
وفي بحر الغرائب هو شيء لاجوردي يستعمله الصياغ واراد به هنا الخضراء اعني چمن
سبز بر خاكش ريخته است وعقد ثريا العقد بالكسر عنقود النخل وثريا بالفارسي
پروين از تاك رزش بفتح الراء يعني از بالاى آن درختان آويخته **شعر** روضة
اي هي روضة وهي ارض ذات ازهار وانهار ماء نهرها سلسال هو بالفتح الماء الذي
يسهل سوغه في الحلق وقيل السلسال والسلسبيل نهران في الجنة دوحة بالفتح
الشجرة العظيمة من اي شجر كان طيرها والسجع هدير الحمام ونحوه موزون آن روضه سجع
پر از لالهاى رنكارنك اى المتلونة بالوان متعددة وين بكسر الواو اصله واين
اشارة الى دوحه پر از ميوهاى كونا كون اي مملوة من الثمرات المتنوعة باد
در سايه درختانش كسترانيده فرش بوقلمون لفظ بين الفارسي والرومي قال
الكشاف هو ضرب من ثياب الروم يتلون للعيون الوانا هذا وقيل انه في ديار خطا
حيوانا كانه يتلون في كل خطوة بلون خاص يقال له بالتركي عجب كلرا اى فرش بوقلمون

ثمره

بامداد ان که خاطر باز امدن بر رای نشستن غالب آمد دیدمش الشین
راجع الی قوله یکی از دوستان دامنی گل وریحان وسنبل وضیمران بالفتح شاه
سپرم یعنی ریحان نکو و فی مقدمة الادب بستان افروز و فی الصحاح ضرب
من الریاحین فراهم اورده و عزیمت شهر کرده گفتم گل بستان را چنانکه
دانی بقائی نباشد یعنی کما تعلم انه لا یبقی بل هو سریع الذوال و عهد گلستان را
وفائی نه و حکما گفته اند که هرچه نپاید ای لا یستقر دلبستگی را نشاید
گفتا طریق چیست گفتم برای نزهت یعنی شادی ناظران و فسحت کالوسعة
لفظا و معنی حاضران کتاب گلستان توانم ای اقتدر تصنیف کردن که
باد خزانرا بر ورق او دست تطاول یعنی دراز دستی نباشد و گردش
زمان بفتح الکاف الفارسیة و کسر الدال المهملة یعنی الدوران عیش ربیعش
را بطیش بالفتح والسکون یعنی بخزان فصل خریف مبدل نکند **مثنوی**
بچه کار آیدت ز گل طبقی بیاء الوحدة از گلستان من ببر بفتح الباء الثانی
ورقی گل همین روز پنج وشش باشد وین گلستان همیشه خوش باشد یعنی
بفتح الخاء باشد حالی که یعنی دران زمان که من این سخن بگفتم دامن گل
بریخت و در دامنم آویخت که الکریم اذا عهد وفا و اذا خالف جفا و منه
ما قیل وعد الکریم وین فصل و دران چند روز اتفاق در بیاض
افتاد یعنی خرج من المسودة در حسن معاشرت و آداب محاورت قیل
اراد به الباب السابع والثامن در لباسی ظرف لقوله افتاد که متکلمانرا
بکار آید ای یلیق بهم و مترسلانرا بلاغت افزاید فی الجملة ای محصول
الکلام وملخصه هنوز از گل بوستان بقیتی موجود بود که کتاب گلستان
تمام شد بعون خدای تعالی و تمام انگه یعنی در آن نگاه وان زمان شود
بحقیقت که پسندیده آید در بارگاه شاه جهان پناه تم ابتداء بتعدا داد صاحبه
فما سایه کردگار و پرتو لطف پروردگار ذخر زمان من الذخیرة و کهف
مغاره امان المؤید من السماء المنصور علی الاعداء عضد الدولة القاهرة
ای قوتها سراج الملة الباهرة تابنده جمال الانام مفخر الاسلام سعد بن
اتابک

اتابک الاعظم شاهنشاه ای ملک الملوک المعظم مالک رقاب جمیع رقبة الامم جمع امة مولی
ملوک العرب والعجم ای ناصرهم سلطان البر والبحر وارث ملک سلیمان مظفر الدین ابوبکر
بن سعد بن زنکی ادام الله اقبالهما الاقبال توجه الخیر والسعادة و جعل الی کل
خیر مالهما ای مرجعهما قوله و بکرشمه عطف علی قوله بپسندیده آید و هی بکسر الکاف
الفارسیة والراء فی المشهور و عند اهل خراسان بفتح الکاف العربی والراء معناه
نظر کردن بگوشه چشم لطف خداوندی مطالعه فرماید **قطعه** گر التفات
خداوندیش الشین راجع الی سعد بن اتابک بیارآید مضارع من آراستن
بالمد یعنی التزیین ای یزین هذا الکتاب نگارخانه بسکون الراء یعنی دار
النقش چینی ونقش ارژنگیست ارژنگ بفتح الهمزة وسکون الراء المهملة
وفتح الزاء الفارسیة اسم لنقاش کامل کان من وزراء بعض ملوک العجم وقیل هو استاد
الشیخ الموصوف بمانی فی دیار الچین وقیل هو اسم الملک و مانی وزیره ولکن
لا یلائمه بعض التواریخ وقال فی بحر الغرائب ارژنگ لغة رویست یعنی ارتنگ وهو
اسم کتاب الفرمانی وجمع فیه ما استخرج من النقوش الغریبة والتصویرات العجیبة امیدهست
که روی ملال در نکشد بفتح الکاف و در زاویه ازین سخن که گلستان نه جای
دلتنگیست علی الخصوص که دیباجه همایونش فی مختار الصحاح الدیباجتان
الخدان فکان ما ذکر فی اول الکتب وجهها و ضرها فلذلک سمی بالدیباجة خصوصا
دیباجة المبارکة مرسومه بنام سعد بن ابی بکر ابن سعد بن زنکیست فحذف لفظ
ابن قبل ابی بکر و بعده فابو بکر ابن سعد و هو سلطان زمان المصنف قد
جعل ابنه موسوما باسم ابیه اعنی سعد و نسب المصنف الی ابنه ولهذا یقال له الشیخ سعدی و
واما ابو بکر بن ابی نصر فهو وزیر ذلک السلطان فالشیخ ذکر اولا محامد السلطان
حیث قال ذکر جمیل سعدی الخ ثم ذکر محامد ابنه مع محامله ثانیا حیث قال و تمام
انگه شود الخ ثم انتقل الی محامد الوزیر فقال ذکر عروس فکرمن الخ ذکر امیر سعید فخر الدین
ابی بکر بن ابی نصر رح ذکر عروس فکر من از بی جمالی سر بر نیارد و دیده یأس
نومیدی از پشت پای خجالت بر ندارد و در زمره ای گروه صاحب جمالان
متجلی بالجیم نشود مگر انگه که متحلی بالحاء المهملة و بکسر اللام فیهما گردد یعنی متزین

شود بزیور رقبول امیر کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور ظهیر سریر سلطنت و مشیر
تدبیر مملکت کهف الفقرا ملاذ ای ملجاء الوزرا مربی الفضلا محب الاتقیاء جمع تقی کعصی
واصفیاء افتخار آل فارس یمین الملک ای برکة المملکة او قسیم امین المملکة ملک الخواص
فخر الدوله والدین غیاث الاسلام والمسلمین عمدة الملوک والسلاطین ای
زبدتهم ومعتمدهم ابو بکر بن ابی نصر رحمه الله قد کان هو وزیر اتابک ابی بکر بن سعد
وکان رجلا صالحا خیرا ذکره القاضی فی نظام التواریخ اطال الله تعالی عمره و اجل
ای عظم قدره وشرح صدره وضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاقست و مجموع
مکارم اخلاق. **بیت** هر که در سایهٔ عنایت اوست گنهش طاعتست
و دشمن دوست. بر هر یکی از سایر بندگان و حواشی خدمتی معین است که
اگر در ادای آن تهاون و تکاسل روا دارند هر آینه یعنی البته در معرض بفتح
المیم وکسر الراء خطاب آیند و در محل عتاب مگر برین طایفهٔ درویشان که
شکر نعمت بزرگان واجبست و ذکر جمیل بکسر الذال و دعای خیر و ادای چنین
خدمتی در غیبت اولیترست که در حضور که این بتصنع و ریا نزدیکست یعنی
ادای خدمت در غیبت از تکلف دور. **قطعه** پشت دوتای فلک راست
شد از خرمی تا چو تو ای مثل تو فرزند زاده مادر ایام را. حکمت محض است
اگر لطف جهان آفرین خاص کند بنده مصلحت عام را. دولت جاوید یافت
هر که نکونام زیست کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را. فضل تو اگر کنند و نکنند
اهل فضل یعنی برابرست که حاجت مشاطه نیست بالفارسیه زن پیرایه گر نیست روی
دلارام را. عذر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت تقصیر و تقاعدی که در مواظبت
خدمت بارگاه خداوندی می رود بنا بر آنست که طایفهٔ حکما هند در فضایل بزرجمهر
سخن می گفتند آخر جز این عیب ندانستند که در سخن گفتن بطی است یعنی که درنگ بسیار
می کند مستمع را بسی منتظر یعنی انتظار کشی می باید بود یعنی بودن تا وی تقریر سخن کند
بزرجمهر شنید و گفت اندیشه کردن که چگویم به از پشیمانی بردن که چرا گفتم. **مثنوی**
سخندان پرورده پیر کهن. بیندیشد آنگه بگوید سخن. مزن تا توانی بگفتار
دم ای لا تتکلم نکو گوی اگر دیر گوی چه غم. بیندیشد و آنگه بر

آور

آوردنقش ازان بیش پیش کن یعنی قبل ازان ساکت شو که گویند بس. بنطق
آدمی بهتر است از دواب. دواب از تو به گر نگوئی صواب. تکلیف در
نظر اعیان خداوندی که مجمع اهل دلست و مرکز علمای متبحر اگر در سیاقه
التسوق سخن دلیری کنم شوخی یعنی گستاخی کرده فی الصحاح الفارسی
کرده باشم و بضاعت مزجات البضاعة المتاع المدفوع یدفعه کل
تاجر رغبة عنها واحتقارا لها و فی مختار الصحاح متاع بضاعة مزجات
ای قلیله بحضرت عزیز آورده که شبه بفتحتین و سکون الهاء خرزة سوداء
مشهوره هیچ ولد در بازار جوهریان جوی بیارد الوصلة ای الشعیرة الواحدة
نیارد و چراغ پیش آفتاب ای فی ضوء الشمس پرتوی یعنی شعاعی ندارد و مناره
بفتح المیم التی یؤذن علیها فی مختار الصحاح هی مفعلة من الاستنارة بفتح المیم والجمع
المناور بالواو لانه من النور بلند در دامن کوه الوند بفتح الهمزة والواو کوه
جبل پست نماید مضارع بجهول نمودن ای یری اخفض. **قطعه** هر که گردن
بدعوی افرازد مضارع افراختن خویشتن را بگردن اندازد یعنی برگردن
کما فی قوله بهشت باب قد وقع فی بعض النسخ بدل هذا المصراع هکذا دشمن از
هر طرف بدو تازد مضارع تاختن سعدی افتاده است آزاده یعنی فارغ
کس نباید بجنگ افتاده. اول اندیشه می باید وانگهی یعنی بعد ازان وقت گفتار
می باید ازان جهت که پای بست آمده است بوصل الهمزة یعنی دیوار
اول اساس بنا آمده است بعد ازان بروی بنا هذا و معنا اقوال اخر لا یخ
ایراد ما عن لطیفة منها ما قال بعضهم قوله پس ح یوار بالباء الفارسی وسکون
السین مبتدا مؤخر و پای بست آمده است بالباء النون من بستن وسکون
یاء پای خبره و هو مثل فی کل من لا یحسن صنعته واصله ان اساتذ خطا و غیرهم
کانوا یأمرون لمن لا یحسن الصنعة من تلامذتهم بان یصنعوا فیما وراء الحایط
او الستره ولا یبرزونهم علی الناس یعنی ینبغی الفکر اولا ثم التکلم لان من لا یحسن
التکلم ویتکلم بلا فکر وروية قد جاء عندهم مربوطا القدم بالقید قال ومنه الغلط
المشهور فی الترکی بستوار و منها ما قال بعض آخر پای بست بالباء الفارسی

آنانم

وکسر یا، بای یعنی پست بای آمده است پس دیوار یعنی شخصی پس دیواری قد چاه جنزم مبند ولا تحت القدم ومطروحا فی التراب منها ما قال بعض اخربای پست بالبائین الفارسیین وسکون یا، بای الخشب الذی یضعه البنا، تحت قدمیه عند ازدیاد ارتفاع البنا، من قامة الرجل ویعادله بالثریا قدره جو وانت خبیر بان کلها اوهام باطله وتخیلات فاسده وسیرد علیک فی اول الباب السادس ما یرشدک علی امراده ما قلنا اولا ان شاء الله

نخل بند دائم النخل ضرب تخلی یتخذ من النور کذا فی مختار الصحاح وماند در بستان: شامی بالیا المصدری یعنی مجبوبی فروشم وماند در کنعان: اسم مکان فیه یوسف النبی عم لعاند الحسد حکمت ازکه آموختی گفت از نابینایان تا جای نبینند یعنی تدارک نمی کنند بعصا پای ننهند قدم نعیحتی الرجل بکسر الرا، الخروج قبل الولوج مثل الدخول لفظا ومعنا ومن احسن ما قیل فی هذا الباب قول الشاعر قدر لرجلک قبل الخطو موضعها فمن علا زلقا عن غرة زلجا الزلق بالتحریک المزلقه والغرة بالکسر الغرور وزلجا بفتح اللام والالف للاشباع یعنی زل مصراع مرد بیت سکون الیا، یعنی رجلیتک قال الاستاد وقد یفتح الیا، لکنه غلط اصله مردی ات بیان ماامر من آزمودن وآنکه زن کن یعنی تزوج بیت گرچه شاطر بود خروس بجنگ: چه زند یعنی چه پنجه زند پیش بازروینی چنگ: روی بترقیق الرا، المضمومه المرکب من النحاس والاسرب وغیر ذلک من المعدنیات الذی یقال له فی الوتر الصفر وبالترکی تونج شبه رجله بالصفرة اللون وشدة الاحکام وفی بعض النسخ وعلیه الاستاد زو بای جنگ بالجیم الوتر وزوپین بالزا، المعجمه والبا، الفارسی فی اصل اللغة مراد فی گزبز وفی المشهور اسم شخص معروف بالضرب والحرب یذکر فی قصه حمزه با بن کیکاوس والمقام یحتمل کلا المعنیین هذا وقیل هو روبین و روب بالرا، المهمله والبا، الموحده نیزه عرب ولا یخفی بعد گربه بضم الکاف الفارسی شیر است در گرفتن موش لیک موش است در مصاف بضم المیم یعنی جنگ وحرب پلنگ اما باعتماد سعت یعنی الوسعه وفی مختار الصحاح من الطاقه اخلاق بزرگان که چشم از عوایب جمع عیب کمعایب زیردستان بپوشند ودر افشای جرایم کهتران جمع کهتر یعنی الصغیر الحقیر نکوشند کلمه چند بر سبیل اختصار از نوادر آثار جمع اثر یعنی الخبر وحکایات واشعار

جمع

الاثر والآثار ...

کردیم

جمع شعر وسیر جمع سیرة وهی الطریقه کذا فی مختار الصحاح ملوک درین کتاب درج بالفتح والسکون الطی کذا فی مختار الصحاح کردیم وبرخی یعنی بعضی از عمر گرانمایه ای من العمر العزیز الثمین بر وی خرج بموجب تصنیف کتاب گلستان این بود وبالله التوفیق قطعه بماند سالها این نظم وترتیب: زما هر ذره خاک بکسر الهمزه الا انها حذفت للوزن یعنی در زمانی که زما هر ذره خاک افتاده باشد جا: غرض نقشیست کز ما باز ماند ای لیبقی بعد نا که هستی را نمی بینم بقا: قوله مگر صاحبدلی روزی برحمت: کند در کار درویشان دعا: تعلیل فی المعنی لکون بقاء النقش غرضه امعان نظر ای تدقیقه یقال امعن الفرس ای تباعد فی عدوه در ترتیب کتاب وتهذیب ابواب الهذب التطهیر وایجاز سخن مصلحت در ان دید فاعل دید ضمیر الامعان تا مرین بمعنی این وکثیرا ما استعمل مع علی انه من الصلات الزایده هذا وقال فی بحر الغرایب ان مر یجی علی معنیین احدهما بمعنی التعداد والثانی بمعنی اللام الجارة للتعلیل ولعل المراد مهنا هو الاول روضه رعنا وحدیقه من الروضه ذات الشجرة وقیل کل بستان علیه حایط کذا فی مختار الصحاح غلیا، رالحمرا بفتح الغین المعجمه والیا، الموحده من تحت ای ملتفه کذا فی مختار الصحاح وفی بعض النسخ علیا تانیث اعلی وفی بعضه غنیا تانیث اغنی وکلاهما غلط کما لا یخفی چون بهشت بکسر البا، والها، یعنی منزل الجنه بهشت بفتحها یعنی برهشت باب اتفاق افتاد یعنی امعان نظر مصلحت در ان دید که باتفاق افتاد این روضه چون بهشت باب ازین سبب مختصر آمد تا بملالت نینجامد من انجامیدن یعنی آخر شدن باب اول در سیرت پادشاهان باب دوم در اخلاق درویشان باب سوم در فضیلت قناعت باب چهارم در فواید خاموشی باب پنجم در عشق جوانی باب ششم در ضعف وپیری باب هفتم در تاثیر تربیت باب هشتم در آداب صحبت تاریخه در آن مدت که ما را وقت خوش بود زهجرت یعنی الهجرة النبویه ششصد وپنجاه وشش بود مراد ما نصیحت بود گفتیم حوالت برخدا کردیم ورفتیم باب اول در سیرت پادشاهان ومن عبارة عن

اشارت
الطريقة جميلة كانت او ذميمة حكايت پادشاهی را شنيدم كه بكشتن اسيری
كرد بيچاره در حالت نوميدی بزبانی كه داشت يعنی بلسانی كه در فمه ملكرا دشنام
دادن كرفت وسقط نفيحين الهذيان والفحش وهو فی الاصل المتاع الردی كفتن
كه كفته اند هر كه دست از جان بشويد يعنی شستن هرچه منقول كويد فی قوله در دل
دارد بكويد شعر اذا يئس الانسان طال لسانه فی القانون اليأس نوميد شدن
وهو من باب علم وفيه لغة اخرى اعنی يئس ييئس بالكسر فيهما وهو هنا فی وطول
اللسان عبارة عن كثرة السب والشتم كسنور مغلوب وهو مضاف الی المغلوب
اضافة الموصوف الی الصفة والسنور كالبلور الهرة يصول ای يحمل حملة علی الكلب
تقال صال عليه يصول صولا وصولة ای استطال عليه ووثب ويقال رب قول اشد من صول
بيت وقت ضرورت چو نماند كريز بالكاف الفارسی اسم مصدر من كريختن ههنا
وقد يجی صيغة امر منه ووصفا تركيبيا علی ما ذكر فی بحر الغرايب دست بكيرد سر شمشير
تيز فاعل كيرد ضمير المضطر ومفعوله دست يعنی دلتنش بكيرد سر شمشير تيز را ملك پرسيد
كه چه ميكويد يكی از وزرا نيك محضر كفت ای خداوندی كويد كه والكاظمين الغيظ
والعافين عن الناس ای الممسكين علی الغضب الذين يعفون علی امضائه مع
القدرة علی امضائه وانفاذه من كظمت القربة اذا املأتها وشددت فاها
كذا قال بعض الكبار وفی بحار الصحاح كظم غيظه ای اجترع غضبه وهذا تلميح
الی قوله تعالی وسارعوا الی مغفرة من ربكم وجنة عرضها السموات والارض
اعدت للمتقين الذين ينفقون فی السراء والضراء والكاظمين الغيظ والعافين
عن الناس والله يحب المحسنين قوله اعدت ای هيئت لهم فی السراء والضراء
ای فی حالتی الرخاء والشدة وقوله والكاظمين عطف علی المتقين روی عن النبی عم
انه قال من كظم غيظا وهو يقدر علی انفاذه ملأه الله تعالی قلبه امنا وايمانا
وقال ان هؤلاء فی امتی قليل الا من عصمهم الله تعالی وقد كانوا كثيرا فی الامم
التی مضت ملكرا بر وی رحم آمد واز سر خون او يعنی از جهت خون او درکذشت
واستعمال سر بهذا المعنی شايع ذايع لا يخفی لمن تتبع موارد استعماله قال الاستاد
ان سر وكذا سر در كذشت كلاهما من قبيل الصلات الزوايد ولا يبعد ان

تعالی

ان تعالی التقدير از خون سر او وزير ديكر كه ضد او بود كفت كه ابنای جنس مارا
نشايد در حضرت پادشاهان جز براستی سخن كفتن ان مرد ملكرا دشنام
داد يعنی شتم وسب وناسزا كفت ملك ازين سخن روی درهم كشيد يعنی انقبض
وكفت مرا آن دروغ پسنديده تر آمد ازين راست كه تو كفتی كه آن روی
در مصلحتی بود واين را بنا بر خبث يعنی بنای اين راست بر خيانت بود وحكما
كفته اند كه دروغ مصلحت آميز وصف تركيبی يعنی آميختن به از راست فتنه
انكيز هذا وصف تركيبی ايضا من انكيختن ومنه ما قال اللطيف دروغی كه حال
دلت خوش كند به از راستی كت مشوش كند فرد هر كه شاه آن منقول كند مقدما
قدم للمهر كه او كويد حيف باشد يعنی جور وظلم باشد كه جز نكو كويد حكمت بر طاق
فی بحر الغرايب هو الذی يقال له بالتركی ... هذا وفی الصحاح الفارسی الاسطوانة
وايوان بكسر الهمزة موضوع عين لجلوس السلاطين والغرفة العالية كذا فی الصحاح
الفارسی وفی بحر الغرايب هو الذی يبنی فی افنية البيوت ويقال له سايبان وفی
بحار الصحاح الايوان بكسر الهمزة الصفة العظيمة ومنه ايوان كسری وجمعه اوا   ويق
مثلا ديوان ودواوين لان اصله اوان فابدلت من احدی الواوين ياء و
فريدون اسم ملك من الملوك نوشته بود مثنوی جهان ای برادر نماند
بعنی الفون مضارع منفی من ماندن بكسی دل اندر جهان آفرين وصف تركيبی
يعنی خالق عالم بند وبس حكن تكيه بر ملك دنيا وپشت عطف علی قوله تكيه يعنی لا تتكئ
ولا تسند اليه ظهرك كه بسيار كس چون تو پرورد وكشت چو آهنك ای قصد
رفتن كند جان پاك چه بر تخت مردن چه بر روی خاك حكايت يكی از ملوك خراسان
محمود سبكتكين يعنی محمود بن سبكتكين وحذف الابن كثير عندهم كما مر وسيجی ايضا
نظايره والكاف الاول عربی والثانی فارسی والتاء بينهما مفتوحة فی المشهور
وقد يروی بضمها را بخواب ديد بعد وفات او بصد سال كه يعنی همچنان ديد كه
جملهٔ وجود او ريخته بود وخاك شده مكر چشمهای او كه همچنان در چشمخانه ميكرديد
ونظر ميكرد ساير حكما يعنی جميع حكما از تأويل آن عاجز ماندند مكر درويشی خدمت
بجای آورد وكفت در تعبيرش هنوز نكرانست كه ملكش بضم الميم اسم واما الملك

بکسرها وکذا الملک بالفتح ومنه قری بملکنا فهو مصدر بمعنی صد او نکذ ای علی
ما هو المتعارف المشهور یاد کرا نست **قطعه** بس نامور بکون المیم ای رب
شخص شهیر وبس بالبا الوحدة بمعنی فقط کما سیجی فی قوله که حلوا جو یکبار
خوارند بس وبمعنی بسا مخففا منه وههنا کذلک وقد عرفت تحقیقه کذا
فی بحر الغرایب بزیر زمین یعنی در زیر زمین دفن کرده اند کز هستیش
بروی زمین بر ولعل ان لفظ بر لمقارنته للهاء الصلة اخر عن مدلوله کما اشرنا
الیه فی صدر الکتاب والمعنی بر روی زمین وقال بعض الکل بر ههنا متمم وقیل بمعنی
قطعا کما فی قوله بر نیاید نشان نماند بسکون النون الثانیه وان جسم لاشه پیر
بمعنی لاشی هو الجیفة التی یقال لها بالترکیة لش تحریفا منه کذا فی بحر الغرایب را که
سپردند زیر خاک خاکش چنان بخورد ماضی من خوردن فاعله ضمیر خاک
ومفعوله الشین الراجع الی قوله جسم لاشه کز و استخوان نماند زنده است بوصل
الهمزة نام فرخ یعنی نام مبارک قال فی بحر الغرایب فرخ بجی علی معنیین بمعنی
المبارک وبمعنی القوی وقد یقال المراد به ملک یقال له فرخ شاه ولا یخفی بعده
نوشروان بخیر والفصیح فیه انوشروان وفی بعض اخری نوشین روان خیری
کن ای فلان وغنیمت شمار عمر زان بیشتر بالباء الفارسیه یعنی خیر کن قبل
ازان که بانک بر آید فلان نماند **حکایت** ملکزاده را شنیدم که کوتاه بود
وحقیر و دیکر برادران بلند وخوب روی باری ان مره پدر زشتی بکراهیت بتخفیف
الیاء واستحقار دروی نظر کرد پسر بفراست دریافت ای فهم وتفطن وکفت
ای پدر کوتاه خردمند یعنی قصیر عاقل به کز نادان بلند نه هر چه بقامت مهتر
بقیمت بهتر که الشاة نظیفه والفیل جیفه النظیف الطاهر والجیفه الرجس ومنه الاکل
جثة المیت **شعر** اقل جبال الارض ای اصغر جبال فی الارض طور وهو بالسریانیه واته م
الجبل والمراد به طور سینین وهو جبل بمدین سمع موسی کلام الله تعالی فیه وانه ای
ان الطور لاعظم عند الله قدرا تمییز ومنزلا ای شرفا ورتبة حیث اقسم به فی کتابه
الکریم واسمع فیه کلامه الکلیم **قطعه** آن شنیدی که لاغر دانا کفت روزی بابله
بمعنی احمق فربه اسب تازی بمعنی عربی اکر ضعیف بود همچنان ای مع کونه ضعیفا از طویله

کرچه بسی یعنی بسیار کذشت که نوشروان نماند فی بعض النسخ المصححة نوشیروان صح

خره بزر بخندید وارکان دولت بپسندیدند و برادران او بر نجیدند
قطعه تا مرد سخن نکفته باشد بسکون الدال سخن نکفته باشد عیب وهنرش نهفته بضمتین
مستور باشد هر بیشه بالباء الموحدة المکسورة بکسرة مجهوله بمعنی درختان
و هو یستعمل بمعنی بیت الحیوانات ویستعمل ایضا فی ماوی الاسد خاصه وقد
یروی پیسه بالباء الفارسیه والسین المهمله بمعنی الابلق وقدما بمعنی جمع نهال
نهالیست وفی نهالی پساط بخیط من اهاب حیوان مغتر یقال له بالترکیه
قیلان کمان بضم الکاف الفارسیه مهر بمعنی لاتظنن که خالیست شاید که پلنک
خفته باشد در آن نزدیکی شنیدم که در آن مدت ملک را دشمن صعب روی نمود مبنی
للمجهول من نمودن وصعب روی بمعنی شدید الخصومه وصیغه ترکیبی فی مجموعهما صفة لو دشمن
والمعنی دشمنی که صعب روی یعنی شدید الخصومه است نمود یعنی ظاهر شد وفی هذا
المعنی استعمل لفظ نمود فی قول خواجه حافظ که عشق آسان نمود اول ولی افتاد
مشکلها چون دو لشکر روی بهم آوردند اول کسی اسپ در میدان بکسر المیم راند
او بود وکفت **قطعه** آن نه من باشم که روز جنک بینی پشت من آن منم
کاندر میان اصله کاندر خاک وخون بینی سری یعنی راسی کانکه جنک آرد
بخون خویش بازی میکند روز میدان ظرف لقوله بازی میکند وانک
بکریزد بخون لشکری بازی میکند هذا بناء علی ما قیل من ان شخصا اذا هرب
اولا فهو ضاعن الحرب یکون سببا لانهزام ذلک العسکر این کلمات را بکفت وبر سپاه
دشمن زد و تنی چند از مردان کار بینداخت چون پیش پدر آمد زمین
خدمت ببوسید وکفت **قطعه** ای که شخص منت حقیر نمود یعنی ای پدر من
که الح حذف المنادی بقرینة المقام وهذا الحذف کثیر فی کلامهم جدا واشاره الی
ما سبق فی اول الحکایة من ان والده بنظر الحقارة وتفطن بذکر هذا الولد الصغیر
بالفراسة تا درشتی اعضا هنر نه پنداری الظاهر انه نهی خاطر من پنداشتن
بکسر الباء الفارسی بمعنی الظن اسب لاغر میان یعنی در میان میدان بکار آید
روز میدان نه کاو پرواری ای البقر السمین المرتضی آورده اند که سپاه دشمن
بسیار بود وایشان اندک طایفه آهنک یعنی قصد کریز کردند پسر کوتاه

نظر الیه

ما هو عین عدو یعنی ما صعدا اما لا انتشر
او ان لمولی ای ان تعلیق او آن تعبان ه بمود
صح

وحقیر نوه بزد وکفت ای مردان بکوشید تا جامه زنان نپوشید سواران را
بکفتن او تهور مهوا الوقوع في الشي بقلة المبالاة کذا في مختار الصحاح یعنی
تهور سواران زیادت کشت بیکبار ای مرة واحدة بمجموع عسکر حمله کردند
شنیدم که هم دران روز بر دشمن ظفر یافتند ملک سر وچشمش ببوسید
ودر کنار کرفت یعنی دراغوش کرد بیک دست وهر روز نظر بیش کرد بالبا
الوني المکسور بالکسرة المجهولة یعنی الزیادة تا ولی عهد خویش یعنی صاحب
زمان خویش شد برادران حسد بردند وزهر در طعامش کردند خواهرش
یعنی اخته از غرفه بالضم العلیة بدید ودریچه برهم زد پسر دریافت ودست
از طعام باز کشید وکفت محالست هنرمندان بمیرند وبی هنران جای
ایشان بکیرند **بیت** کس نیاید بزیر سایه بوم: المراد به مهاطیر
معروف یسکن في الخرابات ور همای ازجهان شود معدوم همای طیر معروف
ویقال هما بحذف الیاء ایضا وله خاصیة مشهورة وهی ان کل من وقع في ظله
یکون اما سلطانا او غنیا في الغایة پدر را ازین حال اکهی دادند برادرانش
را بخواند وکوشمالی بواجب داد پس هر یکی را از اطراف بلاد حصه مرضی معین
کرد تا فتنه بنشست ونزاع برخاست وکفته اند که ده درویش در کلیمی
بخسبند من خسبیدن بمعنی خابیدن ودو پادشاه در اقلیمی نکنجد بضم الکاف
الفارسیة لا یسعانه **قطعه** نیم نانی کر خورد مرد خدای بذل درویشان کند نیمی
دکر ملک اقلیمی بکیرد پادشاه: همچنان در بند اقلیم دکر است **حکایت** طایفه دز
دان عرب بر سر کوهی نشسته بودند ومنفذ بفتح المیم موضع النفوذ کاروان بسته
ورعیت بلدان جمع بلد از مکاید ایشان الکید المکر مرعوب في مختار الصحاح رعبه
رعبا بالضم وسکون العین المهملة ای افزعه ولشکر سلطان مغلوب بحکم
انکه ملاذی منیع ای ملجا حصین از قلة القلة بضم القاف وتشدید اللام
اعلی الجبل کوهی بدست آورده بودند وملجا پناهکاه وماوی في مختار الصحاح
الماوی کل مکان یاوی الیه ای یرجع الیه الشی لیلا ونهارا خود ساخته مدبران
ممالک ان طرف در دفع مضرت ایشان مشورت کردند که اکر این طایفه هم برین

نسق

نسق بفتحتین النظم روزکاری مداومت نماید مقاومت با ایشان ممتنع
کردد بفتح الکاف الفارسیة ای صارت المقابلة ممتنعة کانه منتقل من الامکان
الی الامتناع **مثنوی** درختی که اکنون کرفتست پای: بنیروی مردی یعنی
بقوت وزور یک مرد برآرد زجای: ور همش یعنی واکرش همچنان روزکاری
یعنی زمانی مهلی بیای الخطاب من هشتن بمعنی الوضع بکردونش کردون بفتح
الکاف الفارسیة العجلة وهی التی یجرها الثور از بیخ بکسر الباء الوني اصل
الشی بر نکسلی: ای لا تقلع من مکانه سر چشمه را شاید کرفتن بمیل چو پر شد
نشاید کذشتن بفیل موجب بیل سخن مدبران ممالک آن طرف بر ین مقرر
شد که یکی را بتجسس احوال ایشان برکماشتند ماضی من کماشتن بضم الکاف الفارسیة
بمعنی التوکیل والتعلیم وفرصت ایشان نکاه داشتند تا وقتی بر سر قومی
رانده بودند وبقعه خالی مانده تنی چند از مردان واقعه دیده جنک
آزموده را بفرستادند تا در شعب بالکسر الطریق في الجبل پنهان شدند
دزدان شبانکاه باز آمدند سفر کرده وغارت آورده سلاح بکشا دند
وغنایم جمع غنیمه بنهادند نخستین بضمتین یعنی اول دشمنی که بر سر
ایشان تاخت ماضی تاختن بمعنی العدو خواب بود چندانکه پاسی
یعنی پاره هکذا سمعت ولم اجده في اللغات از شب بکذشت **بیت**
قرص خورشید ای جرم الشمس در سیاهی رفت: یونس اندر دهان ماهی رفت ای منکر
منه التصفیه مردان دلاوران از کمین بفتح الکاف الوني بالترکیة بصوکزاغی
بجا الزاب بر جستند بفتح الجیم الوني ودست همه را یکان یکان بکسر الیاء ورو
شبهای واحدا واحدا بر کتف بستند بامدادان بدرکاه ملک حاضر آوردند
همه را اشارت بکشتن فرمود اتفاقا دران میان جوانی بود که میوه بالفتح
والسکون یعنی الثمرة عنفوان شبابش عنفوان الشباب اوله نو رسیده بود
وسبزه کلستان عذارش نو دمیده من دمیدن بمعنی النبت یکی از وزرا
پای تخت ملک را بوسه داد وروی شفاعت بر زمین نهاد وکفت این پسر
همچنان ای منکر مولانا اللصوص از باغ زندکانی برخورده است بر معنا

بمعنى الثمرة واز ريعان جوانى اى من اول الشباب تمتع نيافته توقع بكرم اخلاق
خداوندى آنست كه بخشدن خون اين بر بنده منت نهى ملك او وى ازين سخن
در هم كشيد و موافق راى جهان بينش نيامد و گفت **بيت** بر تو معنى مهى شعله
فمعنى قوله بر توى نيكان نگيرد اى لا يستنير هر كه بنيادش بد است تربيت
نا اهل را چون گردكان بكسر الكاف والواو بمعنى الجوز در گنبد است گنبد بضم
الكاف الفارسى القبة في بعض النسخ بر گنبد است نسل و تبار بمعنى قبيله
اينان منقطع كردن اوليترست و بيخ و بنياد ايشان بر آوردن بهتر
كه آتش نشاندن بمعنى منطفى كردن كذا سمعت و اخگر بمعنى الجمرة كذاشتن
و افعى كشتن و بچه نگاه داشتن كار خردمندان نيست **قطعه** ابر اگر
آب زندگى بارد من باريدن بمعنى بارانيدن اما بالكثير اى او المجاز
ولا يبعد ان تعالى تقدير الكلام از ابر اگر آب زندگى بارد هرگز از شاخ بيد بر
الثمرة نخورى بيا الخطاب با فرومايه بمعنى الاصل روزگار مبر بمعنى الباء
اى لا تسع في تربيته گز نى بوريا هو قصب يتخذ منه الحصير شكر نخورى وزير
اين سخن بشنيد طوعا اى انقيادا او رغبة سمعا و طاعة بپسنديد و بر
حسن راى ملك آفرين خواند و گفت آنچه خداوند دام ملكه فرمود عين حقيقت
است كه اگر سلك صحبت ان بدان تربيت يافتى يكى از ايشان شدى اما
بنده اميدوارست كه بصحبت صالحان تربيت پذيرد و خوى خردمندان
گيرد كه هنوز طفل است و سيرت بغى و عناد آن گروه در نهاد بكسر النون
اصل البدن و بنيته و قد صحح بعضهم نهاد بالدال المهملة لكنه غلط و الصحيح
انها معجمة والاصل فيه ما روى عن ابى نصر الفارابى اعرف الفرق بين دال
و ذال فهو ركن في الفارسية معظم كل ما قبله بلا واى فهو دال و ما سوى
ذال معجم وى متمكن نشده است و در حديث است ما من مولود الا و قد
يولد على الفطرة اى على الجبلة السليمة والطبع المتهى لقبول الدين المحمدى
فلو ترك عليها لاستمر على لزومها ولم يفارقها الى غيرها لان هذا الدين
موجود حسنه في العقول ويسره في النفوس ولكن ابواه يهودانه وينصرانه

سكونه

ومجانه

ومجانه **قطعه** با بدان يار گشت همسر لوط: اراد به زوجة لوط النبي عم
وقيل اراد به ابنه ويؤيده ما في بعض النسخ بدله قوله با بدان يار پسر نوح با بدان
بنشست انتهى لكنه بط والمراد ما قلناه لانه لا يدل عليه قوله تعالى فاسر باهلك بقطع
من الليل ولا يلتفت منكم احد الا امرأتك انه مصيبها ما اصابهم يقول الله تعالى آمر اللوط
النبي عم سر و ادلج باهلك في آخر السحر ولا يتخلف منكم احد الا امرأتك انه مصيبها
من العذاب ما اصاب هولاء القوم والاكثرون ينصب امرأتك على معنى اسر باهلك
الا امرأتك كذا في كتاب الشفاء للامام بهاء الدين ويدل على بطلانه ايضا لفظ
همسر لانها لا تطلق على الابن بل على الزوج على ان ولد نوح عم غير ولد لوط و
وكذا زمانه غير زمانه فطغيانه لا يدل على طغيانه هذا واصل هذه القصة على ما حرره
ذكره الامام في ذلك الكتاب نقلا عن تفاسير الثقات باسانيدها هو انه كانت مدينة سدوم
بلدة فيها من الخير والسعة وكثرة الثمار ما لم يكن في ساير البلدان وكان يجمع
فيها الغرباء من الآفاق في فصل الصيف واوان الثمار فجاء ابليس عليه اللعنة
متمثلا لهم في صورة غلام امرد وجعل يدخل كرومهم وحدائقهم ويراودهم
الى نفسه حتى اظهر فيهم الفاحشة ثم جاء الى نسائهم وقال ان الرجال قد استغنوا
عنكن فعلمهن ان يستغنين عن الرجال حتى استغنى الرجال بالرجال والنساء بالنساء
فاوحى تعالى الى لوط النبي عم ليدعوهم الى الايمان ويمتنعوا عن الفواحش فلم يسمعوا
فبعث الله تعالى جبرائيل عم ومعه احد عشر من الملائكة فلما انتهوا اليهم نصف النهار
فاذا هم بجواري يستقين من الماء فابصرتهم ابنة لوط وهي تستقي الماء فتحيرت بهم
وحذرتهم عن خبث اهل المدينة فاظهروا الغم من انفسهم فقالوا هل احد يضيفنا
قالت ليس فيها احد يضيفكم الا ذلك الشيخ مشيرة الى ابيها فذهبوا الى لوط عم وهو
على بابه فاقبل بهم الى اهله وضاق صدره اغتماما ومخافة عليهم من خبث قومه
لا يدري ايأمرهم بالرجوع ام بالنزول وقال هذا يوم عصيب شديد ثم قال الا انه
قومي واخبري ولا تعلمي احدا وكانت امرأته كافرة منافقة فانطلقت تطلب بعض
حاجاتها فجعلت لا تدخل على احد الا وقد اعلمته ويقول ان عندنا قوما من هيئتهم
كذا وكذا ما رأيت قوما احسن وجها منهم فجاء قومه يهرعون اليه اي يسرعون الى

باب لوط ويعدون الى اضيافه الذين نزلوا في داره فرد الباب على وجوههم فتسوروا من الحايط فقام اليهم لوط وقال يا قوم ان هولاء بناتي فتزوجوهن وكان تزويج المسلمات من الكفار جايزا هن اطهر لكم من الحرام فاتقوا الله ولا تخزون في ضيفي اليس منكم رجل رشيد قالوا لقد علمت ما لنا في بناتك من حق لانك لا تزوجهن منا لكفرنا وانك لتعلم ما نريد يعنون به عملهم الخبيث فارادوا الدخول على الاضياف فمسح جبريل عم بيده عليهم فعميت ابصارهم فعلموا ذلك من لوط عم فجعلوا اخوفونه فتحير لوط عم فلما رات الملائكة ما لقي لوط من الكرب قالوا يا لوط انا رسل ربك لن يصلوا اليك فافتح الباب ودعنا واياهم ففتح الباب فدخلوا فاستاذن جبريل ربه في عقوبتهم فضرب بجناحه وجوههم فطمس اعينهم فاعماهم فصاروا لا يعرفون الطريق فخرجوا وهم يقولون النجاة النجاة فان في بيت لوط قوما سحرة ثم امر الله لوط باسراء اهله كما قال تعالى فاسر باهلك الاية قال يا جبريل ان ابواب المدينة قد اغلقت فكيف اخرج مع اهلي وغنمي وبقري قال اجمعهم فجمعهم لوط عم الى باب المدينة فحملهم على جناحه ووضعهم من وراء المدينة بامر الله تعالى ومضوا الى صغر وهي قرية من قراها لم يكونوا يعملون مثل عملهم فلما انتهى اليها لوط عم ادخل جبريل جناحه في اربع مداين سدوم وعامورا وداذوما وصبوايم فكان في كل مدينة مائة الف مقاتل بلغ اسفل الارض فعلقها من طين اسود ثم دفع بها الى عيان السماء حتى سمع اهل السماء نباح الكلاب وصياح الديكة فلما رفعها الى السماء امطر الله عليهم الكبريت والنار ثم قلبها عليهم وذلك قوله تعالى فلما جاء امرنا اي عذابنا جعلنا عاليها سافلها وامطرنا عليهم حجارة من سجيل قيل من كلمة معربة من سنك فيل وقيل اسم جبل في السماء منضود اي معد للعذاب مسومة اي معلمة عند ربك للعذاب وقيل مكتوب على كل واحد منها اسم من يرمى به ثم قال وما هي من الظالمين اي من ظالمي امة محمد عم ببعيد خاندان نبوتش كم شد: سك اصحاب كهف روزى جند: بى نيكان مفعول كرفت وفاعله ضمير سكى مردم شد:

ابن

اين بكفت وطايفه از ندما جمع نديم ملك با او بشفاعت يار شدند تا ملك از سر خون او در كذشت وكفت بخشيدم اكرچه مصلحت نديدم **رباعى** داني كه جه كفت زال المراد به زال هاهنا ابو رستم ولا معنى اخر سيجي في الباب الاول كس با رستم كرد: دشمن نتوان حقير وبيجاره شمرد: ديدم بسي اب ز سر جشمه خرد: جون بيشتر امد شتر بار ببرد: وزير بسر را بخانه برد وبناز ونعمت بپرورد واستاد واديب بتربيتش نصب كرد تاحسن خطاب ورد جواب وساير اداب ملوكش بياموختند تا در نظر همكنان بكسر الكاف الفارسيه اي عند جميع الناس بسنديده امد بارى مره وزير از شمايل واخلاق او در حضرت ملك شمه بى كفت كه تربيت عاقلان در وى اثر كرده است وجهل قديم از جبلت او بدر بود اي ازيل واخرج وقدم نظره في اول الكتاب ملك را ازين سخن تبسم امد وكفت **بيت** عاقبت كرك زاده كرك شود. كرچه با ادمى بزرك شود: سالى دو برين بر امد طايفه او باش محله يعنى لوندان محله كذا سمعت وفي مختار الصحاح الاوباش
من ح
من الناس الاخلاط وهم الضروب المتفرقون وقيل هو جمع مقلوب البوش وهو الجماعة من الناس المختلطين در وى بيوستند وعقد بكر وفقها را افقت بستند تا بوقت فرصت يافتند وزير ومهرد وبسرش را بكشت ونعمت بى قياس برداشت ودر مغاره دزدان بجاى بدرش بنشست وعاصى شد ملك ازين خبر دست بدندان كرفت وكفت **قطعه** شمشير نيك از اهن بد جون كند اى كيف يصنع كسى ناكس بتربيت نشود اى حكيم بكون الميم كس: باران كه در لطافت طبعش خلاف نيست در باغ لاله رويد الظاهر انه من روييدن يعنى رويانيدن بالاشتراك او المجاز وز شوره بوم اى ومن ارض ذات ملح خس في الصحاح الفارسي وكذا في المعيار الكمال هو الذي تعارله بالتركيه جرجب وفي بعض النسخ ثوم بدل بوم وهو غلط لا يخفى **ديكر** زمين شوره سنبل بر نيارد: درو تخم عمل ضايع مكردان نكوئى با بدان كردن جنانست: كه بد كردن بجاى نيك مردان: يعنى براى نيك مردان **حكايت** سرهنك زاده بر در سراى اغلمش بضمتين اسم ملك من ملوك العجم ديدم كه عقل وكياستى يعنى زيركى وفهم وفراستى زايد الوصف داشت

هم از عهد خردی آثار بزرکی در ناصیهٔ او الناصیة موی پیشانی کذا اثباتی
پیدا **بیت** بالای بعنی در بالای سرش ز هوشمندی بعنی عاقلی می تافت حکایت
ماضی می تافتن بعنی الاشتعال ستارهٔ بلندی فی الجمله مقبول نظر سلطان آمد که
جمال صورت و کمال معنی داشت و حکما کفته اند توانکری بهنرست نه بمال و بزرکی
بعقلست نه بسال ابنای جنس او برو حسد بردند و در کشتن او سعی فایده
نمودند **مصراع** دشمن چه کند چو مهربان باشد دوست ملک برسید که موجب
خصمی بکسرات الجیم والباء والیاء ایشان در حق تو چیست کفت در سایهٔ دولت
خداوندی همکنانرا راضی کردم مکر حسود را که راضی نمی شود الا بزوال نعمت
من قوله دولت واقبال خداوندی باد بعنی دایم باد دعاء للملک **قطعه** توانم
انکه نیازارم اندرون کسی حسود را چه کنم کو ز خود برنج درست ای در رنج
است والباء صله بمیر تا برهی ای حسود کین رنجیست که از مشقت آن جز
بمرک نتوان رست بعنی رستن بفتح الراء **رباعی** شوربختان بآرزو خواهند
مقبلانرا زوال نعمت و جاه کر نبیند بروز شبپره چشم ای چشم شبپره اصله
شب پرنده وهو الخفاش چشمهٔ آفتاب را بعنی بدر تو آفتاب را کذا سمعت
من بعض الکمل چه کناه راست خواهی هزار چشم چنان کور بهتر که آفتاب
سیاه بعنی اکر خواهی که هزار چشم چنان بعنی مثل شبپره کور شدن بهترست
از سیاهی آفتاب راست خواهی **حکایت** یکی از ملوک عجم را حکایت کنند که دست
تطاول و تعدی بمال رعیت دراز کرده بود جور و اذیت بفتح الهمزة المقصورة
و تشدید الیاء بعنی رنجانیدن یقال اذاه یوذیه اذی واذاة واذیة کذا
فی مختار الصحاح اغاز نهاده بعنی ابتدا کرده خلق از مکاید بفتح المیم جمع کید وهو
المکر ظلمش بجهان برفتند و فی بعض النسخ بجان برنجیدند و از کربت اشتداد
جورش راه غربت کرفتند چون رعیت کم شد ارتفاع ولایت و مملکت نقصان
پذیرفت خزینه تهی و خالی ماند و دشمنان زور آوردند **قطعه** هر که
فریادرسی الیاء للوحدة و فریادرس وصف ترکیبی در روز مصیبت خواهد
کو بعنی بکو او را که در ایام سلامت بجوانمردی کوش ای امر من کوشیدن

بنده

بنده حلقه بکوش ار ننوازی بعنی بندهٔ حلقه بکوش را اکر نوازش و تلطف
و تملق نمی کنی برود از در ت لطف کن لطف که بیکانه شود حلقه بکوش بعنی لطف
کن که بلطف بیکانه حلقه بکوش شود روزی بمجلس او در کتاب شهنامه همی خواندند
قصه در زوال مملکت ضحاک و عهد فریدون وزیر ملک را پرسید که فریدون
کنج و ملک و حشم نداشت فی مختار الصحاح حشم الرجل بفتحتین خدمه بر و باد
شاهی چه کونه مقرر شد کفت آنچنانکه شنیدی خلق برو بتعصب کرد آمدند
و تقویت کردند پادشاهی یافت وزیر کفت چون کرد آمدن خلق موجب
پادشاهیست تو خلق را چرا پریشان میکنی مکر سر پادشاهی نداری **بیت**
همان به که لشکر بجان پروری که سلطان بلشکر کند سروری ملک کفت
موجب کرد آمدن سپاه چیست پادشاه را کرم باید و عدل تا رعیت
برو کرد آیند و در سایهٔ دولتش ایمن بعنی آمین و مؤتمن ولعله مقلوب
من آمین نشینند و ترا این هر دو نیست **بیت** نکند جور پیشه
سلطانی بعنی پیشه سلطانی جور نشود کذا سمعت و قد تکلف استعمال کند فی معنی
شود مجازا ولعل المعنی بکند جور را پیشه سلطانی ای سلطان واحد من
السلاطین علی ان تکون الیاء للوحدة لا للمصدریة وقد یقال جور پیشه مجموعه
وصف ترکیبی فاعل نکند و سلطانی بالیاء المصدری مفعوله والمعنی سلطنت نکند
انکه صنعتش جور باشد که نیاید ز کرک چوپانی بالفارسیة پادشاهی که
طرح و ظلم افکند قال بعض من اشتهر بتصحیح هذا الکتاب الطرح هو الذی
یقال له بالترکیة سالغون و قد وقع فی بعض النسخ طرح ظلم بدون الواو العاطفة
و قیل الطرح ههنا بعنی الاساس هکذا سمعت ولم اجد فی اللغة ما یساعده
پای دیوار بعنی اساس ملک خویش بکند می کندن بالکاف الفارسیة ملک را
بندو وزیر ناصح موافق طبع نیامد روی از این سخن درهم کشید و وزیر را بند
فرمود و بزندان فرستاد بسی بر نیامد بعنی بسیار زمان نکذشت
که بنی عم سلطان اصله بنی حذف النون بالاضافة بمنازعت برخاستند
و ملک پدر در خواستند قومی که از دست تطاول او بجان آمده هذا

کفتم

کنایه یعنی غایة الاضطرار وکمال التأذی والتفجع بودند وپریشان شد
بر ایشان اشارة الی بنی عم سلطان گرد آمدند وجمع شد ومدد کردند تا ملک
از تصرفش بدر رفت ای خرج من تصرفه وبر آنان یعنی بنی عم مقرر گشت
قطعه پادشاهی کو روا دارد ستم بر زیردست یعنی علی رعایاه دوست
دارش قوله دوست دار وصف ترکیبی والشین راجع الی پادشاه یعنی
دوستی دارند او در روز سختی دشمن زوراورست با رعیت صلح کن
وز جنگ خصم ایمن نشین زانکه شاهنشاه عادل را رعیت لشکرست
حکایت پادشاهی با غلامی عجمی در کشتی نشسته بود غلام دیگر دریا
ندیده بود ومحنت کشتی نیازموده گریه بکسر الکاف الفارسیه یعنی البکاء
وزاری آغاز کرد ولرزه بر اندامش افتاد چندانکه ملاطفت کردند آرام
نگرفت ملک را عیش ازو منغص یعنی مکدر می بود وچاره نمی دانستند
حکیمی در آن کشتی بود گفت اگر فرمان دهی من اورا خاموش کنم گفت غایت لطف
باشد حکیم فرمود تا غلام را بدریا انداختند باری چند غوطه فی الصحاح
الفارسی هی الانغماس فی الماء، واما الغین فقد سمعت من بعضهم بفتح ومن
الآخر بضمه خورد مویش بگرفتند وسوی یعنی جهة کشتی آوردند بهر دو
دست در دنبال کشتی ای ذنبه فی بعض النسخ در سکان کشتی فی مختار الصحاح
السکان جمع ساکن والسکان ایضا ذنب السفینه انتهی والمقام محتمل المعنیین
بکمال الحق آویخت آن غلام خودرا یجوز ان یقال آویخت ماضی مجهول
می آویختی چون برآمد بگوشه بنشست وقرار یافت ملک را پسندیده
آمد گفت درین چه حکمت بود گفت اول محنت غرق شدن نچشیده بود
قدر سلامتی نمی دانست وهمچنین قدر عافیت کسی داند که بمصیبتی گرفتار
آید قطعه ای سیر بالکسر المجهول یعنی شبعان بعضی الجایع ترا نان
جوین ای خبز الشعیر خوش ننماید محبوب منست آنکه بنزدیک تو زشتست
حوران جمع حور بهشتی را دوزخ یعنی جهنم بود اعراف هو موضوع
بین الجنة والنار از دوزخیان پرس که اعراف بهشتست بیت

فرقست میان آنکه یارش در بر ای در بر است وبر ملهنا یعنی سینه با آنکه
دو چشم انتظارش در در حکایت هرمز تاجدار را گفتند وزیران پدر را
چه خطا دیدی که بند فرمودی گفت خطا معلوم نکردم ولیکن دیدم که مهابت
من در دل ایشان بیکرانست وبر عهد من اعتماد کلی ندارند ترسیدم که از بیم
گزند خویش ای من خوف ضرر انفسهم قصد هلاک من کنند پس قول حکما را کار بستم
ای عملت به که گفته اند قطعه ازان کز تو ترسد بترس ای حکیم وگر با چو او صد
یعنی وگر با صد مرد که چو او باشد برآیی بجنگ یعنی غالب من شوی بضرب وحرب
وقیل قوله صد عدد لقوله برآیی بجنگ یعنی وگر با مردی که چو او باشد صد بر آیی بجنگ
تدبر نه یعنی که چون گربه عاجز شود برآرد ای یخرج بچنگال چشم پلنگ ازان مار
بر پای راعی زند یعنی ازان جهت می زند مار بر پای چوبان که ترسد سرش را
بکوبد مضارع من کوفتن بالکاف الفارسی یعنی الدق بسنگ حکایت یکی از ملوک
رنجور بود حالت پیری وامید از زندگانی قطع کرده سواری از در درآمد وبشارت
آورد که فلان قلعه را بدولت خداوندی گشادیم ودشمنان اسیر شدند وسپاه
ورعیت آن طرف بجملگی مطیع فرمان گشتند نفسی بفتحتین سرد برآورد وگفت این
مژده مرا نیست دشمنان مراست یعنی وارثان مملکت را قطعه درین امید
بسر شد یعنی تمام شد دریغ یعنی حیف عمر عزیز که آنچه در دلم است از درم فراز آید
ای بحصل امید بسته برآمد ولیکن چه فایده زانکه امید نیست که عمر گذشته باز آید
دیگر کوس رحلت بکوفت بالکاف الفارسی دست اجل ای دو چشم وداع بفتح
الواو کذا فی مختار الصحاح سر بکنید ای کف دست بالاضافه هم پنجه وبازو
همه تودیع یکدیگر بکنید برمن بکسر النون کذا قرأ الاستاد افتاده لغة فی افتاد
قوله دشمن کام بالکاف الفارسی یعنی مراد العدو یعنی الموت فاعلا وفتاده فی
بعض النسخ بر من اعادی مرگ دشمن کام بالاضافه الثانیه آخر ای دوستان گذر
بکنید روزگارم بشد یعنی رفت بنادانی که من نکردم حذر شما حذر بکنید
حکایت سالی بر بالین تربت یحیی پیغامبر علیه السلام ای علی رأس قبره معتکف
بودم در جامع دمشق بکسر الدال والمیم فی المشهور قصبة الشام لکن

صحيح في بعض النسخ المعتمد وكذا روى بعض الثقات في حواشي المطول دمشق بكسر الدال
وفتح الميم وسكون الشين قال البكرى سميت بدماشاق بن نمرود بن كنعان
فانه هو الذى بناها وقيل بناها غلام ابراهيم الخليل صلوات الله عليه وكان حبشيا
وهبه له نمرود بن كنعان حين خرج من النار وكان اسمه دمشق فسماها به
يكى از ملوك عرب به في انصاف موصوف بود اتفاقا بزيارت آمد و نماز
كرد و دعا و حاجت خواست **بيت** درويش و غنى بنده اين خاك درند
وآنان كه اصله وآنان بهد الالف ثم حذف للوزن اى غنى ترند محتاج ترند
رو بمن كرد وگفت از انجا كه همت درويشانست يعنى از درون دل وجان
وصدق معامله ايشان خاطرى بيا الوحدة همراه من كن كه از دشمن صعب
انديشناكم بكون الشين الحزين گفتم بر رعيت ضعيف رحمت كن تا از
دشمن قوى زحمت نه بينى **نظم** ببازوان جمع بازو وهو العضد توانا
وقوت سر دست اراد بسر دست الاصابع خطاست بنجه مسكين ناتوان
شكستن يعنى بشكستن بترسد آنك بر افتاده كان ببخشايد كه گر زپاى
درآيد اى ازل كشش نگيرد دست والتقدير كس نگيرد دستش هر انكه تخم
بدى كشت وچشم نكو داشت دماغ بيهوده بخت يعنى فكر هرزه كرد
من قبيل ذكر المحل واراده الحال وخيال باطل بست زكوش بكون الشين
بنبه برون قيل يجوز ضم الباء وكسرها والضم او الكسر افصح آر و داد خلق بده
اگر تو مى ندهى داد اى اعلم كه روز دادى اى يوم داد فى على ان تكون الياء
للمصدر به وقيل الياء في دادى لافاده وحدة يوم العدل هست **نظم** بنى آدم
اعضاى يكديگرند كه در اصل فطرت اى الخلقة زيك جوهرند حيث تكونت
من نطفة آدم چو عضوى بدرد آورد روزگار دگر عضوها را نماند يعنى التوين
قرار تو كز زحمت ديگران بى غمى نشايد كه نامت نهند آدمى **حكايت** درويشى
مستجاب الدعوة در بغداد پيدا شد حجاج بن يوسف بخواندش وگفت دعاى
خيرى بر من كن گفت خدايا جانش بستان امر من ستاندن يعنى الاخذ والقبض
گفت از بهر خدا اين چه دعاست گفت دعاى خيرست ترا وجمله مسلمانانرا **بيت**
بچه كار آيدت جهان دارى بالياء المصدرى مردنت به كه مردم آزارى بياء الخطاب

امر غايبى ندسيدن ام

[illegible]

روى عن ابن منصور انه كان رجل يعتكف في مسجد الكوفة قال فدخل المسجد
غلام وصلى صلوة حسنة ثم فعل هكذا الى آخر الشهر فسلمت عليه يوما
من الايام فلم يرد على الجواب فلما دخل المسجد في اليوم الثانى قال وعليك
السلام فاستغربته وسألته عن ذلك فقال ان لى مولى ولم استاذنه في رد
السلام فاستاذنته اليوم فقلت له يا غلام استاذن مولاك ان تجالسنى ساعة
فى ذكر الله تعالى وطاعته فذهب فرجع وقال قد اذن لى في ذلك فقعد فقلت له
اخبرنى من اعجب ما رأيت في الدنيا فقال ان من عادتى ان اصلى طول كل
ليلة الى السحر ثم اسأل الله تعالى حاجة فنمت لى ليلة طيبة فقلت الهى
ارنى رجلا من اهل النار فنودى ان اذهب الى الوادى الفلانى فمضيت
والصبح لم يطلع بعد فسمعت هناك انينا عجيبا فاذا رأيت ثعبانا عظيما
قد طوق ذنبه فى عنق رجل ويلكبه على وجهه فقلت له قف ساعة فقال قل لهذا
الثعبان ليقف فقلت للثعبان بحق الذى باذنه تحى وتذهب ان تقف ساعة
لاكلم هذا المسكين فوقف فقلت للرجل من انت قال انا الحجاج بن يوسف
فرأيت الاحمال على كتفيه الى عنان السماء فقلت له وما هذه الاحمال قال
اما الذى على كتفى الايمن فهو دماء المسلمين واما الذى على الايسر فهو اموال
المسلمين فقلت وما هذه الثعبان قال من يوم فارقت الدنيا روحى الله
من ابتلائى كما ترى كل ليلة يطوفنى من المشرق الى المغرب فقلت قل ترجو
شيئا قال نعم قلت وما هو قال قلت ستين سنة لا اله الا الله محمد رسول الله
كذا في رونق المجالس **حكايت** يكى از ملوك نه انصاف پارسائى بيا الوحدة
را پرسيد كه از عبادت بهتر اكرام فاضلترست گفت خواب نيم روز تا در آن
ساعت مردم نيازارى **قطعه** ظالمى را خفته ديدم نيم روز گفتم اين فتنه
بوصل الهمزة خابش برده به انك خابش بهتر از بيدارست بفتح الياء
زآنجنان بر زندگانى مرده به **حكايت** يكى را از ملوك شنيدم كه شبى
بعشرت روز آورده بود ودر پايان آخر مستى مى گفت **بيت** ما را بجهان
يعنى در جهان خوشتر ازين يكدم نيست كز نيك و بد انديشه و از غم نيست

آن م

است

كس م

کدبنیک درویشی برهنه عریان بیرون بر ما خفته بود کفت ای آنک
اقبال تو در عالم نیست کیرم غمت نیست غم ما نیز نیست ملک را خوش آمد هره
انکیسه هزار دینار از روزن سرای بیرون داشت وکفت ای درویش دامن
بدار امرمن داشتی کفت دامن از کجا آرم که جامه ندارم خلعت مزید کرد و بدو
فرستاد درویش آن نعد را باندک مدت بخورد تلف کرد و باز آمد فرد قرار
برکف آزادکان نکیرد مال نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال در حالتی که ملک
را پروای او نبود حالش بکفتند ملک بهم برآمد و روی از وی درهم کشید وازینی
کفته اند اصحاب فطنت و خبرت که از حدت و سورت پادشاهان بر حذر باید
بود که غالب همت ایشان بر معضلات بکسر الضاد ای مشکلات امور مملکت
متعلق باشد و تحمل ازدحام عوام نکنند بیت حرامش بود نعمت پادشاه
که هنکام بالکاف الفارسی بمعنی الوقت فرصت ندارد نکاه ای لا یحفظ مجال
اسم مکان من الجولان سخن تانه بینی زبیش به بیهوده بمعنی هرزه کفتن
مبر من بردن قدر خویش کفت برانید از من راندن این کدای شوخ بمعنی
کستاخ ومبذر ای المسرف را که چندان نعمت باندک مدت بخورد وتلف کرد
اند که خزینه بیت المال لقمه مساکینست نه طعمه بضم الطاء المطعوم اخوان
شیاطین بیت ابلهی بیاء الوحدة کو روز روشن شمع کافوری نهد زود
بمعنی السریع بینی کش شب روغن نماند در چراغ ای در چراغش فقدم الشین
للوزن یکی از وزراء ناصح کفت ای ملک مصلحت آنست که چنین کسانرا وجه
کفاف بالکسر من الرزق القوت وقیل الافصح بفتح الکاف بتفاریق بجری یعنی بضم
المیم وفتح الراء ومعین دارند ای ینبغی ان یعطی نفقة یوما فیوما او اسبوعا
فاسبوعا او شهرا فشهرا تا در نفقه اسراف نکنند لان الاسراف حرام قال الله
ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین اما آنچه فرمودی از زجر ومنع ملک
سیرت ارباب همت نیست بروی خود در اطماع باز نتوان کرد یعنی کرون
چو باز شد باز فی الموضعین بمعنی المفتوح بدرشتی وخشونت فراز نتوان
کرد فراز بکسر الفاء بمعنی العالی وکنی به عن المنع والمعنی لا یستوان بمعنی

باب الاطماع ولکن انما قال نتوان کرد مبالغة من قبیل قولهم فی الوعظ
لا یمکن ان یقال کذا الکذا قطعه کس نه بیند که تشنکان حجاز اسم موضع
وهو مصطاق لاهل مکة شرفها الله تعالی وکثیرا ما کنی به الشیخ فی هذا
الکتاب عن مکة او عن الحج حیث قال در سفر حجاز فی موضع ان یقال در سفر
مکة او در سفر حج بلب آب ای بکنار آب شور کرد آیند کرد بکسر الکاف
الفارسی هر کجا چشمه بود شیرین مردم ومرغ ومور کرد آیند
حکایت یکی از پادشاهان پیشین بمعنی پادشاهان متقدمین در
رعایت مملکت سستی کردی ولشکر را بسختی داشتی لاجرم چون
دشمن صعب روی نمود وقدم صحناه همه پشت بداد ندای اعرضوا
بیت چو دارند کنج از سپاهی دریغ لفظ فارسی بمعنی حیف دریغ آیدش
الشین راجع الی سپاهی دست بردن بتیغ یکی از آنان غدر بفتح الغین
المعجمة بمعنی ترک وفا کرد ند با منش دوستی بود ملامت کردم وکفتم
دون است وناسپاس وسفله بضم السین بمعنی البخیل کذا فی المشهور لکن
المحقق انه بکسر السین وسکون الفاء لفظ عربی قد شاع استعماله فی الفارسی
بمعنی مرد بد کو هر دون کذا فی بحر الغرائب وحق ناشناس بمعنی دنی
وغیر شاکر وبخیل ومنکر حقوقست ان شخص که باندک مایه تغیر حال
بالاضافة از مخدوم قدیم برکردد بالکاف الفارسی ای اعرض فی بعض النسخ
دو نست بیاء مصدری وبرکردن ودر نوردی بیاء الخطاب فهما ویلایم
بهذه النسخ قوله اسم فی جو کما لا یخفی وحقوق نعمت سالیان بکسر اللام
ای النعم الواصلة علی التوالی فی السنین درنوردد بضم النون وفتح الواو
من نوردیدن بالضم والفتح بمعنی اللف کفت ان یک شخص اکر بکویم معذور
داری شاید کر اسم فی جو بود ونمدزین بالترکی تکلتی بکر بود وسلطان
که بزر با سپاهی بخل کند فی بعض النسخ بخیل کند با وی بجان جوانمردی
نتوان کرد بیت زر بده مرد سپاهی را تا سر بنهد در داه تو وکر نش الشین
راجع الی مرد سپاهی زر ندهی سر ننهد در عالم شعر اذا شبع الکمی منه جالشجع

لفظا ومعنی وانما سمی به لانه یکی نفسه ای سترها بالدرع والبیضه بصول من صالی
علیه ای نب بطشا البطش هو الاخذ بالقوة قیل قوله بصول بطشا ای فیسل قعد
جلوسا وحاوی البطن ای خالیه من الطعام یبطش بالنوار بالکسر الهرب
عن الشیء قال بعض الحکما معنی اذا اشبع الکمی یقدم علی الحرب ویبطش بالعدو بطشا
واذا جاع یجبن ویبطش بالنوار وانما قال یبطش بالنوار وان کان الاصل لن یغور
یفر فرارا تهکما وتملیحا ورعایة للمقابله والشبع کنایة عن الغنی والثروة وخلو عنوام
البطن کنایة الجوع والجوع کنایة عن الفقر والعیله **حکایت** یکی از وزرا معزول
شد وبحلقه درویشان در آمد وبرکت صحبت ایشان دروی اثر کرد وجمعیت
خاطرش دست داد ملک بار دیگر بر وی دل خوش کرد وعمل فرمود یعنی اعطی منصب
الوزارة ثانیا قبول نکرد وگفت معزولی بنزدیک خردمندان ای عند العقلاء
به است از مشغولی **نظم** آنان که بکنج بضم الکاف یعنی در گوشه عافیت وهی
دفاع الله تعالی عن العبد کذا فی مختار الصحاح وفی المصادر العفو ناپیدا کردن
اثر ولعل العافیه اسم منه بنشستند دندان سگ ودهان مردم بستند کاغذ
بدریدند وقلم بشکستند وز دست وزبان حرف گیران یعنی طعن کنندگان
رستند بفتح الرا ملک گفت ما را هر آینه خردمندی بیا الوحدة کافی در هر مصلحت
بباید تا تدبیر مملکت را شاید مضارع من شایستن یعنی اللیاقه گفت نشان
خردمند کافی آنست که بچنین کارها تن در ندهد وقد عرفت ان درقد یذکر
فی اوایل الافعال لتحسین اللفظ فقط وههنا کذلک **بیت** همای بر همه مرغان
از آن شرف دارد که استخوان خورد وجانور نیازارد **حکایت** سیاه گوش
را گفتند ترا ملازمت صحبت شیر بچه وجه اختیار افتاد گفت فضله صیدش
می خورم واز شر دشمنان در پناه صولت او زندگانی میکنم گفتند
اکنون که بظل حمایتش الحمایه الحفظ در آمدی وبشکر نعمتش اعتراف کردی
چرا نزدیکتر نیایی تا بحلقه خاصانت در آرد می آوردن فاعله ضمیر شیر
ومفعوله تا خاصانت واز بندگان مخلصت شمارد گفت همچنان از بطش
او ایمن نیستم **بیت** اگر صد سال گبر آتش فروزد ای یجعل النار

ملتهبه

ملتهبه اگر یکدم در وی افتد بسوزد افتد که ندیم حضرت سلطان زر بیابد
می یافتن ای یجد الذهب الدینار وباشد که سر برود وحکما گفته اند از
تلون طبع پادشاهان بر حذر باید بود که گاه بسلامی برنجند وگاه بدشنامی
خلعت دهند وگفته اند که ظرافت بسیار هنر ندیمانست وعیب حکیمان **بیت**
تو بر سر قدر خویشتن باش ووقار عطف علی قوله قدر بازی وظرافت بندیمان
بگذار **حکایت** یکی از رفیقان شکایت روزگار نامساعد بنزد یک من
آورد که کفاف اندک دارم وعیال بسیار وطاقت بار فاقه ندارم فی مختار
الصحاح الفاقه هی الفقر والحاجه بار زها بفتح الرا یعنی مرا راد بسکونها جمع بار
بمعنی الحمل بالکسر والمعنی ههنا علی الاول دردلم آمد که باقلیمی دگر نقل کنم تا در
هر صورت زندگانی کنم کسی را بر نیک وبد من اطلاع نباشد **بیت** بسی گرسنه
خفت وکس ندانست که کیست بس جان بلب آمد بر وکس نگریست یعنی
گرلیستن بکسر الکاف الفارسی بمعنی البکا باز از شماتت بالعین الفوقانی بلیة
العدو کذا فی مختار الصحاح دشمنان می اندیشم که بطعنه در قفای من بخندند
وسعی مرا در حق عیال بکسر العین بر عدم مروت حمل کنند وگویند **بیت** مبین
وفی بعض النسخ ببین آن بی حمیت را که هرگز نخواهد مضارع من خواستن
دید یعنی دیدن روی نیکبختی که آسانی گزیند من گزیدن بضم الکاف الفارسی
خویشتن را زن وفرزند بگذارد بسختی ودر علم محاسبه بالاضافه چنانکه معلوم است
چیزی دانم اگر بجاه شما الجاه القدر والمنزله ای بسبب عزتک جهتی معین گردد
که موجب جمعیت خاطر باشد قوله بقیت عمر یعنی در بقیه عمرم از عهده شکران
نتوانم بیرون آمدن جواب الشرط اعنی قوله بجاه شما گفتم ای یار عمل پادشاه
دو طرف دارد امید نان وبیم جان وخلاف رای خردمندان است بدین امید
در آن بیم افتادن **بیت** کس نیاید بخانه درویش که خراج زمین وباغ
بده امر من دادن یا بتشویش وغصه راضی شو یا جگر بند پیش زاغ بنه امر
من نهادن گفت این سخن موافق حال من نگفتی وجواب سؤال من نیاوردی
نشنیده که هر که خیانت ورزد من ورزیدن یعنی الاعتیاد بالشیء دستش از حساب

بلرزد بیت دلا کی موجب بکسر الجیم رضای خداست کس ندیدم که کم شد از ره
راست و حکما گفته اند که چهار کس از چهار کس بجان فی الهاء لغة ایضا کس بجان بترسد
حرامی و هو من اخذ مال الغیر مجاهرا بالغصب کقطاع الطریق از سلطان و دزد
و هو من اخذ مال الغیر خفیة ای السارق از پاسبان و فاسق از غماز و روسپی
از محتسب لان تادیب مثل الفاسق و الزانی مفوض الی دیار البحر الی المحتسب
و انرا که حساب پاکیست بالیاء الفارسیة و الکاف الوزن از محتسب چه باکست
بالیاء الوزن یعنی البالات کما مر بیت مکن فراخ روی در عمل اگر خواهی که
وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ یعنی تنگ و ضیق باشد مجال دشمن تو پاک
باش و مدار ای برادر از کس باک زنند جامه ناپاک گازران بر سنگ گازر جمع گازر
و هو بالکاف الفارسیة و ضم الزای الوزن القصار بر سنگ گفتم حکایت آن
روباه و هو الثعلب مناسب حال تست که دیدندش گریزان و افتان و خیزان
و هذه الثلثة صفات مشبهة من گریختن و افتادن و خاستن کسی گفتش که
چه آفتست که موجب چندین مخافتست گفت شنیدم که شتر را بسخره می العمل
الذی یعمل بلا اجرة بسبب الخوف او الحیاء مثلا اعمال السلاطین کذا فی بحر الجواهر
می گیرند گفت ای سفیه و هو من کان خفیف العقل شتر را با تو چه مناسبت است
و ترا با او چه مشابهت گفت خاموش ای السکت که اگر حسودان بغرض گویند
که این شتر است و گرفتار آیم که را غم تخلیص من باشد تا تفتیش حال من کند
و تا تریاق از عراق آورده شود مار گزیده بفتح الکاف الفارسیة مرده باشد
و همچنین فضل است و دیانت و تقوی و امانت اما حسودان در کمین اند
و مدعیان گوشه نشین اگر آنچه حسن سیرت تست بخلاف آن تقریر کنند و در
معرض خطاب پادشاه افتی و در محل عتاب در آن حالت که امکان مقالت
باشد پس مصلحت آن می بینم که ملک بضم المیم قناعت را حراست و حفظ
کنی و ترک ریاست گویی یعنی از جوان تقول شرکت الدیک که عاقلان گفته
اند بیت بدریا در منافع یعنی در دریا منافع بی شمارست و گر خواهی
سلامت بر کنارست رفیق این سخن بشنید و روی در هم کشید و سخنهای

رنجش

رنجش بکسر الجیم اسم من رنجیدن کقولهم دانش من دانستن فان معناه العلم
یعنی الکشف الحاصل فی النفس لا العلم بالمعنی المصدری و کذا روش و آفرینش
و غیر ذلک فالشین فی امثالها من نفس الکلمة لا ضمیر الغائب آمیز صفة من آمیختن گفتن
آغاز کرد که این چه عقل و کفایتست و فهم و درایت و قول حکما درست آمد که دوستان
در زندان بکار آیند که بر سفره همه دشمنان دوست نمایند قطعه دوست مشمار
٥٦ نهی من شمردن یعنی العد آنکه در نعمت زند لاف یاری و برادر خواندگی دوست
باشد که گیرد دست دوست در پریشان حالی و درماندگی دیدم که متغیر می شود
و نصیحت بغرض می شنود بکسر الشین و فتح النون و الواو بنزدیک صاحب دیوان
رفتم بسابقه معرفتی که میان ما بود صورت حالش بگفتم تا بکار مختصرش نصب
کردند چندروز بدین بر آمد لطف طبعش بدیدند و حسن تدبیرش بپسندیدند
کارش از آن در گذشت و بمرتبه برتر از آن متمکن شد نجم سعادتش در ترقی شد
تا باوج ارادت یعنی باعلای درجات ارادت فان الاوج هو النقطة البعیدة
من المرکز العالیة من الحضیض برسید مقرب حضرت سلطان شد و مشار الیه و معتمد
علیه گشت بفتح الکاف الفارسیة بر سلامت حالش شادمانی کردم و گفتم بیت
ز کار بسته میندیش و دل شکسته مدار که آب چشمه حیوان یعنی آب حیوة
درون تاریکیست فی بعض النسخ تاریکیست بالیاء المصدری بعد الکاف
شعر الا لا تحزنن اخا البلیة فللرحمن الطاف خفیة الا حرف یفتتح به
الکلام للتنبیه و یسمی حرف التنبیه و لا تحزنن نهی مخاطب مؤکد بالنون الثقیلة
من الحزن ضد السرور من باب علم و اخا البلیة ای صاحب البلاء نصب علی انه
منادی مضاف حذف ندائه و فی بعض النسخ لا تحزن بالیاء التحتانیة و اخو
البلیة بالرفع علی انه فاعله و الفاء فی فللرحمن للتعلیل و اللطف الرفق و البر
و الاحسان ایضا ای له تعالی صنوف من البر لا یبلغها الافهام بیت منشین
ترش از گردش ایام اسم من گردیدن مثل رنجش من رنجیدن که صبر
تلخست ولیکن بر شیرین دارد یعنی ثمره حلوا دارد در آن مدت مرا با جمعی
یاران اتفاق سفر مکه در افتاد چون از زیارت مکه باز آمدم دو منزلم

استقبال کرد ظاهر حالش را دیدم پریشان و برهنه درویشان گفتم حال سکونا
اللام چیست گفت همچنان که تو می گفتی طایفهٔ واعی مرا حسد بردند و بخیانتم منسوب
کردند ملک در کشف حقیقت آن استقصا نفرمود تعال استقصی فی المسئلة ای تتبع ها
وبلغ غایتها و یاران قدیم و دوستان رحیم ای مشفق از کلمهٔ حق خاموش شدند
و صحبت دیرینه یعنی قدیم فراموش کردند نظم نه بینی که پیش خداوند جاه ستایش کنان
ای حال کونهم مادحین دست بر بر ترای علی الصدر نهند و گر روزگارش در آرد
ز پای همه عالمش پای بر سر نهند فی الجمله بانواع عقوبت گرفتار بودم تا در این
هفته که مژدهٔ سلامتی حجاج برسید از بند گرانم بکسر الکاف الفارسیة خلاص
کردند و ملک موروثم یعنی املاکی که از پدرم بطریق ارث منتقل شده است
خاص یعنی مخصوص کردند برای پادشاه گفتم آن نوبت اشارتهٔ من قبول
نکردی که عمل پادشاه چون سفر دریاست سودمند یعنی نافع و خطرناک
یا گنج برگیری یا در طلسم بمیری بیت یا زر بهر دو دست فی بعض النسخ
با در کند خواجه در کنار حین خاص من سفر البحر یا موج روزی ای فی یوم من الایام
افکندش یعنی النون مرده ای حال کونه میتا بر کنار لم تخلص منه مصلحت ندیدم
از این بیش بالیاء الوحدة بمعنی الزیاده ریش بالکسر المجهوله الجراحه درونش را
خراشیدن و نمک یعنی الملح پاشیدن بالیاء الفارسیة پراکندن کذا فی الواف
برین دو بیت اختصار کردم و گفتم بیت ندانستی استفهام انکاری که بینی
بند بر پای چو در گوشت نیاید پند مردم دگر ره یعنی مرة اخری گر نداری طاقت
بزحمت نیش مکن انگشت در سوراخ کژدم بالکاف العربی والزای الفارسی
العقرب وفیه لغتان احدهما گزدم بالکاف الفارسی والزای العربی والاخری
کژدم بالکاف العربی والزای الفارسی کما ذکرنا حکایت تنی چند در صحبت
ما بودند ظاهر حال ایشان بصلاح آراسته و باطن ایشان بمعانی پیراسته
یکی از بزرگان در حق این طایفه حسن ظن بلیغ داشت و ادراری یعنی وظیفه
معین کرده بود فی المصادر الادرار پیوسته کردن عطا مگر یکی از ایشان
حرکتی نامناسب حال درویشان کرد و ظن آن شخص فاسد شد و بازار ایشان کاسد

خواستم

خواستم که تا بطریق کفاف یاران از مستخلص بفتح اللام کنم آهنگ یعنی قصد خدمتش
کردم دربانم یعنی دربان مرا رها نکرد و جفا کرد معذورش داشتم بحکم آنکه
گفته اند بیت در بکسر الراء میر و وزیر و سلطان را فی بعض النسخ وزیر
سلطان بالاضافه بی وسیلت مگرد پیرامن ای لا تحم حوله سگ و دربان چو یافتند
غریب این گریبان بگیرد آن دامن قوله این اشارة الی دربان و آن اشارة
الی سگ چندان که مقربان بفتح الراء حضرت آن بزرگ بر حالم واقف شدند باکرام
در آوردند و برتر مقامی یعنی مقام اعلی معین کردند اما بتواضع فروتر نشستم
و گفتم بیت بگذار ای که بنده کمینم تا در صف بندگان نشینم در جواب
گفت الله الله چه جای این سخنست بیت گر بر سر و چشم من نشینی نازت بکشم
که نازنینی فی الجمله بنشستم و از هر دری یعنی من کل باب سخن پیوستم تا حدیث
زلت بفتح الزای یعنی لغزیدن یاران در میان آمد گفتم نظم چه جرم دید
خداوند سابق الانعام صفة لقوله خداوند که بنده در نظر خوار و ذلیل میدارد خوش ه
خدایراست مسلم یعنی خدا را مسلم است بزرگواری ای العظمة و لطف که جرم
عباد بیند و نان برقرار میدارد حاکم را این سخن عظیم پسند آمد اسباب
معاش یاران فرمود تا بر قاعدهٔ ماضی مهیا دارند و مؤنت ایام تعطیل
وفا کنند شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم و عذر جسارت بالجیم الجرأة
بخواستم و گفتم قطعه چو کعبه قبله حاجت شد از دیار بعید روند خلق بدیدارش
از بسی فرسنگ ترا تحمل امثال ما بباید کرد که هیچ کس نزند بر درخت بی بر
یعنی بی ثمر قوله سنگ مفعول نزند حکایت ملکزاده گنج یعنی خزینهٔ فراوان
و افر از پدر ارث یافت دست کرم برگشاده داد سخاوت یعنی عدل سخاوت
بداد و نعمت بی قیاس بر سپاه و رعیت بریخت بیت نیاساید مشام مصراع
منفی من آسودن مشام از طبلهٔ عود فی مختار الصحاح بالضم الذی یتبخر به
بر آتش نه می نهادن که چون عنبر ببوید من بوییدن بزرگی بایدت یعنی ان
اگر ترا بزرگی باید بخشندگی کن که دانه تا نیفشانی دانه را نروید من روییدن
یکی از جلسای جمع جالس کعالم و علماء بی تدبیر نصیحتش آغاز کرد که ملوک پیشین

این نعمت را بسی اندوخته اند و برای مصلحی یعنی لاجل مصلحة نهاده دست ازین
حرکت کوتاه کن که واقعها در پیش است و دشمنان در کمین بفتح الکاف الوجه وقد
تغیر • نباید نمی بایستن یعنی لایق نیست که بوقت حاجت در مانده مانده
قطعه اکر کنجی کنی بر عامیان بخش • یعنی اکر بخشش کنی بر عامیان کنجی را مهلکه قیل
ولا یبعد ان یکون بخش بمعنی قسمت یعنی اکر قسمت کنی بر عامیان کنجی را و بویل
قوله رسد هر کدخدائی را برنجی یعنی حبة واحدة من الأرز چرا نستانی از هر یک
شخص جوی سیم • ای لم تأخذ من کل شخص فضة مقدار الشعیر که کرد بکسر الکاف الفارسی
آید ترا هر روز کنجی • ملکزاده روی ازین سخن درهم کشید از آن سبب که موافق
رایش نیامد این سخن و کفت مرا خدای عز وجل ملک بکسر اللام این مملکت کرداینده
است تا بخورم و ببخشم نه پاسبانم که نکه دارم بیت قارون هلاک شد که
چهل خانه کنج داشت • نوشروان بماند که نام نکو کذاشت • حکایت آورده
اند که نوشروان عادل در شکارکاهی صیدی کباب کردند نمک نبود غلامی بروستا
روستا هو القری المعمورة کذا فی بحر الغرایب رفت تا نمک آرد نوشروان کفت نمک بقیمت
ستان تا رسمی نشود و ده خراب نکردد کفتند ازین قدر چه خلل آمد کفت بنیاد
ظلم در جهان اندک بوده است هر که آمد برو مزید کرد تا بدین غایت رسید
قطعه اکر ز باغ رعیت ملک خورد سیبی • برآورند غلامان او درخت مغعول
برآورند ازبیخ بالباء الوحدة عرق الشجر واما بیخ بالباء الفارسیة بمعنی رمص العین
بالترکی چپق به بیخ بیضه که سلطان ستم روا دارد زنند لشکریانش هزار
مرغ بسیخ بفتح الباء المعلق بقوله زنند وسیخ السین والخاء المعجمة الحدیدة التی
یشوی بها اللحم بیت نماند بفتح النونین ای لا یبقی ستمکار بد روزکار • بماند
بضم الباء ای یبقی برو لعنت پایدار • حکایت عاملی را شنیدم که خانهٔ رعیت
خراب کردی هذا حکایة عن الماضی کما هو تا خزینهٔ سلطان آبادان بمعنی المعمور
وکذا آبدان بفتح الباء کند بی خبر از قول حکما که کفته اند هر که خدای تعالی را بیازارد
تا دل خلقی بدست آرد خدای تعالی همان خلق را بر وی کمارد بضم الکاف الفارسیة
یعنی حواله کند تا دمار در مختار الصحاح الدمار بالفتح الهلاک از روزکارش برآرد

ای حتی یهلک بیت آتش سوزان ای ملتهب بکند با سپند • بکسر السین وفتح
الباء الفارسیة نوع من الابخرة الذی یتبخر به لدفع عین الکمال آنچه مغعول بکند
کند دود دل مستمند • بمعنی حاجتمند کذا فی الصحاح الفارسیة فی بعض النسخ درد مند
یعنی تأثیر دود دل دردمند زیاده است از تأثیر آتش سوزان در سپند حکمت
کویند سرور جملهٔ حیوانات شیر است و کمترین جانوران خر و باتفاق ثابت
است که خر باربر بفتح الباء صفة من بردن مثل دلبر کذا فی البحریة که شیر مردم
در بفتح الدال صفة من دریدن قال فی بحر الغرایب در بفتح الدال یستعمل علی اربعة
اوجه الاول بمعنی الباب مثل ما قال مولانا رحمه الله ز در اهل صفا دور مشو ای
دل من هر دو ربست ازین در بخدا نزدیکست والثانی اداة ظرفیة بمعنی فی والثالث
ید ظرفی اوایل الافعال والمصادر لتحسین اللفظ کما قال اللطیفی شدم خوش بحاره
ای چاره کر رمی را بحشم کرم در نکر والرابع صیغة امر من دریدن و صیغة ترکیبی
منه نحو پرده در انتهی ومن هذا ظهر آن ما قرء فی المشهور خر باربر بضم الباء
و شیر مردم در بکسر الدال فهو غلط فاحش قوله بهی بالیاء اکنه الاصلیة بمعنی
العبد بیت مسکین خر اکر چه بی تمیز است • چون بار همی کشد عزیز است کاوان
خران باربردار بالاضافة به ز آدمیان بالوصل مردم آزار ملک را طرفی یعنی بعض
از ذمایم اخلاق او معلوم شد در شکنجه کشید و بانواع عقوبت بکشت بیت
حاصل نشود رضای سلطان • تا خاطر بندکان نجوئی • می جستن بضم الجیم بمعنی
الطلب خواهی یعنی اکر خواهی که خدای بر تو بخشد • با خلق خدای کن نکوئی یعنی نکوئی
کن با مخلوق خدای تعالی یکی از ستمدیدکان برو بکذشت و کفت نظم نه هر که قوت
بازو و منصبی دارد • بسلطنت بخورد مال مردمان بکذاف بضم الکاف الفارسیة
یعنی الجزاف وهو بکسر الجیم اخذ الشیء بغیر تدبیر وتخمین کذا فی مختار الصحاح توان
بحلق بالحاء المهملة یعنی بکلو فرو بردن استخوان درشت ولی شکم بدرد چون بکیرد
اندر ناف حکایت مردم آزاری را حکایت کنند که سنکی بر سر صالحی زد درویش
را مجال انتقام نبود سنک را با خود نکه می داشت تا وقتی که ملک بر آن لشکری
یعنی مرد لشکری وفی بعض النسخ بر آن شخص وانت خبیر بان فی التعبیر عن مردم

آزاری بلفظ سکی ان لطف لیس فی لفظ شیخ خشم گرفته و در جاهش بالجیم الفارسی
کرد درویش در آمد و آن سنگ را بر سرش انداخت گفت تو کیستی فی بعض النسخ
تو کهٔ و این سنگ بر سر من چرا زدی گفت من فلانم و این سنگ آنست که در فلان
تاریخ بر سر من زدی گفت چندین وقت کجا بودی گفت از جاهت بالجیم الفارسی
یعنی از منصب و مرتبهٔ تو اندیشه می کردم تا اکنون که در جاهت دیدم
فرصت غنیمت شمردم که گفته اند **مثنوی** ناسزائی را چو بینی بخت یار
عاقلان تسلیم کردند اختیار یعنی عاقلان اختیار خود را تسلیم و تفویض کردند
بآن ناسزا و قیل معناه قبول کردند اختیار هر بلا را چون نداری ناخن درنده
تیز با بدان جمع بد آن به که کم گیری ستیز هر که با پولاد بازو پنجه کرد ساعد سکین
خود را رنجه کرد باش یعنی خاموش باش تا دستش به بندد روزگار پس بکام
دوستان یعنی بمراد دوستان مغزش بر آر ای اخرج و فی بعض النسخ بکام دشمنان
یعنی دشمنانش فالهما و امد **حکایت** یکی را از ملوک مرض هایل یعنی خوفناک بود
که عادهٔ ذکر آن موجه نبود طایفهٔ حکماء یونان متفق شدند که مر این درد را دو
نیست مگر زهرهٔ آدمی بفتح الزای عضو جنب الکبد تعالی له المرارة کذا فی مختار الصحاح
و قد یجیء زهره بمعنی المجال قال نظامی رح زهره ندارم که ببوسم لبت تیر و کمان دارد
ابروی تو کذا فی بحر الغرائب که بچندین صفت موصوف بود آن آدمی ملک بفرمود و طلب کردند
دهقان بالکسر الزراع پسری یافتند بدان صفت که حکیمان گفته بودند ملک
پدر و مادرش را بخواند و بنعمت بیکران خشنود گردانید و قاضی فتوی داد که
خون یکی از رعیت سلامت نفس پادشاه را روا باشد جلاد قصد کشتنش کرد
پسر روی سوی آسمان کرد و بخندید ملک گفت درین چه جای خنده است پسر گفت
ناز فرزند بر پدر و مادر باشد و دعوی پیش قاضی برند و داد از پادشاه
خواهند اکنون پدر و مادر بعلت و سبب حطام دنیا مرا بخون در سپردند و قاضی
بکشتنم فتوی داد و سلطان صحت خویش در هلاک من بیند بجز خدای تعالی پناهی
نمی بینم **بیت** پیش که آورم ز دستت فریاد یعنی بجز خدای تعالی هم پیش از
دست تو گر خواهم داد از که خواهم بجز خدای تعالی سلطان را دل ازین سخن

ریختن یعنی از ریحن
خون نه گناه ﻫ

بهم بر آمد و آب در دیده بگردانید و گفت هلاک من سهلست از خون بی گناه
سر و چشمش ببوسید و در کنار گرفت و نعمت بیکران بخشید و آزاد کرد گویند
که ملک هم در آن هفته شفا یافت **نظم** همچنان در فکر آن بیتم که گفت پیلبانی
فاعل گفت و پیلبان من یرب الفیل کشتبان لمن یربی الکلب برلب دریای
نیل یعنی به النهر المعروف بنیل عبر عنه بدر یا لعظمه قوله زیر پای تو گر ندانی
حال مور بدان که حال او همچو حال تست زیر پای پیل مقول القول ای مفعول
گفت **حکایت** یکی از بندگان عمرو لیث گریخته بود کسان جمع کس در عقبش
رفتند و باز آوردند وزیر را با وی غرض داشت اشارت بکشتن او کرد
تا دگر بندگان چنین حرکت نکنند بنده پیش عمرو سر بر زمین نهاد و گفت **بیت**
هر چه رود بر سرم چون تو پسندی رواست بنده چه دعوی کند حکم بسکون
المیم مبتداء خداوند راست یعنی بخداوند مفوض است خبره اما بموجب
آنکه پروردهٔ نعمت این خاندانم نخواهم که در قیامت بخون من گرفتار
آیی اگرنه گناه این بنده خواهی کشت یعنی کشتن باری فی بحر الغرائب لفظ ادات
التوسل تستعمل فی مقام التحیر قال سلمان دل اگر بار کشد بار نگاری باری
ور کسی بار کز بند چو تو یاری باری بتاویل شرع بکش تا در قیامت مواخذ
نباشی فی المصادر المواخذة کسی را بگناه گرفتن ملک گفت تاویل چگونه کنم
گفت اجازت فرمای امر من فرمودن تا من وزیر را بکشم بضم الکاف العربی
آنگه مرا بقصاص او بفرمای کشتن تا بحق کشته باشم ملک بخندید وزیر را گفت
چه مصلحت می بینی ای خداوند بصدقهٔ گور بالکاف الفارسی القبر یعنی بصدقهٔ
جان پدرت این حرام زاده را آزاد کن که مرا در بلا نیفکند **نظم** چو کردی
با کلوخ انداز کلوخ بضم الکاف العربی المدر و کلوخ انداز وصف ترکیبی
من انداختن و پیکار بالکسر المجهول والکاف الفارسی بمعنی الحرب والمعنی چو پیکار
آوری با مرد خشین و کلوخ انداز سر خود را بنادانی شکستی چو تیر انداختی
در روی دشمن حذر کن از آن کاندر آماجش اوماج بضم الهمزه نشانهٔ تیر
نشستی **حکایت** ملک زوزن را بفتح الزای اسم المملکة کذا سمعت خواجه

قیلا اراد توجه کریم النفس وزیر ذلک الملک ولم یستحسنه الاستاذ سلمه الله
بود و نیک محضر که همکنان را در مواجهه خدمت کردی و در غیبت نکویی کفتی
اتفاقا از وحرکتی در نظر ملک ناپسند آمد مصادره کرد قال الاستاذ سلمه الله
المصادره ناحق ستدن المال وعقوبت فرمود سرهنکان ملک بسوابق نعمت
او معترف بود و لشکران مرتهن بفتح الهاء المرهون یعنی کانهم قد کانوا فی
الرهن پس در مدت توکیل او یعنی در زمان موکل کردن پادشاه سرهنکانرا
بروی برفق وملاطفت کردندی وزجر معاقبت روا نداشتندی **بیت** صلح
با دشمن اکر خواهی هر که ترا لا یخفی علیک انه لا بد من الکسرة المختلسة للهاء فی
نخواهی حتی یتزن البیت در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن یعنی اکر صلح خواهی
با دشمنت در نظرش تحسین کن هر چند که او در غیبت تو تعییب می کند ترا سخن
آخر بدهن می کذرد موذی را یعنی سخن تو اخر بدهن موذی می کذرد اکر سخنش
تلخ نخواهی دهنش شیرین کن آنچه مضمون خطاب ملک بود از عهده یعنی برون
آمد یعنی قد تفصی وتخلص عن بعض التعذیب الذی امره الملک و ببقیتی دیکر
در زندان بماند یکی از ملوک ان نواحی جمع ناحیه وهی الطرف تحفه سلامش
فرستاد که ملوک آن طرف قدر چنان بزرکوار ندانستند و بی عزتی کردند اکر
خاطر عزیز فلان احسن الله عواقبه بدینجا التفاتی کند در رعایت خاطرش
تمامتر سعی کرده شود که اعیان این مملکت بدیدار او مفتخرند و جواب
مکتوب را منتظر خواجه برین وقوف یافت و از خطر اندیشید جوابی مختصر چنانک
مصلحت دید بر ظهر بفتح الظاء یعنی بر پشت ورق نوشت و روان کرد یکی از
متعلقان ملک برین واقعه مطلع شد ملک را اعلام کرد وکفت فلانرا که
حبس فرموده با ملوک نواحی مراسلت دارد ملک بهم بر آمد وکشف این
خبر فرمود قاصد یعنی پیک را بکرفتند و رسالت یعنی ورقه رسالت را بخواندند
نوشته بود که حسن ظن بزرکان بیش بالیاء الوحده از فضیلت بنده است
یعنی را بدار فضیلتی و تشریف قبولی که فرموده اند بنده را امکان اجابت
آن نیست بحکم آنکه پرورده نعمت این خاندانم و باندک مایه تغیر

خاطر

خاطر با ولی نعمت خود بیوفائی نتوان کرد که کفته اند **بیت** آنرا که بجای
تست بمعنی بتو وجای سخن هر دم کرمی عیبش مکن ار یعنی اکر کند بعمری
ستمی ملک را حق شناسی او بکسر الیاء المصدری پسند یعنی سند بلی
کذا فی بحر الزواهر وقد یجیء سند صیغه امر من پسندیدن ولا کذا تکون وصفا
ترکیبیا مثل خود پسند ولیا براد معنا آمد خلعت و نعمت بخشید و عذر خواست
که خطا کردم و ترا بی کناه بیازردم کفت ای خداوند تقدیر خدای تعالی چنین
بود که مر این بنده را مکروهی برسد پس بدست تو اولیتر که بسوابق نعمت
یعنی سابقها نعمت برین بنده داری وایادی جمع اید وهو جمع ید بمعنی
النعمه منت یعنی منت نعم داری وکفته اند **مثنوی** کر کزندت رسد ز خلق
مرنج که نه راحت رسد ز خلق نه رنج از خدا دان خلاف دشمن و دوست
که دل هر دو در تصرف اوست کرچه تیر از کمان همی کذرد از کماندار بیند
اهل خرد **حکایت** یکی از ملوک عرب متعلقان دیوانرا فرمود که رسوم فلان
بنده یعنی وظیفه وی چندانکه هست مضاعف بکنید که ملازم درکاه هست
و مترصد یعنی مترقب فرمان و سایر یعنی باقی خدمتکاران بلهو ولعب مشغولند
فی مختار الصحاح تقال لها بالشیء لعب به وقد یکنی اللهو عن الجماع وفی بعض النسخ
بلهو وطرب مشغولند والطرب بفتحتین خفه تصیب الانسان من شده حزن او
فرح کذا فی مختار الصحاح و در ادای خدمت متهاون فی القانون التهاون
والتکاسل سستی صاحبدلی بشنید وکفت علو درجات بندکان بدرکاه
حق همین مثال دارد **قطعه** دو بامداد اکر آید کسی بخدمت شاه سوم
یعنی در بامداد سوم هر آینه البته در وی کند بلطف بسکون الفاء نکاه
مفعول کند یعنی نظر کند بلطف امید هست پرستندکان مخلص را که امید
نه کردند بالکاف الفارسی ز آستان اله **بیت** مهتری بالیاء المصدری
ای السیاده در قبول فرمانست ترک فرمان دلیل حرمانست
هر که سیمای راستان یعنی نشان مستقیمان دارد وکذا فی الصراح سر خدمت
بر آستان دارد **حکایت** ظالمی را حکایت کنند که هیزم یعنی حطام

افكندن
درويشان خويدن يعني توانكر انزا وادى بطرح في المصادر الطرح بر
صاحب دلى بدو نكذشت وكفت بيت مارى تو استفهام انكارى كه هر كرا
به بيني بزني ما بوم كه هر كجا نشيني بكني بفتح الكاف الونى من كندن قطعه زورت
ازيش يعني اكر زياده مى رود باما • با خداوند غيب دان يعني عالم الغيب
نرود • زورمندى با لا، المصدرى مكن بر اهل زمين • تا دعاى بر اسمان
نرود • ظالم ازين سخن برنجيد وروى ازو درهم كشيد وبرو التفات نكرد
قوله تعالى اخذته العزة بالاثم اى حملته الانفة وحمية الجاهلية على الاثم والذنب
اول الآية ومن الناس من يعجبك قوله في الحيوة الدنيا ويشهد الله على ما في
قلبه وهو الد الخصام اى شديد العداوة واذا تولى سعى في الارض ليفسد
فيها ويهلك الحرث والنسل والله لا يحب الفساد واذا قيل له اتق الله اخذته
العزة بالاثم الآية قيل نزلت هذه الآية في حق اخنس بن شريق كان رجلا
حلو المنطق اذا لقى رسول الله صلى الله عليه وسلم ادعى انه يحبه وانه مسلم وقال
يعلم الله تعالى انى صادق وقيل نزلت في المنافقين كلهم هكذا اورده بعض
الكملة تا شبى كه آتش از مطبخ در انبار هيزمش افتاد وساير املاكش يعني جميع املاك
اى ظالم بسوخت واز بستر باطل ندم بخاكستر بكسر الكاف الونى الرماد كرمش
بالكاف الفارسي نشاند يعني في الرماد الحار اتفاقا همان صاحب دل برو بكذشت
شنيدش كه با ياران همى كفت كه ندانم اين آتش از كجا در سراى من افتاد
كفت آن صاحب دل از دود دل درويشان نظم حذر كن ز درد درونهاى
ريشى بالكسرة المجهولة الجراحة كامر يعني حذر كن از ريش درونها ويحتمل
ان يكون من قبيل اضافة الموصوف الى الصفة على المبالغة كانه جعل البواطن
نفس الجراحة كما في قوله رجل عدل لكن قوله كه ريش درون يؤيد التوجيه الاول
عاقبت سر كند اى يتوجه الى البرء ولا يخفى ان برءه انما هو بهلاك الموذى
بهم بر مكن الا تجعل منقبضا تا توانى دلى كه آهى جهانى بهم بر كند يعني يك آه
مظلوم جهانى جهانرا قلع مى كند حكمت بر تاج كيخسرو نوشته بود چه يعني چندان
سالهاى فراوان بفتح اللام وعمرهاى دراز بفتح الراء كه خلق عالم بر سر ما

قطعه

برزمين

بر زمين بخواهد رفت • بالزاى كتبه كرك چنانكه دست بدست آمد است ملك
بضم الميم بما بدستهاى ديكر همچنين بخواهد رفت حكايت يكى در صنعت كشتى
بضم الكاف الونى المضارعة بسر آمده يعني غايت كامل شده بود سيصد وشصت
بند فاخر از بندهاى كشتى كيران دانستى وهر روز بنوعى كشتى كرفتى مكر كوشه
خاطرش با جمال يكى از شاكردان ميلى داشت سيصد وپنجاه • ونه بندش در
آموزانيد من اموزانيدن يعني التعليم واما اموزيدن فهو يعني التعلم
مكر بند آموختى مكر يك بند در تعليم آن دفع انداختى وتهاون كردى في
الجمله پسر در صنعت وقوت بر آمد وكس را با او امكان مقاومت نبودى
تا بحدى كه پيش سلطان كفت استاد را فضيلتى كه بر منست از روى بزركى
وحق تربيت است والا بقوت ازو كمتر نيستم وبصنعت كشتى با وى برابرم
يعني مساويم ملك را اين ترك ادب ازوى پسند نيامد بفرمود تا آن
مصارعت كنند مقام متسع اى واسع معين كردند واركان دولت واعيان
حضرت حاضر شدند پسر چون پيل مست در آمد بصدمتى كه اكر كوه آهنين
بودى از جاى بركندى استاد دانست كه جوان ازو بقوت برترست
بدان بند غريب ازو نهان داشته بود با وى در آويخت جوان دفع آن
ندانست پسر در آمد استاد بدو دست از زمين بر داشت وبر بالاى
سر برد وبر زمين زد غريو از خلق برخاست ملك فرمود تا استاد
را خلعت ونعمت دادند وپسر را زجر وملامت كرد كه با پرورنده
خويش دعوى مقاومت كردى وبسر نبردى كفت اى خداوند بزور بر من
دست ظفر نيافت ملك در علم كشتى دقيقه مانده بود كه از من دريغ
همى داشت امروز بدان دقيقه بر من دست يافت استاد كفت از بهر
چنين روزى نكه مى داشتم كه حكما كفته اند دوست را چندان قوت مده كه
اكر دشمنى كند تواند مقاومت كردن نشنيدى كه چه كفت آنكه از پرورده
خود جفا ديد بيت يا وفا خود نبود در عالم • يا مكر كس درين زمانه
نكرد • كس نياموخت علم تير از من • كه مرا عاقبت نشانه نكرد • وما يكتب

بترح

المعنى انى كنت اعلمه الرماية كل يوم فلما استد ساعده رمانى
اعلم القوافى كل يوم فلما قال قافية هجانى وفى بعض الامه لقد بيت جروا
طول عمرى فلما صار كلبا عض رجلى فى مختار الصحاح رمى بالسهم رميا
و رماية واستد بالسين المهملة من السداد معنى الاستقامة فى بعض النسخ
اشتد بالشين المعجمة من الشدة والهو والبحو ضد المدح والجرو بكسر الجيم
وضمها وفتحها ولد الكلب والسباع كذا فى مختار الصحاح حكايت درويشى
بجرد بكوشه صحرا نشسته بود پادشاه برو بكذشت درويش از انجا كه
فراغ ملك بضم الميم قناعت سر بر نياورد والتفات نكرد پادشاه از انجا كه
سطوت فى مختار الصحاح السطوة القهر بالبطش و سلطنت است بهم برآمد
وكفت اين طايفه خرقه پوشان بر مثال حيوانند وزير كفت اى درويش پادشاه
روى زمين بر تو كذار كرد چرا خدمت نكردى وشرط ادب بجاى نياوردى
كفت ملك را بكو توقع خدمت از كسى دار يعنى توقع دار كه آن كس توقع
نعمت از تو دارد و ديكر بدان كه ملوك از بهر پاس رعيت است اى الملوك
لاجل الرعاة الرعايا نه رعيت از بهر طاعت ملوك نظم پادشا پاسبان
درويشست كرچه نعمت يعنى درويش بفر دولت اوست يعنى نعوه و دولت
پادشاه است كوسفند از بران چوپان بالفارسى نيست بلكه چوپان
براى خدمت اوست ديكر يكى امروز كامران وصف تركيبى يعنى راننده
كام اى المراد كام بينى ديكرى را دل از مجاهده ريشى يعنى دلش از
مجاهده تحصيل مرادش شل سنى روزكى چند تصغير روز والياء للوحدة
يعنى روزهاى اندكى ساكت باش يعنى صبر كن كه تا خورد خاك مغز سر خيال
انديش وصف تركيبى فرق شاهى و بندكى برخاست چون قضاى نوشته
آمد پيش كر كسى خاك مرده باز كند بفتح الكاف العربى من كندن ومعناه
ظو قبل بفتحها من كردن بكشف و بريل ترا بها بشناسد توانكر از درويش
ملك را كفتار درويش استوار آمد يعنى محكم آمد كفت از من چيزى بخواه كفت
آن مى خواهم كه دكر زحمت من ندهى مرا پندى بده امر من دادن كفت بيت

درياب اى افهم امر من يافتن كنون كه نعمت بدست يعنى در دستت كين دولت
و ملك مى رود دست بدست حكايت يكى از وزرا پيش ذو النون مصرى آمد
ذو النون رجل معروف بالولاية و خوارق العادات فلانما سمى به لانه ركب سفينة
مع الجماعة فتفقد واحد منهم دينارا فلم يجد قال رايهم الا ان هذا الرجل النوبى
قد سرقه فعوقب عليه فانكر و حلف ولم يؤمنوا ابدا الآخر و على انه ليس آفة فلما اضطر
توجه ساعة فاتى حوت من البحر بديناره فلما رأوا ذلك تضرعوا واعتذروا
عن فعلتهم فقام و ذهب الى البحر ولم يغرق باذن الله تعالى و همت خواست
كه روز و شب بخدمت سلطان مشغولم و بخيرش اميدوارم و از عقوبتش
ترسان صعوه من ترسيدن ذو النون بكريست اى يكى وكفت اكر من خداى
تعالى چنين پرستيدمى كه تو سلطان را از جمله صديقان بودمى نظم
كر نبودى اميد راحت و رنج يعنى لو عبده العباد بصدق النية و خلوص الطوية لمجرد
استحقاقه للعبادة و لياقة الذاتية للتعظيم والاجلال پاى درويش بر فلك بودى
كر وزير از خدا بترسيدى چون ملك بر فلك ملك بودى بكسر اللام ملك فى الاول
وفتحها فى الثانى ولولا رعاية القافية لكان لك ان فى الثانى ايضا و جه فى اكثر النسخ الصحيح
و على نسخة الاستاد يدل هذا المصراع وقع هكذا امتحان كه ملك ملك بودى
بكسر اللام فى الاول وفتحها فى الثانى حكايت پادشاهى بكشتن بى كناه فرمان داد
كفت اى ملك بموجب اين خشم كه ترا بر منست آزار خود مجوى اى لا تطلب اذى
نفسك كفت چكونه كفت اين عقوبت بر من بيك نفس اى فى تنفس واحد برآيد و بزه
آن اى ذنبه بر تو جاويد بماند بفتح النون مضارع من ماندن قطعه دوران
بقا چو باد صحرا بكذشت تلخى و خوشى و زشت و زيبا بكذشت پنداشت ماضى
من پنداشتن و فاعله قوله ستمكر كه جور و ستم بر ما كرد بر كردن او بماند و بر ما
بكذشت ملك را نصيحت او سودمند آمد و از سر خون او بكذشت برخاست
و عذر خواست حكايت وزراى نوشروان در مهمى از مصالح مملكت انديشه مى كردند
و هر يكى بر وفق دانش خود راى مى زدند ملك نيز همچنين انديشه مى كرد بزرجمهر را
راى ملك اختيار افتاد وزيران در سر كفتندش راى ملك را چه مزيت ديدى

برفکر چندین حکیم کنف بموجب انکه انجام کار یعنی آخر کار معلوم نیست ورای همکنان
در مشیئة الله تعالی است که صواب آید یا خطا پس موافق رای ملک اولیتر ست
تا اکر خلاف صواب آید بعلت متابعت او از معاقبت ایمن باشم **نظم** خلاف
رای سلطان رای جستن • بخون خویش باشد دست شستن • وکر خود یعنی
نفس سلطان روز را کوید شبست این • ببایدمن بایستن کفتن یعنی ینبغی
لک ان تقول ها عداله اینک بکاف التصغیر ماه پروین • وهو الثریا **حکایت**
شیادی یعنی یک شخص ظریف که شیادی کند کشیاد حمزه وغیره کیسوان بر تافت
که من علویم و با قافله حجاز بشهر در آمد که از حج می آیم و قصیده پیش ملک برد
که من کفته ام یکی از ندمای ملک دران سال از سفر آمده بود کفت من اورا
در عید قربان در بصره دیدم حاجی چکونه باشد و دیکری کفت پدرش نصرانی
بود در ملاطیه اسم بلد علوی چکونه بود و شعرش را در دیوان انوری یافتند
ملک فرمود تا بزنندش ونفی کنند که چندین دروغ چرا کفتی کفت ای خداوند روی
زمین سخنی دیکر بکویم اکر راست نباشد بهر عقوبت که فرمایی سزاوارم کفت
آن چیست کفت **بیت** غریبی کرت ماست پیش آورد • یعنی یک شخص غریب اکر
پیشت ماست آورد آن ماست نیست بلکه دو پیمانه آبست و یک بچه بالفارسی
علی وزن الظلمة الملعقة العظیمة التی تعالجها بالترکی کبچه دوغ بضم الدال المهملة والغین
المعجمة المذوق که از بنده لغوی شنیدی مرنج • ای لا تتأذ منی جهان دیده بسیار
کوید دروغ • ملک بخندید وکفت ازین راست تر سخنی تا در عمر تو نکفته بودی
تا آنچه مأمول اوست مهیا دارند **حکایت** آورده اند که یکی از وزراء بر زیر
دستان رحمت آوردی وصلاح همکنان جستی اتفاقا بخطاب ملک کرفتار آمد
همکنان در مواجب استخلاص او سعی کردند و موکلان در معاقبتش ملاطفت
کردندی و بزرکان دیکر سیرت نیک او بپادشاه کفتند تا ملک از سر خطای او
در کذشت صاحب دلی برین حال اطلاع یافت وموافق حال او نظم کرد **قطعه**
تا دل دوستان بدست آری • بوستان پدر فروخته به • بختن دیک بالکسرة
المجهولة والکاف الوضع لفظ فارسیة بمعنی القدر بالکسر نیکخواهانرا اصله بختن را

لکنه

30

لکنه اُفرد للنظم هرچه رخت سراست یعنی سرای است سوخته به • باید
اندیش هم نکویی کن • دهن سک بلقمه دوخته به **حکایت** یکی از پسران
هارون الرشید رح پیش پدر آمد خشمناک که فلان سرهنک زاده مرا
دشنام داد ای شتم بمادر هارون ارکان دولت را کفت جزای این چه باشد
یکی اشارت بکشتن کرد و دیکری بزبان بریدن و دیکری بمصادره ونفی
یعنی از شهر بدر آوردن هارون کفت ای پسر کرم آنست که عفو کنی واکر
نتوانی تو نیز دشنام مادرش بده نه چندان که انتقام از حد در کذرد وانکاه
ظلم از طرف ما باشد **قطعه** نه مرد ست آن بنزدیک خردمند • که با پیل
دمان پیکار یعنی جنک جوید • بلی مرد آن کسست از روی تحقیق • که چون
خشم آیدش باطل نکوید • **نظم** یکی را زشت خویی داد دشنام • تحمل کرد
وکفت ای خوب فرجام • یعنی نیک عاقبت بتر بالتحمیع للوزن واصله
مشدد لان اصله بدتر ادغم الدال فی التاء بعد قلبه تاء • زانم که خواهی
کفتن یعنی تقصد ان تقول آنی • یعنی انکا انت الذی تفعل کذا وکذا من الشرور
والقبائح فالیاء فیها للخطاب • که دانم عیب من چون من ندانی • **حکایت**
با طائفهٔ از بزرکان در کشتی بودم زورقی یعنی فلک واحد صغیر در
پی ما غرق شد و دو برادر بکردابی در افتادند یکی از بزرکان کفت
ملاح بالفتح والتشدید بمعنی صاحب سفینه زا که بکیران هر دو برادر را تا ترا
صد دینار بدهم ملاح تا یکی را خلاص کرد دیکری هلاک شد کفتم
بقیت عمرش نمانده بود ازان سبب در کرفتن او تأخیر افتاد ملاح بخندید
وکفت آنچه تو کفتی بقیتست و دیکر خاطر من بر هانیدن این بیشتر بود
بسبب انکه وقتی در بیابان مانده بودم این مرا بر شتر نشاند بکون
النون الکل ماض من نشاندن واز دست آن دیکر تازیانه خورده
بودم در طفلی بالیاء المصدری کفتم صدق العظیم که من عمل صالحا فلنفسه
ومن اساء فعلیها اذ لها ثواب العمل وعلیها عقابه **بیت** تا توانی درون
کس مخراش • کاندرین راه خارها باشد • کار درویش مستمند یعنی حاجت

منه بر آر که ترا نیز کارها باشد • حکایت دو برادر یکی خدمت سلطان کردی
و دیگری بسعی بازوان نان خوردی باری ای غره این توانکر درویش را
گفت چرا خدمت سلطان نکنی تا از مشقت کار کردن برهی گفت تو چرا کار نکنی
تا از مذلت خدمت رها یابی که حکیمان گفته اند که نان خود خوردن و
نشستن به که کمر و شمشیر بستن و خدمت ایستادن • مثنوی بدست آهک
بالکاف العربی علی وزن آمن الکلس و موطلی احمر تفته یعنی ای ا کردن
خمیر • به از دست بر سینه پیش امیر • عمر گرانمایه درین صرف شد • تا چه خورم صیف
و چه پوشم شتا • ای شکم خیره بکسر الخاء المعجمة یعنی لجوج و بد اندیش و یقال چشم
خیره بالترکی تمشمش کوز و دست خیره و پای خیره بالترکی ایشمش آل
و ایق کذا فی بحر الغرائب بنانی بساز یعنی راضی شو و قناعت کن تا نکنی
پشت ز خدمت دو تا • حکایت کسی مژده پیش نوشیروان عادل آورد
که فلان دشمن ترا خدای تعالی بر داشت گفت هیچ شنیدی که مرا فرو گذاشت ای
جعلنی ابدا باقیا • بیت مرا بمرگ عدو جای شادمانی نیست • که زندگانی ما نیز
جاودانی نیست • حکایت گروهی از حکما در بارگاه کسری بمصلحتی در سخن می گفتند
بزرجمهر خاموش بود گفتند چرا درین بحث با ما سخن نگویی گفت وزرا بر مثال
اطبا اند و طبیب دارو ندهد جز سقیم را پس چون بینم که رای شما بر نهج صواب است
مرا در آن سخن گفتن حکمت نباشد • مثنوی چو کاری بی فضول من بر آید • مرا
در وی سخن گفتن نشاید • و گر بینم که نابینا و چاه است • اگر خاموش بنشینم گناه است
حکایت هارون الرشید را چون ملک مصر مسلم شد گفت بخلاف آن طاغی که
بغرور ملک بکسر المیم مصر دعوی خدایی کرد نبخشم این مملکت را مگر بخسیس ترین
بندگان سیاهی داشت کودن یعنی غبی نام او خصیب بضم الخاء المعجمة و فتح
الصاد المهملة علی صیغة التصغیر و قیل خصیب علی وزن قتیل ملک مصر ا
وی ارزانی داشت گویند عقل و کفایت بحدی بود که طایفه از حراث
کالزراع لفظا و معنا مصر شکایت آوردند که پنبه کاشته بودیم بر کنار نیل
باران بی وقت آمد و تباه شد یعنی هلاک شد گفت پشم یعنی صوف غنم

ماسی

بایستی ای بغیق کاشتن یعنی الذرع مصدر را دانشمندی این کلام
شنید و بخندید و گفت • مثنوی اگر روزی بدانش در فزودی • ای لو کان
الرزق یزداد بالعلم ز نادان تنگ روزی تر نبودی • بنادانان چنان
روزی رساند • که دانا اندران حیران بماند • بخت و دولت بکاردانی نیاء
مصدری نیست • جز بتایید آسمانی نیست • اوفتاده است در جهان بسیار
نا تمیز ارجمند بفتح الهمزة و ضم الجیم الوزن یعنی المعزز و المحترم و عاقل خوار •
یعنی کثیرا ما یقع فی الدهر الظلیم کون البلید محترما و العاقل ذلیلا کیمیاگر
ای یمارس الکیمیاء من قبل فوکلم آهنگر بغصه مرده و رنج • عطف علی غصه
ابله اندر خرابه یافته گنج • حکایت یکی را از ملوک کنیزکی بفتح الکاف العربی الجاریه
چینی آورده بودند خواست در حالت مستی با وی جمع آید دختر ممانعت کرد
ملک در خشم شد و مر او را از بندگان بسیاهی بخشید که لب زبرین وی یعنی شفته
الفوقانیه از پره بینی درگذشته بود و لب زیرین بگریبان فرو هشته
هیکلی که صخر جنی قتل هو اسم عفریت سرق خاتم سلیمان النبی عم از
طلعتش برمیدی یعنی تنفر کردن و عین القطر قال فی مختار الصحاح القطر
بوزن النفط النحاس لکن المشهور و هو الظاهر ان المراد من القطر القطران از
بغلش بخار یعنی الابط بگندیدی • بیت تو گفتی تا قیامت زشت
رویی • بر و ختمست بر یوسف نکویی • نظم شخصی بجنان کریه منظر فعیل
یعنی مفعول که زشتی او بکسر الباء المصدری خبر نتوان داد یعنی نتواند
ان یخبر بخبر دادن از زد وانکه بغلش نعوذ بالله مرداری یعنی
مردار ست با فتاب مرداد بالاضافة و هو بالدال اسم لواحد من اشهر الصیف
کذا فی الصحاح الفارسی و فی بحر الغرائب مرداد اسم شهر واحد معین من التاریخ
الجلالی و هو الشهر الاوسط من الشهور الثلثة الصیفیة و من التاریخ الفرسی
لا یتعین انتهی سیاه را در آن مدت نفس طالب بود و شهوت غالب مهرش
بالکسر ای محبته بجنبید و مهرش بالضم ای بکارته بر داشت ازال بامداد آن
ملک کنیزک را جست و نیافت ماجرا بگفتند خشم گرفت فرمود تا سیاه را با کنیزک

دست و با استوار ببندند و از بام جوسق بالسین المهملة بوزن خندق القصر
الذی یبنی فی بروج القلاع کذا فی مختار الصحاح بخندق در اندازند یکی از وزرا
نیک محضر روی شفاعت بر زمین نهاد و کفت سیاه را درین خطا نیست که
سایر یعنی جمیع بندکان و خدمتکاران بخشش و انعام خداوندی معتادند
اکر در مفاوضه او یعنی در مکالمه ان کنیزک شبی تأخیر کردی چه شدی کفت ای خداوند
نشنیدی که قطعه تشنه سوخته بر چشمه روشن چو رسید • تو مپندار ای لا تظن
که از پیل دمان بالترکی کردکشی فیل اندیشد • ملحد کرسنه بضم الکاف الفارسی
ای جایع در خانه خالی و بر خوان • عقل باور نکند ای لا یؤمن ولا یصدق کز
رمضان اندیشد • این لطیفه خوش آمد کفت سیاه را بتو بخشیدم کنیزک را
چکنم کفت کنیزک را بسیاه بخش که نیم خورده او هم او را شاید بیت هرکز
او را دوستی مپسند یعنی هیچ کس و بجوزان نکوه مپسند علی معنی المجهول که رود
جای ناپسندیده • تشنه را دل نخواهد آب زلال • نیم خورده دهان کندیده
ای المنتن ولم یوجد هذا البیت فی کثیر من النسخ قطعه دست سلطان دکر
فی بحر الزاب دیکر بالکاف الفارسی قدر الدواب در افتاد تریخ هذا من قبیل
التنازع لان قوله تریخ بجوزان یجعل بحسب المعنی فاعل یابد و فاعل افتاد تشنه
را دل کجا نخواهد آب کوزه بکذشته برده هان سکنجبین • بوزن تریخ بالترکی بکمه
هکذا اسمعته وقال بعض الکمل معناه کندیده وقیل اصله العبانه سکنجبین بکسر
السین المهملة وفتح الکاف العربی اسم للحیة العرب لا احرابس وهی الحیة المعروفة
بشعة تأثر زهرها حکایت اسکندر رومی را کفتند که دیار مشرق و مغرب
بچه کرفتی که ملوک پیشین را خزاین و ملک و عمر و لشکر بیشتر بالبلاء الوضح ازین
بود و چنین فتحی میسر نشد کفت بعون خدای عز و جل هر مملکت که کرفتم رعیتش
را نیازردم و نام پادشاهان جز بنیکویی نبردم بیت بزرکش بضمتین
معنی بزرک نخوانند اهل خرد • که نام بزرکان بزشتی برد • قطعه
این همه هیچست چون می بکذرد • بخت و تخت و امر و نهی و کیر و دار فی بحر الزاب
کیر و دار لفظ واحد یستعمل فی الحروب والمعارک معناه بالترکی طوت و طوت انتهی

ودکر کذا الفاء
فی الترکی بمعنی دوش
بجای بدوش بسرکین
وهو الکاف الفارسی

نام

نام نیک رفتکان ضایع مکن • تا بماند نام نیکت پایدار یعنی بعد وفاتک باب
دوم در اخلاق درویشان فی بعض النسخ در اخلاق فقرا وقال بعض
الکمل الاخلاق جمع خلق وهو هیئة راسخة فی النفس یصدر عنها الافعال بسهولة
من غیر رویة والفقراء جمع فقیر وهو بعض ائمة اللغة من له شیء یسیر والمسکین
من لا شیء له وعند بعضهم بالعکس والفقر باصطلاح اهل الحقیقة هو الذی لا یجد
شیئا غیر الله تعالی ولا یستغنی الا به ولا یستریح الا بالحضور معه وعلامته عدم الاسباب
کلها والفقراء صفوة الله تعالی من عباده ومواضع اسراره بین خلقه حکایت یکی از
بزرکان کفت پارسایی را که چه کویی در حق فلان عابد که دیکران در حق او بطعنه
سخنها کفته اند کفت بر ظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم قطعه
هر که را جامه پارسا بینی • پارسا دان و نیک مرد انکار بفتح الهمزة والکاف
الفارسی امر من انکاریدن بمعنی الظن ور ندانی که در نهادش یعنی در اصل و بنیادش
چیست • محتسب را درون خانه چه کار حکایت درویشی را دیدم سر بر آستان کعبه
نهاده بود و روی در زمین می مالید و می نالید و می کفت یا غفور و یا رحیم تو
دانی که از ظلوم و جهول چه آید که ترا شاید قطعه عذر تقصیر خدمت آوردم •
که ندارم بطاعت استظهار یعنی اتکا • ندارم بطاعت عاصیان از توبه کنند
عارفان از عبادت استغفار • عابدان جزای عبادت خواهند و بازرکانان
بهای بضاعت و من بنده امید آورده ام نه طاعت و بدریوزه ای السؤال
بشی وهو الذی یقال فی الترکی تجرینا منه دروازه آمده ام نه بتجارت اصنع
بی ما انت اهله تعال صنع به کذا ای فعل ذکر فی الکشاف ان قوم یونس علیه السلام
حین نزل به العذاب قالوا اللهم ان ذنوبنا قد عظمت وجلت وانت اعظم منها
واجل افعل بنا ما انت اهله ولا تفعل بنا ما نحن اهله فکشف عنهم العذاب
وقلما وجد فی بعض النسخ واهمله لما جاز و نقله قد فسر بعض الفضلاء
بقوله ای اترک لما جاز ترکه ولما لم یوجد ذلک الا نادرا لم یتعرض له بعض
الکمل الذی تصدی لشرح الالفاظ العربیة الکائنة فی هذا الکتاب بیت
کر کشی بضم الکاف الفارسی و رجرم بضم الجیم بمعنی کناه بخشی روی و سر بر آستانم

کناه

بنده را فرمان نباشد هرچه فرمایی بدآنم بر در کعبه سایلی دیدم که همی کفت وهی کریستی
خوش نیوا، بفتح الحا، لیوافق قوله کشتی فی قوله شعر من نکویم که طاعتم بپذیر
قلم عفو بر کناهم کش می کشیدن حکایت عبد القادر کیلانی رح در حرم کعبه روی
بر حصبا بفتح الحا، المهملة ای علی الحجر بالفارسیة نهاده همی کفت ای خدا وند ببخشای
واکر مستوجب عقوبتم در قیامت مرا نابینا برانکیز تا در روی نیکان
شرمسار وخجل نشوم قطعه روی بر خاک عجز می کوید یعنی عبد القادر وفی بعض النسخ
می کویم وهو الظاهر وقوله هر سحر که باد می آید ظرف لقوله می کوید وقوله ای که هرکز
فرامشت نکنم هیجت از بنده یاد می آید مقول القول یعنی مفعول کوید حکایت
دزدی بخانه پارسایی در آمد چند انک طلب کرد چیزی نیافت دلتنک شد پارسا را
خبر شد کلیمی بکسر الکاف الوحی البساط الموصوف که بران خفته بود در ره کذر
دزد انداخت تا محروم باز نکردد قطعه شنیدم که مردان راه خدای دل
دشمنان را نکردند تنک ترا کی میسر شود این مقام که با دوستانت
خلافست وجنک مودت اهل صفا چه در روی چه در قفا نه چنانک از پست بفتح السین
عیب کیرند وبپشت یعنی عندک ولما کان پیش من الظروف الکائنة المبهمة لم یظهر
حرفا یشعر بالظرفیة اعنی در کما فی الوسه پیش بالبا، الوسه تا نامیرند بیت
در برابر چو کوسفند سلیم در قفا همچو کرک مردم خوار بیت هر که عیب دکران
پیش تو آورد وشمرد بی کمان عیب تو پیش دکران خواهد برد حکایت تی
چند از روندکان متفق سیاحت فی مختار الصحاح ساح فی الارض سیحا
وسیوحا وسیاحا وسیحانا بفتح الیا، ای ذهب وشریک رنج وراحت خواستم
که مرافقت کنم موافقت نکردند کفتم از کرم واخلاق بزرکان بدیعست یعنی
عجیبست روی از مصاحبت مسکینان تافتن ههنا بمعنی الاعراض وفایده
دریغ داشتن که در نفس خویش این قوت وقدرت می شناسم که در خدمت مردان
یار شاطر باشم نه بار خاطر شعر ان لم اکن راکب المواشی ای راکبا لمرکب ومصاحبا
معا لکن اسعی انا لکم حامل الغواشی جمع غاشیة وهی جابستر بوالشرج
والمقصود انه ان لم اصلح لصحبتکم اصلح لخدمتکم یکی از آن میان کفت از این سخن
که

کر شنیدی دلتنک مدار که درین روزها که دزدی بصورت درویشان در آمده وخود
را در سلک صحبت ما منتظم کرد فی مختار الصحاح السلک بالکسر الخیط بیت چه دانند
مردم که در جامه کیست نویسنده داند که در خامه چیست الظاهر ان المراد بخامه
ههنا المکتوب ویوید ما فی بعض النسخ نامه بدل خامه ولکن اللغات التی عندنا
لا تساعد هذا المعنی فی الصحاح الفارسی خامه علی اربعة معان بمعنی القلم وبمعنی
البیت من الشعر بالفتح اعنی القسطاط وبمعنی صراحی وبمعنی الشعر بالکسر
تجاکر وفی بحر الغرایب بمعنی الرمل المجتمع ولا یبعد ان یراد ههنا المعنی الرابع ازانجا
سلامت حال درویشانست قد کتب فی بعض النسخ درویشان است بالهمزة
ولیس بصحیح لما فی الصحاح الفارسی من ان لفظ است رابطة تفید الثبوت اذا
اتصلت بکلمة مفتوح الآخر یجب اثبات الفها خطا اما لفظا فیجوز حذفها واثباتها
کقولهم کرده است واذا اتصلت بساکن الاخر یجب حذفها لفظا وخطا نحو
نیکست وبدست وغیرهما وقد یحذف تاؤه لفظا انتهی کمان بضم الکاف
الفارسی فضولش اصله کمان فضولی اش وفضولی کنایة عن تجاوزه عن الحد
نبردند وبیادی قبولش کردند مثنوی ظاهر حال عارفان دلقست یعنی
خرقه است این قدر بس که روی در خلقست در عمل کوش بالکاف العربی
وهرچه خواهی بپوش یعنی بپوش تاج بر سر نه وعلم بر دوش زاهدی در
پلاس پوشی نیست زاهد پاک باش واطلس بپوش ترک دنیا وترک شهوتست
وترک هوس پارسایی مبتدا، قوله ترک دنیا الخ خبره مقدما علیه نه ترک جامه
بس در کزاغند بفتح الکاف العربی والزای والغین المعجم الدرع الذی یخاط
فیما بین قطن الثوب المقرب کذا فی الصحاح الفارسی وسمعت عن بعض الکمل
انه قال صحیح اصل الداعی قزاکند بالقاف والزای العربی وقال الاستاد سلمه الله
قزاکند بالزای الفارسی والکاف العربی جامه باشد به پنبه آکنده که در جنک
بوشند فی بحر الغرایب بعد ما صح لفظ مثل ما قال الاستاد ویجوز فیه کزاکند
بالکاف الفارسی بدل القاف ومعناهما الذی یقال له فی الترکی چوقال انتهی
مرد باید بود بر مخنث سلاح جنک چه سود فی الجمله روزی تا شب رفته بودیم

وشبانکه بپای حصاری خفته دزدی نه توفیق ابریق رفیق برداشت که بطهارت
می روم او خود بغارت رفت **بیت** پارسا بین یعنی پارسا ببین که خرقه
در بر خود کرده جامه کعبه را جل خر کرده چندانکه از نظر درویشان غایب گشت
ببرجی برفت و درجی یعنی حقه مروارید کذا سمعت بدزدید تا روز روشن
شد آن درتاریک مبلغی راه رفته بود و رفیقان نه گناه خفته بامدادان همه
بقلعه بردند و بزندان کردند از ان تاریخ باز ترک صحبت گفتیم باز یعنی گشاده
یعنی قلنا بترک الصحبة قولا ظاهرا و طریق عزلت گرفتیم السلامة فی الوحدة **قطعه**
چو از قومی یکی نه دانشی کرد نه که بکسر الکاف و النون و سکون الهاء بمعنی کهتر
ای الحقیر را منزلت ای القدر ماند می ماندن نه مهتر را بمعنی مهتر بل همه مقصور کن
منهما نمی بینی که گاوی الکاف الفارسیه ای ثور واحد در علفزار بیالاید
ای یوذی همه گاوان ده مقصور می دیه یعنی القریة را و انما یوذی بالقیه
بسبب تعرضه لمدعی بحفوظ فاذا یراه صاحبه فوج کلهم من تلک الناحیة گفتم
سپاس و منت خدایرا که از فواید درویشان محروم نماندم اگرچه از صحبت
ایشان فرید شدم و فی بعض النسخ وحیدا فتادم اما بدین حکایت مستفید
گشتم و امثال مرا همه عمر این نصیحت بکار آید **مثنوی** بیک ناتراشیده
در مجلسی برنجد دل هوشمندان بسی اگر برکه بر کنند از گلاب یعنی از
آب گل فی مختار الصحاح البرکة مجمع ما، کالحوض چو سگ در وی افتد کند
منجلاب بضم المیم و الجیم و سکون النون آب مردار هذا و قیل هو منجلاب
بکسر المیم و سکون الیاء و الیاء المیجم البول الذی یسیل من ذکر الطفل فی
فی المهد **حکایت** زاهدی مهمان پادشاهی بود و چون بر سفره بنشستند
کمتر از ان خورد که عادت او بود و چون نماز برخاستند بیشتر از ان کرد
که عادت او بود تا ظن صلاحیت در حق وی زیاده کنند **بیت** ترسم
نرسی بکعبه ای اعرابی کین ره که تو میروی بترکستانست چون بمقام خویش
باز آمد سفره خواست تا تناول کند ای یاکل پسری داشت صاحب
فراست گفت ای پدر چرا در دعوت سلطان چیزی نخوردی گفت در نظر

ایشان

ایشان چیزی نخوردم که بکار آید گفت نماز را هم ادا کن که چیزی نکردی
که بکار آید **نظم** ای هنرها نهاده بر کف دست ای للاظهار علی الخلق
عیبها در گرفته زیر بغل تا چه خواهی خریدن ای مغرور روز درماندگی
بسیم دغل یعنی قلب و مزخرف **حکایت** یاد دارم که در عهد و زمان
طفولیه متعبد بودمی و شب خیز و مولع بزهد الولوع الحریص فی مختار
الصحاح فهو مولع به ای مغری و یقال عراه ای غشیه و پرهیز شبی در خدمت
پدر نشسته بودم و همه شب دیده بهم نبسته من سنح ای کنت غیر نایم
فی تلک اللیلة قط و مصحف عزیز در کنار گرفته و طایفه گرد ما ای حولنا خفته
پدر را گفتم از اینها یکی سر بر نمی دارد که دوگانه بگذارد چنان خفته
اند که گویی مرده اند گفت جان پدر تو نیز اگر بخفتی به باشد زانکه در
پوستین خلق افتی **قطعه** نبیند مدعی جز خویشتن را ای غیر نفسه که
دارد پرده پندار ای پرده ظن و هی کنایه عن الانانیه در پیش خود
اگر چشم خدا بینش ببخشند یعنی چشم خدا بین عن عین لا یری غیر الحق و الشین
راجع الی المدعی و فی بعض النسخ گرت چشم خدا بینی ببخشند یعنی اگر
ترا الجح و الاول مناسب للمقام و اولی کما لا یخفی نه بیند و علی بعض النسخ
نه بینی هیچکس عاجزتر از خویش **حکایت** بزرگی را در محفلی همی ستودند و در
اوصاف جمیلش مبالغه نمودند سر برآورد و گفت من آنم من دانم **شعر**
کفیت علی صیغة المجهول المخاطب من الکفایة ای ای نصب علی التمیز و هو
ما یتاذی به یا من تعد من العد فاعله انت و محاسنی مفعول و هو جمع
حسن بمحاسن علی خلاف القیاس علانیتی ای ظاهری هذا مؤخر خبره علانیتی
و لم تدر علی وزن لم تدم من الدرایة و هی العلم باطنی مفعوله و المعنی
یا من یمدحنی و یعد فضایلی قد آذیتنی بذلک و کفیت فیه فان هذا الذی
تراه و تطلع علیه علانیتی و ظاهری و لیس لک عثور علی سری و باطنی
قطعه شخصم بچشم عالمیان خوب منظرست و ز خبث باطنم سر خجلت
فکنده پیش طاوس را بنقش و نگاری نکا ربالکاف الفارسیه عطف تفسیری

مبتداء

که هست خلق تحسین کنند و او خجل از پای زشت خویش **حکایت**
یکی از صلحای جبل لبنان علی وزن عثمان اسم جبل که مقامات او در دیار
عرب مذکور بود و کرامات او مشهور بجامع دمشق در آمد و بر کنار
برکه ای الحوض طهارت می کرد پایش بلغزید و بحوض در افتاد و بمشقت
بسیار از آنجا خلاص یافت چون نماز ابپرداختند فی الصحاح الفارسیه
برداختن یعنی تمام کردن یکی از اصحاب گفت مرا مشکلی هست گفت آن چیست
گفت یاد دارم که بر روی دریای مغرب می رفتی و قدمت تر نمی شد امروز
درین یک قله آب یعنی مقدار مائة وخمسة وعشرون منا کذا سمعت من البعض
ویوافق بعض الکتب الفقهیه از هلاکت یعنی غرق از هلاک چیزی نمانده
بود درین چه حکمتست شیخ سر بجیب تفکر فرو برده و پس از تامل بسیار
گفت نشنیده که سید عالم محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم گفت لی مع الله وقت لا یسعنی
فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل قوله ونگفت علی الدوام ای بل خصصه بوقت من
الاوقات عطف علی قوله گفت وقوله وقتی حسن کلام مبتدا، ولی من مقول آنکه
که فرمود بجبرئیل ومیکائیل نپرداختی یعنی لا یشتغلهما فی ذلک الوقت و دیگر
وقت با حفصه و زینب در ساختی ای یصاحب معهما ویختلط بهما که مشاهدة
الابرار جمع بر بالفتح صفة بمعنی المحسن وبکسرها مصدر بمعنی الاحسان بین التجلی و
والاستتار یعنی ان الخواص لا یدوم له التجلی بل هم بین کشف وستر می نماید
ومی ربایند من ربودن یعنی ان وقوع التجلی علی الابرار وکونهم والهامن
وجد العشق لیس مما یبالی لهم فی ای وقت اتفقت بل انما هو بحسب الورود
علیهم من جانب الحق سبحانه وتعالی دیدار می نمائی و پرهیز میکنی بازار خویش
و آتش ما تیز کنی **شعر** اشاهد انا من موصول الهوی من باب علم ای
اهواه انا بحذف العاید یعنی احبه بغیر وسیلة متعلق وهی ما یتوب به الی
الغیر فیلحقنی من لحقه شان ای و حال اضلنی ای اضل انا به بحذف عاید
الموصوف طریقا نصب علی انه مفعول اضل بوجه نارا ای یوقد نار العشق
باظهار نوع من الزواق ثم یطفی اصله یطفئ بالهمزة ولکن قلبت الفا یاء

امره

للوزن ای یجعلها منطفئة بترشح ای برشة واحد من ماء الوصال
فی مختار الصحاح الرشة هی الماء القلیلة هذا وقیل ان ایقاد النار
عبارة عن التجلی واطفائها عن الستر والرشة مصدر من رششت
المکان اذا اصبت الماء علیه قلیلا قلیلا و یحصل فحوی القطعة الشکایة من
قصر زمان التجلی وسرعة هجوم الستر انتهی وانت خبیر بان التراخی المفهوم
من ثم والقلة المفهم من تاء رشة یابیان عن هذا التوجیه لذاک المذکور
من تاجیج النار واطفائها ترا فی ای تبصر فی حال کونی محرقا اسم مفعول
من الاحراق وغریق فعیل بمعنی المفعول وحمل الرؤیة بمعنی الابصار
ونصب محرقا علی الحالیة اولی من جعلها بمعنی رؤیة القلب ای العلم وجعل محرقا
مفعولا ثانیا اذ الظاهر انه اراد الخطاب فی تری الکلام یصلح لان یکون مخاطبا قصدا
الی تقطیع حاله فی الاحتراق والغرق ای تناهت حاله فی الظهور للخلق
الی حیث یمتنع خفاؤها فلا یختص بها رؤیة راء دون راء کما قال فی قوله
لو تری اذ المجرمون ناکسوا رؤسهم عند ربهم و هذا التوجیه مما وافقنی
فیه بعض الکملاء علی سبیل التوارد **حکایت منظوم** یکی پرسید از آن گم کرده
فرزند یعنی به یعقوب پیغامبر علیه السلام که ای روشن گهر پیر خردمند ز مصرش بوی
ز مصر بوی پیراهن ای فرزند شنیدی چرا در چاه ای الجب الفارسیه کنعانش
ندیدی بگفت احوال ما برق جهانست یعنی همچون برق است دمی پیدا
و دیگر دم نهانست گهی بر طارم بکسر الراء علی ما فهم من بحر الغرایب لکن المشهور
بضم الراء یعنی الفلک کذا فی الصحاح الفارسیه و فی بحر الغرایب طارم فی الاصل
البیت الذی تحرفه العامه و یقولون فی الترکی دام او م اطلق علی ما یشابهه من الفلک
وغیره مجازا یعنی گهی بر فلک اعلی نشینم گهی بر پشت پای خود نه بینم اگر درویش
بر حالی بماندی سر دست از دو عالم بر فشاندی **حکایت** در جامع بعلبک
کلمه چند بر طریق وعظ می گفتم با جماعتی افسرده دل مرده و راه مفعول
نبرده فی قوله از عالم صورت بمعنی نبرده دیدم که نفسم نفخه در نمی
گیرد ای لا یؤثر فیهما قال خواجه حافظ در دلم جز مهر مه رویان طریقی بر نمی گیرد

نه مهر در می دهم بندلش ولیکن در نمی کیرد ای لا یؤثر وآتش کرم در مهیزم
تر اثر نمی کند دریغ آمدم تربیت ستودان فی بحر الغرایب ستور اسم عام یطلق
على الحیوانات القوایم الاربع واینه داری در محله کوران مالکاف الوتی والکفر
درای باب معنی باز بود ای انفتح وسلسله بحی در از دربیان این ایت که وتحن
اقرب الیه من حبل الورید فی مختار الصحاح حبل الورید عرق فی العنق ای
نحن اعلم بحال الانسان کمن کان اقرب الیه من حبل الورید قیل حبل الورید
مثل فی القرب وقیل الحبل العرق واضافه للبیان والوریدان عرقان
مکتنفان بصفحتی العنق فی مقدمها متصلان بالوتین یردان من الرس
الیه وقیل سمی وریدا لان الروح یرده والوتین عرق ابیض غلیظ فی
الصلب معلق بالقلب یسقی کل عرق فی الانسان اذا انقطع مات صاحبه سخن
بجایی رسانیده بودم که مسکفتیم **قطعه** دوست نزدیکتر زمن بمنست عجب
دوست نزدیکتر است الان اخر الرابطة للوزن وین عجبتر که من ازوی
دورم • چه کنم با که توان کفت که او درکنار من ومن مهجورم • از ومن از
شراب این سخن مست وفضله قدح در دست که رونده از کنار مجلس
کذر کرد ودور آخر در او اثر کرد نوه چنان زد که دکران بموافقت او
در خروش آمدند فی بحر الغرایب خروش صورت شبیه بالرعد یظهر من الحیوانات
ومن الرجال الکمات وبجی معنی الحمله والصوله ایضا انتهی وخامان
مجلس بجوش یعنی در غلیان کفتم سبحان الله دوران جمع دور یعنی بعد باخبر
در حضور است ونزدیکان نه بصر دور **قطعه** فهم سخن کر نکند مستمع
قوت طبع از متکلم بجوی نهی من جستن ای لا تطلب وفسحت کالوسعه
لفظا ومعنی کام میدان ارادت بیار • تا بزند مرد سخن کوی یعنی رجل
متکلم وصنو ترکیبی وقوله کوی یعنی کوی را مفعول بزند **حکایت** شبی در
بیابان مکه یعنی در بریه از غایت نه خوابی پای رفتنم نماند سر بنهادم وشتر
بانرا کفتم دست از من بدار ای وعنی وانقطع عنی **قطعه** پای مسکین پیاده
چند رود • کز تحمل ستوه شد بختی ستوه فارسیه علی وزن الدخول نوع

من النحل

من النحل بالحاء المهملة تقال له بالترکیة مروجه آر کذا فی الصحاح الفارسیه وفی بحر الغرایب
ستوه بمعنی عاجز وسرکردان وقد تحذف الواو فیقال ستهٔ انتهی وبختی بضم
الباء الموحده نوع من الابل بالترکیة بسرک دوه فقوله ستوه مفعول مقدم لقوله
شد وبختی فاعله هذا هو اللفظ الملایم للسباق والسیاق وفی النسخ ستوده
بزیاده الدال یعنی ممدوح شد بختی ووجهه بعضهم وقال محصوله چند رود وبلا حظ
معنی العصه ولا یخفی بعده تا شود جسم فربهی لاغر • لاغری مرده باشد از سختی
کفت ای برادر حرم در پیش است وحرامی از پس اکر رفتی بردی جان نبردی
واکر خفتی مردی **بیت** خوشست زیر مغیلان اسم شجر براه بادیه یعنی
بیابان خفت • یعنی خفتن در شب رحیل ولی ترک جان بباید کفت • یعنی بباید
کردن ولا بعد فی استعمال کفت فی معنی کردن فان امثاله فی الفارسیه لیس
بعزیز الا یری الی قوله جان شد آواز نیامد وبجوزان یکون یعنی کفتن ای
بمعنی ان تقول ترک روحی وقبلت کلما یاتی علی من الکرب **حکایت**
پارسایی را دیدم بر کنار دریا که زخم پلنک داشت وبهیچ دارو به نمی شد
ومدت ها دران رنجور بود ودمبدم یعنی کاه کاه شکر خدای تعالی همی کفت
الحمد لله که بمصیبتی کرفتارم نه بمعصیتی **قطعه** کومرا زار بکشتن دهد آن
یار عزیز • قوله زار مفعول ثان لقوله دهد قال فی بحر الغرایب زاری یعنی ناله
وزار یعنی نالان ولا یبعد ان یستعمل زار هنا یعنی زاری فان فیه معنی بلیغا
کما لا یخفی تا نکویی بیا الخطاب که در آن دم غم جانم باشد • کویم از بنده مسکین
چه کنه صادر شد • کو یعنی که آن یار عزیز دل آزرده شد از من غم آنم باشد •
حکایت درویشی بپیش آمد کلیمی از خانه یاری بدزدید حاکم فرمود که
دستش ببرند صاحب کلیم شفاعت کرد که من اورا بحل کردم یعنی حلال کردم
ودعوی نمی کنم حاکم کفت بشفاعت تو حد شرع را فرو نکذارم کفت راست
فرمودی اما هر که از مال وقف چیزی بدزدد قطعش لازم نیاید که
الفقیر لا یملک شیئا على صیغه المعلوم ولا یملک لاحد على صیغه المجهول
هر چه درویشانراست وفی بعض النسخ هر چه ازان درویشانست والمعنی

واحد و قو محتاجا نست حاکم دست ازو بداشت یعنی ترک وگفت جهان بر
تو تنک آمد بود که دزدی بالیا، المصدری نکردی الا از خانه چنین یاری
کفت ای خداوند فشنیده که گفته اند خانه دوستان بروب امر من رفتن
بالضم یعنی خذ کل ما تجد فیه و در دشمنان بکسر الرا، یعنی باید دشمنان را مکوب
نهی من کوبیدن بالکاف الفارسی والبا، الفارسیه یعنی الدق والقرع کذا فی الصحاح
الفارسیه قطعه چون فرو مانی بسختی یعنی اذا اضطررت بالشده تن بعجز
اندر مکن دشمنان را پوست برکن یعنی اسلخ جلد دوستانرا پوستین
بالیا، الفارسیه ای الفرو یعنی پوستین دوستان برکن ولا یخفی ان قوله دشمنانرا
پوست برکن لا یلایم ظاهر القول در دشمنان مکوب اللهم الا ان یقال
معناه در دشمنان مکوب لاظهار التنزل وعرض الاحتیاج واما اذا وجدت
فرصته وکنت غالبا علیه فاسلخ جلده حکایت یکی از پادشاهان پارسایی را
دید وگفت هیچت از ما یاد می آید گفت بلی هر گه که خدا را فراموش میکنم
بیت هر سو دود آن کس ز در خویش براند یعنی یعدو الی
الاطراف والجهات من یرده لعله من بابه و یطرحه و انرا که بخواهد بدر کس
بکسر الرا، نبرد واند ای لا یحتاج الی باب احد حکایت یکی از صالحان
پادشاهی را بخواب دید در بهشت و پارسایی را در دوزخ پرسید که موجب
بکسر الجیم درجات این چیست و سبب درکات آن چه قال فی مختار الصحاح الدرجات
جمع درجه وهی المرتبه ودرکات النار منازلها والنار درکات والجنه درجات
که ما بخلاف آن پنداشتیم گفتند آن پادشاه بمحبت درویشان در بهشتست
وآن پارسا بتقرب پادشاهان در دوزخ قطعه دلقت یعنی خرقه، تو بچه
کار آید و تسبیح عطف علی دلقت فی بعض النسخ مسبح ای بلا سین بیا، الوحده
و مرقع یعنی جامه رقعه دوخته خود را عملهای نکوهیده بکسر النون ای
المحقره علی روایه الصحاح الفارسیه او المذمومه علی روایه بحر الغرایب بری
دار ولعل اصل بری بریئ علی وزن فعیل من برء من الدین ثم حذف همزته
فی اکثر الاستعمال للتحقیق یعنی تو خود را از عملها قبیح حاجت بکلاه برکی

داشتنت

داشتنت نیست بفتح النون نه داشتنت درویش صفت باش وکلاه تتری دار و برک
بفتحتین والکاف الفارسی نوع من المتاع تحمله الصوفیون وکلاه تتری یعنی نه کلاه
امیرانه حکایت پیاده سر و پا برهنه با کاروان حجاز از کوفه بدر آمد و همراه
ما شد خرامان همی رفت وگفت بیت نه باشتری سوارم نه چو خر زیر بارم
نه خداوندای صاحب رعیت نه غلام شهریارم غم موجود و پریشانی معدوم
ندارم نفسی می زنم آسوده بعمری بسر آرم اشتر سواری گفتش ای درویش
کجا می روی باز گرد که بسختی بمیری نشنید وقدم در بیابان نهاد و برفت چون
بنخله محمود اسم مکان برسیدیم توانگر را اجل فرا قال فی بحر الغرایب فرا لفظ
فارسی یدخل فی اوایل الافعال والمصادر لتحسین اللفظ رسید و مرد درویش
ببالینش بیامد وگفت ما بسختی نمردیم و تو بر بختی بضم البا، بمردی بیت شخصی
همه شب بر سر بیمار گریست چون روز شد او مرد و بیمار بزیست نظم ای بسا
اسب تیز رو که بماند خرک تصغیر خر لنک و فی بعض النسخ که خر لنک جان بمنزل
برد بس که در خاک تندرستانرا دفن کردند و زخم خورده نمرد حکایت عابدی
را پادشاهی طلب کرد عابد اندیشه کرد که داروی بخورم تا ضعیف شوم مگر اعتقاد
در حق من زیادت کند آورده اند که داروی قاتل بود بخورد و بمرد قطعه آنکه
چون پسته نوع من الثمار یقال له بالترکی فستق والمشهور بکسر البا، الفارسیه
وقد صحح هندو شاه پخو اخی بضم البا، العربی کذا فی بحر الغرایب دیدیش بفتح یا،
الخطاب قبل الشین بمعنی تظنه انت فی بعض النسخ دیدمش بمعنی اظنه انا لان دیدن
ههنا یعنی رویه القلب همه مغز پوست بر پوست بود همچو پیاز ای کالبصل
پارسایان روی در مخلوق پشت بر قبله می کنند نماز حکایت کاروانی
را در زمین یونان بزدند و نعمت بی قیاس بردند بازرگانان گریه وزاری
کردند و خدا و رسول شفیع آوردند فایده نداد بیت چو پیروز یعنی مظفر
شود دزد تیره روان یعنی شب روان وصف ترکیبی چه غم دارد از گریه
کاروان لقمان حکیم در آن میان بود یکی از کاروانیان گفت کلمه چند از حکمت
و موعظت با اینان بگوی باشد که طرفی یعنی بعضی از مال ما دست بدارند دریغ

بکشد چندین نعمت که ضایع کرده لقمان کفت در سخ کلیه حکمت باشد با ایشان کفتن
بیت آهنی را که موریانه لفظ فارسی معناه دوّیبة تأکل الحدید وهی
ایضا بمعنی زنک والمقام محتمل لکلیهما وقال الاستاد والمعنی هو الاول بخورد
نتوان برد ازو بصیقل زنک باسیه دل چه سود کفتن وعظ نرود میخ
آهنین در سنک قطعه بروزکار سلامت شکستکان دریاب ای افهم
حالهم وارع خواطرهم که پاس خاطر مسکین ای رعایته بلا بکرداند فی بعض
النسخ که جبر خاطر مسکین فی بحار الصحاح الجبر فی الاصلاح نقیض الرحل من
الفقر چو سائل از تو بزاری طلب کند چیزی بده وکرنه ستمکر ای الظالم بزور بستاند
ای یأخذ بالغصب حکایت چند انکه شیخ مرا شیخ اجل شمس الدین ابو الفرج الجوزی
رحمه الله بترک سماع فرمودی وبخلوت وعزلت اشارت کردی عنفوان شبابم
غالب آمدی وهوا وهوس طالب ناچار بخلاف رای مربی رفتمی واز سماع ومجالس
حظی بر کرفتمی وچون نصیحت شیخم یادم آمدی کفتمی فرد قاضی ار با ما نشیند
برفشاند دست را محتسب کر می خورد معذور دارد مست را تا شبی بجمع قومی
برسیدم که دران میان مطربی دیدم بیت کوئی یعنی کانک یقول اذا سمعته رکی
بفتح الراء والکاف الفارسی جان میکسلد زخمه سازش ناخوشتر از آوازه
مرک پدر آوازش یعنی آوازش ناخوشترست از آوازه مرک پدر کاهی انکشت
حریفان اراد به ارباب ذلک المجلس ازو در کوش وکاهی بر لب که خاموش مثنوی
تهاج من هاج الی الشیء یهیج هیجانا ای مال الیه وانبعث وهو مسند الی الی والمجرور
اعنی قوله الی صوت الاغانی لطیبه الاغانی جمع اغنیة وهی الغناء بالکسر والمد
بالفارسی سرود وقوله لطیبه تعلیل لقوله تهاج وقوله وانت مغنی جملة حالیة والجملة
الشرطیه اعنی قوله ان سکت تطیب فی محل الرفع علی انها صفة مغنی وقوله
تطیب یروی بالتاء علی الخطاب وبالنون علی الحکایه ویجوز ان یقرأ بالیاء ویکون
فاعله السکوت المدلول علیه بقوله سکت ای تطیب سکوتک کما یقال خاموشی
تو بجای موسیقی است مثنوی نه بیند کسی در سماعت خوشی مکر وقت
رفتن یعنی رفتنی که دم درکشی وفیه اشارة الی کثرة تغنیة چون در آواز آمد

یعنی اکر
باامام

آن بربط سرای یعنی سازنده بربط وهو فی الاصح بفتحتین الباء فی
وفی المشهور بضم الباء الکاف وفتح الاول من الآلات التغنی یقال له بالترکیه
قپوز کو خدا را کفتم از بهر خدای زیبقم در کوش کن تا نشنوم این
آواز مکروه را یا درم بکشای یعنی یا در را بکشای بمن تا بیرون روم
فی الجمله خاطر یاران را موافقت کردم وشبی بجهدی بجا بجهد بروز آوردم
قطعه موذن بانک بی هنکام برداشت نمی داند که چند از شب کذشتست
یعنی کذشته است درازی شب بکسر الدال المصدری از مژکان من پرس
که یکدم خواب در چشمم نکشتست بالکاف الفارسی بامدادان بحکم تبرک دستار
از سر ودینار از کمر بفتحتی الکاف لونه والمیم النطاق بکشادم وپیش مغنی
نهادم ودر کنارش کرفتم وبسی شکر کفتم یاران ارادت من در حق او
بخلاف عادت دیدند وبر خفت عقل من حمل کردند وفی نسخة بخندیدند ای
ضحکوا اخفیه یکی ازایشان زبان تعرض دراز کرد وملامت کردن آغاز
کرد که این حرکت مناسب حال خردمندان نکردی خرقه مشایخ بچنین مطربی
دادی که همه عمرش درمی درم بکسر الدال وفتح الراء یعنی الدرهم یعنی یک اقچه
در کف نبوده است وقراضه بضم القاف وفتح الضاد المعجمه ریزه زر
در دف او مثنوی مطربا دور ازین خجسته بضم الخاء یعنی المبارک سرای یعنی
مطربی که کس دو بارش ای مرتین ندید در یک جای فقوله دور ازین
خجسته سرای جمله معترضه دعائیه راست یعنی مستقیم وقیل هو ههنا
اسم مقام من مقامات علم موسیقی ولا یخفی ما فیه والحق انه معنی اما چون
بانکش بالکاف الفارسی یعنی آوازش از دهان او برخاست خلق را موی
بر بدن برخاست مرغ ایوان ای سامان زهول بفتح الهاء ای زخوف او
بپرید مغز ما برد وحلق خود بدرید کفتم مصلحت آنست که زبان تعرض کوتاه
کنی که مرا کرامت او ظاهر شد کفت آن بار مرا بر کیفیت آن واقف کردان تا
ممکنان یعنی بجمع یاران تقرب نمایم ودر مطاینه ای لطیفه که رفت ربیان ما
استغفار کنیم کفتم بعلم انکه مرا شیخ بارها بترک سماع فرموده بود وموعظهای

بالحاء المهملة ای حلقوم

بلیغ کند و در سمع قبول من نیامده امشب برا ــــ در امشب بر طالع میمون و اختر همایون فی بعض النسخ و یک همایون اختر بفتح الهمزة بمعنی النجم و همایون لفظ فارسی بمعنی المیمون ای المبارک بدین بقعه رهبری کرد تا بدست این مطرب توبه کردم که دگر باره گرد بالکاف الفارسی سماع و مخالطت نکردم

قطعه آواز خوشش از کام بالکاف الفارسی الحنک بفتحتین و دهان و لب شیرین گر نغمه کند ور نکند دل بفریبد مضارع من فریفتن بمعنی الخدعة ور پرده بمعنی و اگر پرده عشاق و پرده سپاهان و پرده حجاز است کل واحد من هذه الکلمة اسم لمقام من مقامات علم موسیقی از حنجره بفتح الحاء المهملة الحلقوم مطرب مکروه نزیبد

حکایت لقمان را گفتند ادب از که آموختی گفت از بی ادبان هر چه از ایشان در نظرم ناپسند آمد از فعل آن بفتح الفاء هو الصحیح وان اشتهر بالکسر پرهیز کردم

نظم نگویند از سر بازیچه ای علی وجه المزاح و علی طریقة الملاعبة حرفی ای حرف واحد مفعول قائم مقام الفاعل نگویند کزان پندی نگیرد صاحب هوش ای العقل وقد یستعمل بیش بلا واو ایضا وگر صد باب حکمت بلا اضافة و هو الغلط و یجوز الاضافة پیش نادان طرف مقدم لقوله بخوانند و حکما او باب حکمت مفعوله آید ش بازیچه تصغیر بازی بمعنی اللعب در گوش

حکایت عابدی را حکایت کنند که شبی ده من طعام خوردی و تا سحر بفتحتین ختمی در نماز بکردی صاحب دلی بشنید و گفت اگر نیم نان بخوردی و بخفتی بسیار فاضلتر از آن بودی

نظم اندرون از طعام خالی دار تا در و نور معرفت بینی تهی از حکمتی بمعنی انت خال من الحکمة بعلت آن که پری از طعام تا بینی بمعنی الانف

حکایت بخشایش الهی گم من بخشودن که اش من دانستن و بخشودن بالواو بمعنی الترحم واما بخشیدن بالیاء فهو بمعنی الهبة الهی گم شده را در مناهی جمع منهی چراغ توفیق مفعول مقدم لقوله داشت فرا راه او داشت فی الصحاح الفارسی فرا بمعنی الفوق المقابل للتحت و هو المراد ههنا تا بحلقه اهل تحقیق در آمد و بیمن صحبت درویشان و صدق نفس ایشان ذمایم جمع ذمیم بمعنی المذمومة اخلاقش بحمیده مبدل گشته دست از هوا و هوس کوتاه کرده و زبان طاعنان در حق او دراز که همچنان بر قاعده اول است

وزهد

وزهد و صلاحش نامعقول بفتح الواو بمعنی غیر معتمد است بیت بعذر و توبه توان رستن از عذاب خدای ولیکن نتوان بمعنی نمی توان و تقدیم می فی الابیات شایع ذایع از زبان مردم رست بمعنی رستن بفتح الراء بمعنی الخلاص و اما رستن بضم الراء فهو بمعنی النبت طاقت جور زبانها نیاورد و شکایت پیش پیر طریقت برد شیخ بگریست ای بکی و گفت شکر این نعمت چگونه گذاری که بهتر از آنی بیاء الخطاب که می پندارندت

قطعه چند گویی که بد اندیش و حسود عیب جویان من مسکین اند که بخون ریختنت بر خیزند بمعنی که بر خیزند برای ریختن خون تو و به بدخواستنت بنشینند بمعنی و اگر خلق بنشینند باعدای تو بد خواهان تو یند نیک باشی و بدت گوید خلق ایه که بد باشی و نیکت بینند خلق ولیکن مرا بین که حسن ظن همگنان در حق من بکمال است و من در عین نقصان

فرد گر آنها که می گفتمی کردمی نکو سیرت و پارسا بودمی

شعر انی لمستتر من عین جیرانی جمع جار بالتخفیف و هو الذی یجاورک والله یعلم اسراری بفتح الهمزة جمع سر و اعلانی بالفتح ایضا جمع علن بفتحتین کعلم و اعلان الاظهار وقیل الاسرار ههنا بالکسر مصدر اسررت الشیء ای کتمته قال الله تعالی والله یعلم اسرارهم و کذا الاعلان بالکسر مصدر اعلن ای اظهر و هما بمعنی المصدر بمعنی المفعول ای یعلم ما اسررت و ما اعلنت قال الله تعالی والله یعلم ما تسرون و تعلنون

قطعه در بمعنی باب بسته بروی خود ز مردم تا عیب نگسترند ما را در بسته چه سود عالم الغیب دانای نهان و آشکارا

حکایت پیش یکی از مشایخ گله بکسر الکاف الفارسی الشکایة کردم که فلان در حق من گواهی داده است تا که حدیثه می زند مرا گفت تو بصلاحش خجل کن

قطعه تو نیکو روش باش تا بد سگال بکسر السین المهملة والکاف الفارسی فی بحر الغرائب هو الذی یقال له بالترکی ... و بد سگال هنا وصف ترکیبی بنقص تو گفتن نیابد مجال چو آهنگ بربط بود مستقیم کی از دست مطرب خورد گوشمال اصله گوش مالیدن

حکایت یکی را از مشایخ شام پرسیدند که حقیقت تصوف چیست گفت پیش از این طایفه بودند در جهان بر اگنده بصورت

ومعنی جمع امروز قومی اند بظاهر جمع وبباطن پریشان لا یذهب علیک ان هذا
الجواب لا یطابق السؤال فان السائل انما سأل عن صفة التصوف فالظاهر ان یقال
هی ترک الدعاوی وکتمان المعانی على ما قیل اللهم الا ان یأول بما قیل فی
المتوح او فی قوله تعالى ویسألونک عن الاهلة قل هی مواقیت لکنه بعید جدا
قطعه چو هر ساعت از تو بجای رود دل بتنهایی اندر یعنی اندر تنهایی صفا
نبیا الوصله نه بینی گرت مال وجاه هست وزرع وتجارت چو دل با خدا است
خلوت نشینی بیاء الخطاب وصیغه ترکیبی حکایت یاد دارم که شبی در کاروانی
همه شب رفته بودم وسحر در کنار بیشه خفته شوریده که در آن سفر همراه ما بود
نعره برزد وراه بیابان گرفت ویکنفس آرام نیافت چون روز شد گفتمش این
چه حالت بود گفت بلبلان را دیدم که بنالش در آمده بودند از درخت وکبکان ما الکاف
الوسطی طیر معروف از کوه وغوکان بضم الغین المعجمة والکاف الوزغ الضفدع
در آب وبهائم از بیشه اندیشه کردم که مروت نباشد همه در تسبیح ومن بغفلت
خفته قطعه دوش بالضم الضحی یعنی اللیلة الماضیة مرغی بصبح می نالید عقل وصبرم
ببرد یعنی تا بحدی رسیدم که نعره زدم وطاقت ومهوشی بما معطوفان على قوله
عقل وصبرم یکی از دوستان مخلص را یعنی یکی را از دوستان مخلص مگر آواز من
رسید بگوش گفت باور اسم مصدر بمعنی التصدیق کذا فی بحر الغرائب نداشتم که
ترا بانگ مرغی چنین کند مدهوش ای المتحیر گفتم این شرط آدمیت نیست مرغ
تسبیح خوان ومن خاموش حکایت وقتی در سفر حجاز طائفه جوانان صاحب دل
همدم من بودند وهم قدم من بودند وقتها زمزمه ای کردندی فی مختار الصحاح
الزمزمة صوت الرعد ای کانوا یصیحون صیحة وبیتی محققانه بگفتندی وعابدی
در سبیل بسکون اللام منکر حال درویشان بود وبی خبر از درد ایشان تا برسیدیم
بنخیل بنی هلال اسم مکان کودکی سیاه از حی عرب ای قبیلة بدر آمد وآواز
برآورد که مرغ از هوا در آوردی اشتر عابد را دیدم که برقص در آمد فی المصباح
الرقص پای کوفتن وعابد را بینداخت وراه بیابان گرفت گفتم ای شیخ در
حیوانی اثر کرد این آواز وترا اثر نمی کند نظم دانی که چه گفت مرا آن بلبل

سحری

الیارم

فتح الکاف العربیة والنون ... الفارسی ... المستقیم

سحری فی بعض النسخ مراد بدن الالف تو خود قول خود وتاکید لقوله تو کا
تعالى فی الوسه انت نفسک کذا وکذا چه آدمی بکسر یا آدمی وفی الثانیة
للخطاب گر عشق نه خبری بسکون الزای وقد یقرأ بکسرهما وفیهما الاخفی
اشتر بشعر عرب در حالتست وطرب گر ذوق نیست ترا کژ طبع
جانوری وما وقع فی بعض النسخ کج طبع بالجیم فلانه سهو فان کج بمعنی
الثوره کذا فی بحر الغرائب بیت اشتر را چو شور وطرب در سر است اگر
آدمی را نباشد خر است شعر وعند هبوب الناشرات ای عند تحرک
الریاح من جانب الى آخر سمیت الریاح بالناشرات لنشرها السحاب فی الجو
على الحمى متعلق بالهبوب والحمى بکسر الحاء المهملة وفتح المیم موضع فیه ماء وکلاء
یحمى ای یحفظ عن الدواب لاجل السلطان تمیل غصون جمع غصن بضم الغین
المعجمة وسکون الصاد المهملة فرع الشجر البان ضرب من الشجر لاغصان
رشیقة شبه به قدود الاحبة قال نفدک غصن البان فذک ورده قال بعض الکلم
البان شجر یقال له بالترکیة صوروقن لا الجر الصلد ای الصلب الاملس یعنی اذا هبت
الریاح على الریاحین والبساتین تمیل وتتحرک بها الاشجار الناعمة الرطبة لا الاحجار
الیابسة الصلبة والمقصود ان الاصوات الحسنة والالحان الطیبة انما یستلذ
بسماعها ذو الحس السلیم والذهن القویم فان العنین لا یعرف لذة الوقاع
والمکفوف لیس له بجمال البارع استمتاع وغیر المصاب لا یتکلم بالاسترجاع
حکی عن بعض المشایخ انه قال کنت امشی مع الشافعی رح وقت الهاجرة فجئنا
بموضع مقول اصد شا فقال مل بنا الیه ثم قال لی ایطربک هذا فقلت لا فقال
ما لک حس واستلذاذ القلوب بالاصوات الطیبة واستقامتها الیها مما لا یمکن جحوده
فان الجمل یسکن الى الصوت الطیب ویطرب بها کما ذکر الشیخ قدس سره حکی عن بعض
المشایخ انه قال کنت فی البادیة فوافیت قبیلة من قبائل العرب فاضافنی رجل منهم
فرأیت غلاما اسود مقیدا هناک ورأیت جمالا ماتت بفناء البیت فقال لی الغلام
انت اللیلة ضیف وانت على مولای کریم فتشفع لی فانه لا یرد ک نفعل لصاحب البیت
لا آکل طعامک حتى تحل هذا الغلام فقال ان هذا افقرنی واتلف مالی فقلت ما فعل

بك فقال له صوت طيب وكنت أعيش من ظهر الجمال فحملها احمالا ثقيلة وحدا لها
حتى سار مسيرة ثلثة ايام في يوم واحد فلما حط عنها مانت كلها قد ومبقيت لك وحل
عن الجمل فلما اصبحنا اصبحت اي اسمع صوته فسالته عن ذلك فامر الغلام ان
يحدو على جمل كان على بئر هناك يسقى عليه فحدا فقام الجمل على وجهه وقطع حباله
ولم اظن اني سمعت صوتا اطيب منه ووقعت على وجهي حتى اشار عليه بالسكوت هكذا
افاده بعض الكمل شكر الله مساعيه **مثنوی** قوله بذكرش متعلق بقوله در خروشست
في قوله هر چه بيني در خروشست وقوله از بن معنى كه كو شست نه بلبل بر گلش
التسبيح راجع الى الله تعالى تسبيح خوانست اصله تسبيح خوانست بياء الوحدة
يعني تسبيح خواننده بر گل يعني اي نه بلبلست فقط كه هر خاري اي هر خاري
را بتسبيحش زبانيست اي زبانى بياء الوحدة ويجوز ان يستق على ظاهره حملا
على المبالغة وحصول المعنى لا يطلق ان المسبح له تعالى هو العندليب فقط بل كل
موجود له لسان مسبحة او هو لسان يسبحه والمراد ليس الا هذا وانما اورد لفظ
خار قصد الى ذكر الرقيب مع الحبيب في بيت واحد والله اعلم **حكايت** يكى را
از ملوك مدت عمر سپرى شد سپرى بضمتين السين المهملة والباء الفارسية يعني تمام
كذا في التواريخ وقايم مقامي نداشت وصيت كرد كه بامدادان نخستين يعني
اول كسيكه از در شهر بكسر الراء در يعني الباب اندر آيد تاج پادشاهي بر سرش
نهيد بكسر التاء امر من نهادن وتفويض يعني مملكت بدو كنيد اتفاقا اول كسي
كه در شهر در آمد گدائى بياء الوحدة بود كه همه عمر لقمه لقمه اندوختي وخرقه
بر خرقه دوختي اركان دولت واعيان حضرت وصيت ملك را بجاى آوردند
مُلك بضم الميم بدو ارزانى داشتند درويش مدتي مملكت راند بسكون النون
والدال ماضي من راندن تا بعضى از امرا دولت گردن از اطاعت او
بپيچاندند اي اعرضوا عنه وملوك ديار هر طرف بمنازعت برخاستند
وبمقاومت لشكر آراستند في الجملة سپاه ورعيت بهم بر آمدند اي اجتمعوا
وبرخى اى بعضى از بلاد بكسر الباء جمع البلد بفتحتين يعني المدينة از قبضه
تعرف او بدر رفت درويش ازين واقعه خسته خاطر همى بود تا يكى از دوستان

قديمش

قديمش كه در حالت درويشى قرين او بود بكسر النون از سفر باز آمد واو را در چنان
مرتبه ديد وگفت منت خداى را عز وجل كه گل بلندت ياورى كرد اي اعانك جدك
وجعلك عاليا واقبال ودولت رهبرى كرد تا گلت بضم الكاف الفارسية از خار وخارت
از پاى بر آمد وبرين پايه يعني مرتبه رسيدى ان مع العسر يسرا روى عن النبي عم انه
خرج الى اصحابه ذات يوم فرحا مستبشرا وهو يضحك ويقول ان يغلب عسر يسرين
وهذا يدل على ان اليسر الثاني مغاير للاول بخلاف العسر على ما اشتهر من ان النكرة
اذا اعيدت نكرة كان الثاني غير الاول والمعرفة اذا اعيدت معرفة كان الثاني عين الاول
وعليه قول الشاعر اذا اشتدت بك العسرى ففكر في الم نشرح فعسر بين يسرين
اذا فكرته فافرح ولا يدل على ان الثاني عين الاول على ما قيل **بيت** شكوفه گاه
شكفتست بضمتين يعني شكفته است بمعنى گشاده من شكفتن بضمتين بمعنى الفتح كذا
في بحر الغرائب وگاه خوشيده يعني يابس وپژمرده شده في بحر الغرائب خوشيدن في التركي
بُرُشمق وقُرُمق وقد يصحح خوشيده بالجيم بمعنى الثمرة الناضجة وهو غير ملايم للمقام كما لا يخفى
درخت وقت برهنه است يعني عريان وعاريست از لباس ورق وشكوفه وثمره و
وقت پوشيده است باران گفت اي برادر تعزيتم كن چه تهنيتست تهنيت على وزن
تعزيت ضدها آنگاه كه تو ديدى غم نانى داشتيم وامروز تشويش جهانى **مثنوی** اگر
دنيا نباشد دردمنديم وگر باشد بمهرش بكسر الميم اي بمحبته پاى بنديم بلائى بياء الوحدة
زين جهان آشوب تر نيست آشوبتر تفضيل آشوب وهو بالمد يرادف الشيب وقدم معناه
كه رنج خاطرست از هست ونيست اصلها اگرو اگر ندبر **قطعه** مطلب گر توانگرى خواهى
جز قناعت مفعول مطلب كه دولتيست هنى يعني دولت منتظم است گر غنى زر بدامن
افشاند تا نظر در ثواب او نكنى بياء الخطاب اي لا تنظر الى ثوابه ولا تطلب العين طمعا
لهذا الثواب كز بزرگان شنيدم بسيار صبر درويش به كه بذل غنى **فرد** اگر بريان
كند بهرام گورى بالكاف الفارسية اسم ملك وقع هنا مفعول كند وفاعله عايد الى الغنى
نه چون پاى ملخ بخشش بكسر الجيم اجراد باشد زمورى بياء الوحدة يعني با نظر در ثواب او
نكند **حكايت** يكى را دوستى بود كه عمل ديوان كردى مدتى اتفاق ديدنش نيفتاد
كسى گفت فلان را ديرشد كه نديدى گفت من او را نمى خواهم كه ببينم قضارا يعني اتفاق

از کسان او یکی حاضر بود گفت چه خطا کرده است که از دیدن او ملول باید الخطاب
گفت خطائی نیست اما اهل دیوانرا وقتی توان دیدن که معزول باشند و مرا صحبت این
سبب دیدن او و عطاهای او دریغ او نباید حیث یتاذی منه بسبب لزوم الاکرام
والاعطاء بیت در بزرگی و دار و گیر و عمل قبل دار و گیر یعنی گیر و دار و قد عرف
معناه ز آشنایان فراغت دارند روز بیعی در زمان درماندگی و معزولی درد دل پیش
دوستان ارند حکایت ابو هریره اسم رجل من الصحابه رضوان الله علیهم اجمعین
هر روز بخدمت مصطفی صلی الله علیه وسلم آمدی گفت یا ابا هریره زُر امر من زار یزور
غبا فی مختار الصحاح الغب بالکسر فی الزیارة ان یأتی احد یوما دون یوم قال
الحسن بمعنی ان یزور فی کل اسبوع مرة وعن بعض المشایخ اذا احببت اخا فی
الله فاقلل مخالطته فی الدنیا تزدد مضارع مجزوم علی انه جواب الامر حبا
یعنی روز میانا محبت زیاده گردد حکایت صاحب دلی را گفتند بدین خوبی
که افتاب است نشنیده ام که کسی اورا دوست گرفته است و عشق آورده گفت
از برای آنکه هر روز می توان دید مگر در زمستان که محجوب است قطعه
بدیدار مردم شدن عیب نیست ولیکن نه چندان که گویند بس اگر خویشتن را
ملامت کنی بتقصیر و متابعت هوا و هوس معذورست ولکن ملامت نباید شنیدن
ز کس یعنی بسبب کثرة ملازمت وقد وقع ههنا فی بعض النسخ هکذا یکی را از بزرگان
بادی مخالف در شکم پیچید لا گرفت و طاقت ضبط آن نداشت فی احسار از وی صادر
شد گفت ای دوستان مرا در آنچه کردم اختیار نبود و بزه بر من منویسید که راحتی
بمن رسید شما بکرم معذور دارید شکم زندان باد است ای خردمند ندارد
هیچ عاقل باد در بند چو باد اندر شکم آید فرو هل که باد اندر شکم بار است
بر دل حریف ترش روی ناساز کار چو خواهد شدن دست بیش مدار
الآن الظاهر ان هذا لیس من هذا الکتاب بل قال بعض المحققین انی رأیت
هذه الحکایة فی رساله للشیخ القهانی المهزلیات فالحقها بهذا الکتاب
بعض الناسخین حکایت از صحبت یاران دمشقم ملالتی پدید آمده بود
سر بیابان قدس نهادم با حیوانات انس گرفتم تا وقتی که اسیر قید فرنگ

که

شدم

شدم در خندق طرابلس با جهودانم بکار گل بداشتند تا یکی از روسای
جمع منتر جلیس و جلساء حلب که سابقه میان ما بود گذر کرد و مرا شناخت
گفت این چه حالتست و چگونه گذاری گفتم قطعه همی گریختم از مردمان بکوه
و بدشت که از خدای نبودم بدیگری پرداخت یعنی کنت افر عن الناس
الی الجبل والصحراء لئلا اکون متوجها الی غیر الله تعالی قیاس کن که چه حالم بود
درین ساعت که در طویله نامردم بباید ساخت یعنی در طویله نامردمان
بباید ساختم بیت پای در زنجیر پیش دوستان به که با بیگانگان در بوستان
بر حالت رحم آورد و بده دینار از قید فرنگم خلاص داد و با خود بحلب
بفتحتین اسم مدینه معروفه برد و دختری داشت در عقد و نکاح من درآورد
بکابین بالکاف الوفا المهر المؤجل صد دینار چون مدتی بر آمد دختر بدخوی
بود و ستیزه روی نافرمان بود و زبان درازی کردن گرفت و عیش
مرا منغص داشتی چنانکه گفته اند نظم زن بد در سرای مرد نکو هم درین
عالمست دوزخ او زنهار بالیاء از قرین بد زنهار بدون الیاء و فی
فی بحر الغرایب زنهار بالیاء و بدونه کلاهما کلمه تنفر به و استدل علیه بقول
الانوری زه تا حشر منکشف نشود آفتاب اگر آید بزیر سایه عدلت زنهار
وقنا ربنا عذاب النار قا امر من الوقایه ای احفظ ربنا منصوب منادی
مضاف حذف حرف ندائه ای یا ربنا عذاب نصب علی نزع الخافض ای من عذاب
النار قال بعض الکمل هذا اقتباس من قوله تعالی فمن الناس من یقول ربنا آتنا
فی الدنیا حسنة وماله فی الآخرة من خلاق ومنهم من یقول ربنا آتنا فی الدنیا
حسنه وفی الآخره حسنه وقنا عذاب النار وعن علی رضی الله عنه انه قال الحسنة فی
فی الدنیا المرأة الصالحه وفی الآخره الحوراء وعذاب النار المرأة السوء باز بکاری هرزه
زبان تعنت فی المصادر التعنت زلت جستن دراز کرده همی گفت تو آن شخص
نیستی که پدر من ترا از قید فرنگ بده دینار باز خرید گفتم بلی بده دینارم
باز خرید و بصد دینار بدست توام گرفتار کرد قطعه شنیدم گوسفندی را بزرگی
رهانید فاعله ضمیر بزرگ و مفعوله گوسفند از دهان و دست گرگی بیاء الوحدة

شبانکه کار وبد حلقش بمالید روان آن کوسفند از وی بنالید که از چنکال کرکم
در ربودی چو دیدم عاقبت کرکم تو بودی **حکایت** یکی از پادشاهان عابدی
بپرسید که اوقات عزیزت چون می کذرد ای کیف تمر وعلی ای حال تذهب کفت همه شب
در مناجات وسحر در دفع حاجات وهمه روز در بند اخراجات خواطر ملک فرمود
تا وجه کفاف او معین دارند تا بار عیان از دل او برخیزد **مثنوی** ای کرفتار
و پای بند عیال دکر آزادکی مبند خیال غم فرزند وبار جامه وقوت یعنی الزاد
بازت آرد ای یمنعک ز سیر در ملکوت همه روز اتفاق می سازم که بشب با خدای
پردازم شب چو عقد نماز می بندم چه خورد بامداد فرزندم یعنی تشویش این
قضیه بدید آید **حکایت** یکی از متعبدان شام در بیشه سالها عبادت کردی وبرک
درختان خوردی پادشاه آن طرف بحکم زیارت بنزدیکا ورفت کفت اکر مصلحت
بینی در شهر از برای تو مقامی سازیم که فراغ عبادت ازین بهتر شود ودیکران
ببرکات انفاس شما مستفید شوند وبر اعمال صالح شما اقتدا کنند زاهد این سخن را
قبول نکرد ارکان دولت کفتند پاس ای رعایت خاطر ملک را مصلحت آنست که چند روزی
بشهر در آیی اکر صفای وقت عزیزان از صحبت اغیار کدورت ندیرد اختیار باقیست
آورده اند که عابد بشهر در آمد بستان سرای ملک را از برای او پرداختند مقامی
دل کشای روان آسای یعنی روح آسای قال فی بحر الغرائب آسا بالمد اسم مصدر
بالترکی اسنمه ویقال فی مصدره آساکشیدن ویعنی المثل بالفارسیه مانند نحو مشک
آسا وعنبر آسا وهی صیغه امر من اسودن وقد یستعمل وصفا ترکیبا نحو
روح آسا ومهمان آسا انتهی کلامه ولعل آسا لغة فی آسای او مقصور منه
کل سرخش چو عارض **مثنوی** کدکلشای دلکشای الشین راجع الی المقام
خوبان ای مثل خدهم سنبلش همچو زلف محبوبان همچنان از نهیب یعنی النون
لفظ فارسیه بمعنی الخوف برد عجوز هو برد مخصوص یمر فی زمان یسیر نکفتن
قریبا من اوان قدوم لعلی الی الروم شیر ناخورده طفل دایه هنوز یعنی ان
کل سرخ وآن سنبل شیر ناخورده طفل دایه است هنوز **شعر** وافانین
جمع افنان جمع فنن بفتحتین فرع الشجر علیها جلنار بکون اللام هو نور شجرة

الرمان

الرمان البری ویقال له بالفارسیه کلنار بل هو معرب منه وقد وجدت فی کتاب الکماد
بخط الشریف هکذا جلنار بضم الجیم وکسر اللام المشددة زهر شجرة الرمان
انتهی والجمله الظرفیه اعنی علیها جلنار صفة افانین علقت ای شبقت بالشجر
الاخضر نار مرفوعه علی انه فاعل علقت والجمله الفعلیه مرفوعه المحل علی انها
خبر المبتدا او هو آفانین بنا علی ان المعنی سحر اخضر علقت به نار ملک در حال
کنیزکی خوب روی پیشش فرستاد **نظم** ازین مه پاره عابد فریبی یعنی ان
الجاریه من طائفه یقال فی حق کل واحد منها مه پاره عابد فریبی ملائک صورتی
طاوس زیبی قال فی بحر الغرائب زیب بمعنی الزینه که بعد از وی دید نش صورت
نبندد که خود پارسایان را شکیبی شکیب بکسرتین بمعنی الصبر همچنان در عقبش
غلامی بدیع الجمال ای عجیب الحسن والکمال لطیف الاعتدال اعتدال الاخلقیا وعند الا
خلقیا **ملمع** هلک الناس حوله نصب علی الظرف وعطشا تمییز عن نسبه هلک الی
فاعله وهو مبتدا وساق خبره والجمله الاسمیه حالیه ویری من الاراءه بمعنی التبصیر
والجمله الفعلیه اعنی یری مع فاعله الراجع الی ساق مرفوع المحل بانه صفة ساق
ولا یسقی علی وزن یرمی عطف علی یری وحذف مفعولی الفعلین لمجرد الاختصار
مع قیام القرینه ای هو ساق یریهم الکاس ولا یسقیهم الشراب دیده از
دیدنش نکشتی بالکاف الفارسیه سیر بالکسرة المجهوله ای لا یصیر شبعانا همچنان
کز فرات بضم الفاء الماء العذب مستسقی هو من به مرض الاستسقاء نعوذ بالله
منه عابد لقمه لذیذ خوردن کرفت وکسوه نظیف پوشیدن واز اکل فواکه جمع فاکهه
واز شم مشموم وحلاوت تمتع یافتن ودر جمال غلام وکنیزک نظر کردن
وخردمندان کفته اند زلف خوبان زنجیر پای عقلست ودام مرغ زیرک **بیت**
در سر کار تو کردم دل ودین با همه دانش مرغ زیرک بحقیقت منم امروز تو
دامی دام بمعنی الشبکه والیاء للوحده فی الجمله دولت وقت مجموعش بزوال آمد
چنانکه کفته اند **قطعه** هر که هست از فقیه وشیخ ومرید وز اصله واز زبان آور آن
یعنی سخن دانان پاک نفس بطمعیس چون بدونیای دون بمعنی دنی الجوهر
فرود یعنی فرو بمعنی اسفل آمد بعسل در بماند بسکون النون ماضی من ماندن

والباء بعل زاين والمعنى در عمل ماند كام نظيره مرا ايمچو مكنى بار ملك بديد او
رغبت كرد عابد را ويد از هيئات نخستين گرديده بالكاف الفارسية وكسر الياء وسفيد شده
وفربه شده وبر بالش ديبا تكيه زده وغلام پرى پيكر بالباء الفارسية والكاف الوسطى
بمعنى الصورة با مروحهٔ پر طاووس مروحة بالتركى يلپزه بر بالاى سرش ايستاده
بر سلامت حالش شادمانى كرد واز هر درى يعنى از هر باب والياء للوحدة سخن
گفتند تا ملك بانجام سخن يعنى در آخر سخن گفت اين دو طائفه را در جهان دوست دارم
احدهما علما والآخر زهاد جمع زاهد را وزير فيلسوف يعنى حكيم جهان ديده حاكم
بود گفت اى ملك شرط دوستى آنست كه با هر دو طائفه نكوئى مى كنى علما را زر بده
شعر
تا ديگر بخوانند وز نيز مر اورا زر مده تا زاهد مانند نه زاهد را درم بايد نه دينار
چو بستد مى ستدن بمعنى الاخذ يعنى چونكه زاهد دينار و درم بستد زاهد ديگر
بدست آر كه ان زاهد نيست **قطعه** اندا كه سيرت خوش وسريست با خدا
بى نان وقف ولقمهٔ دريوزه زاهدست انگشت خوب روى و بنا گوش يعنى جاى
گوشوره كه دلفريب يعنى دلرا فريبنده شود بى گوشوار بالكاف الفارسية
وخاتم فيروزه شاهدست يعنى محبوبست **ديگر** درويش نيك سيرت فرخنده
بمعنى مبارك راى را نان رباط بكسر الراء بمعنى خانقاه و تكيه كه وقف مى كنند
والمعنى احزوليست بمراده ههنا ولقمهٔ دريوزه گو مباش لفظه گو ههنا
متعين على ما سيأتيك نظايره فى هذا الكتاب خاتون خوب صورت و پاكيزه روى
را نقش ونگار بالكاف الفارسية عطف تفسيرى لما قبله وخاتم فيروزه اسم حجر ثمين
كالتعل گو مباش **فرد** تا مرا هست ويكدم بايد هست ههنا رابطة يعنى
است والمعنى تا مرا ويكر ضداى بايد ست ثم قدم الرابطة للوزن گر نخوانند
زاهدم شايد **حكايت** مطابق اين سخن پادشاهى را مهمى پيش آمد گفت اگر
انجام اين حالت بر مراد من باشد چندين درم زاهدانرا بدهم چون حاجتش
برآمد وفاى نذرش بموجب شرط لازم آمد يكى از بندگان خاص كيسهٔ درم
براد تا بر زاهدان تفرقه كند گويند عاقل و هشيار عطف تفسيرى بود همه
روز بگرديد بالكاف الفارسية وشبانگه باز آمد و درمها بوسه داد و پيش

بنهاد

بنهاد و گفت زاهدانرا نيافتم گفت اين چه حكايتست آنچه من دانم در اين شهر چهار
صد زاهدند گفت اى خداوند جهان آنكه زاهدست نمى ستاند وانكه مى ستاند زاهد
نيست ملك بخنديد وندميانرا گفت چندانكه مرا در حق اين طائفهٔ خداپرستان ارادتست
واقرار اين شوخ ديده را بكون الهاء يعنى اين گستاخ را عداوتست وانكار وحق
در اين محل بجانب اوست **بيت** زاهد كه درم گرفت ودينار زاهدتر از او كسى بدست
آر باللدام مى آوردن **حكايت** يكى از علماء راسخ را پرسيدند كه چه گوئى در نان وقف
گفت اگر از بهر جمعيت خاطر بهر بفتح الباء الموحدة وسكون الهاء حرف تخصيص
بمعنى اللام نانا مى ستانند حرام **بيت** نان از براى كنج عبادت گرفته اند قوله صاحب
دلان فاعل گرفته اند نه كنج عبادت براى نان **حكايت** درويشى بمقامى رسيد كه صاحب
ان بقعه كريم النفس بود طائفهٔ اهل فضل و بلاغت در صحبت او هر يك بذله ولطيفه بذله
بفتح الباء بمعنى لطيفه فقوله ولطيفه عطف تفسيرى لما قبله چنانكه رسم ظريفان باشد همى
گفتند درويش راه بيابان كرده بود وماندهٔ شده وچيزى نخورده يكى از آن ميان بطريق
انبساط گفت ترا هم چيزى ببايد گفت يعنى گفتن درويش جواب داد كه مرا چون ديگران
فضل وبلاغت نيست وچيزى نخوانده ام بيك بيت از من قناعت كنيد همگنان برغبت وارادت
گفتند بگوى گفت **بيت** من گرسنه در برابرم سفرهٔ نان قوله من گرسنه مبتدا وقوله در
برابرم سفره نان مبتدا مؤخر مع خبره المقدم جملة اسمية فى محل الحال اى حال كون السفرة
فى مقابلتى وقوله همچون عزبم بر در حمام زنان خبر المبتدا بپسنديدند وسفره پيش آوردند
صاحب دعوت گفت اى يار زمانى توقف كن كه پرستارانم پرستار يعنى كنيزك اى جاريه
خدمتكاران
بريان مى سازند درويش سر برآورد وگفت **بيت** كوفته در سفرهٔ من گو مباش
كوفته را نان تهى كوفته است اراد بكوفته الاول نفسه مشيرا الى ما مضى عليه من آلام
السفر وبكوفته الثانى الطعام المخصوص الذى يجعل من اللحم بعد الضربات الكثيرة
الدرم
بالسكين الكبير **حكايت** مريدى گفت پيررا اى قال مريد واحد شيخه چه كنم از خلق
برنجست اندرم يعنى اندر زحمتم على ما مر غير مرة از بسيارى كه بزيارتم همى آيند و
واوقات عزيز مرا از تردد ايشان تشويش حاصل مى شود گفت هر چه درويشانند
ايشانرا وامى بده يعنى تا مديون باشند كه بعد از آن نمى آيند از بيم مطالبهٔ وام

وهرچه توانکرانند از یشان چیزی نخواه که وبکر کرد توانکر وندای لایحوموا حولکم
اصلا **بیت** کرکدا منبع الکاف الفارسیه ای الفقیر ان اکر بیش روای مقدم لشکر اسلام شود
کافر از بیم توقع برود ای بیزار مرچنین بکسر الراء ای لما هابه **حکایت** فقیهی بدر
را کفت یعنی از این سخنان دلاویز منتکلان قوله دلاویز صفه لقوله سخنان وهذا المجموع
اعنی قوله سخنان دلاویز مضاف الی قوله منتکلان در من اثر نمی کند بعلت آنکه نمی بینم
ایشانرا کردار بکسر الکاف الوینی یعنی العمل الذی یفعله ویعتاد علیه موافق کفتار ای
لا اری لهم فعلا وعملا یوافق قولهم **مثنوی** ترک دنیا بمردم آموزند خویشتن
سیم وغله اندوزند ای یکتسبونهما عالمی را بکسر اللام والیاء للوحدة که کفت باشد
بس یعنی بلا عمل چون بکوید نکیرد اندر کس ای لا یتأثر من قوله احد عالم آنکس
بود بفتح الواو که بد نکند نه بکوید بخلق وخود نکند یعنی نکوید بخلق آن چیزی
را که خود نکند قوله تعالی اتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسکم الآیه قال بعض
العلماء ویتر کونها من البر کالمنسیات عن ابن عباس رضه انها نزلت فی احبار
المدینه کانوا یأمرون باتباع محمد صلی الله علیه وسلم ولا یتبعونه وقیل کانوا یأمرون
بالصدقه ولا یتصدقون انتهی **بیت** عالم که کامرانی وتن پرور انده کام ای المراد
والیاء للمصدریه وتن پروری کند او خویشتن کم بضم الکاف الفارسیه است
یعنی آن عالم خود کم شده است وقد یحتمل ان تکون المعنی او وجود را کم کرده است
والمآل واحد کرا رهبری کند **بیت** پدر کفت ای پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی
از تربیت ناصحان بر تافتن وراه بطالت کرفتن وعلما را بضلالت منسوب کردن
ودر طلب عالم معصوم از فواید علم محروم ماندن **مثل** همچو آن نابینا که شبی یعنی
فی لیله من اللیالی در وحل بفتح الواو والحاء المهمله الطین اللزج افتاد وکفت
ای مسلمانان چراغی فرا راه من دارید زن فاجره بشنید وکفت تو که چراغ نمی
بینی بچراغ چه بینی لا یذهب علیک ان ارتباط هذا الکلام بما قبله لیس بواضح
فان التشبیه الذی ذکره بقوله همچو آن نابینا الخ لا یخلو عن تکلف کما لا یخفی علی الذوق
السلیم همچنین مجلس وعظ چون کلبه بزاز است بضم الکاف الفارسیه والباء الموحدة
الدکان وفی الصحاح الفارسیه هو الذی یقال له بالترکی آلاجق والاول انسب لقوله

بزاز است تا نقدی ندهی بضاعتی نستانی واینجا تا ارادتی نیاری سعادتی
نبری یعنی این **قطعه** کفت عالم بالاضافه بکوش جان بشنو ور نماند بفتح النونین
من ماندن بمعنی المشابهه او من مانیدن بمعنی ماندن علی ما مر فی بعض
النسخ بکفتنش کردار ای کردارش با طلست آنکه مدعی کویند خفته را
خفته کی کند بیدار مرد باید که کیرد اندر کوش یعنی پند ونصیحت را ورنوشته
است بوصل الهمزه پند بر دیوار **حکایت منظومه** صاحب دلی بمدرسه
آمد زخانقاه بشکست عهد صحبت اهل طریق را کفتم میان عالم وعابد چه
فرق بود تا اختیار کردی از آن این فریق را کفت آن
کلیم خویش بدر می برد ای بحر زموج وین جهد می کند که بکیرد غریق را
برای تخلیصش **حکایت** یکی بر سر راهی مست خفته بود وزمام بکسر الزای
لفظ عرب اختیار از دست رفته عابدی بر سرا وکذر کرد ودر حالت مستقبح او
نظر کرد جوان مست سر بر آورد وکفت قوله تعالی واذا مروا باللغو مروا کراما
قال الله تعالی وعباد الرحمن الذین یمشون علی الارض هونا الی قوله والذین
لا یشهدون الزور واذا مروا باللغو مروا کراما الآیه وقوله عباد الرحمن
مبتدا خبره قوله تعالی اولئک یجزون الغرفه کانه قیل وعباد الرحمن الذین هذه
صفاتهم یجزون الغرفه ای علی مواضع الجنه وقیل الغرفه من اسماء الجنه واللغو
کل ما ینبغی ای یلیغ ویطرح من قولا وفعلا والمعنی واذا مروا ای عباد الرحمن
باهل اللغو والمشتغلین به مروا معرضین مکرمین انفسهم عن التوقف علیهم
والخوض معهم **شعر** اذا رأیت اثیما کن ساترا وحلیما ای مطمئنة النفس لا یحرکها
الغضب بسهوله یا من بقبح لغوی لم لا تمر کریما ای لای شیء لا تمر کریما وقد قال
الله تعالی واذا مروا باللغو مروا کراما **قطعه** متاب نهی خاطر من یا فتی ای یا پارسا
روی از کنهکار ای لا تعرض وجهک عن العاصی ببخشایندکی در وی نظر کن
ای انظر الیه بالترحم والشفقه اکر من ناجوانمردم بکردار ای بالعمل السیء
تو بر من چون جوانمردان کذر کن **حکایت** طایفه رندان با نکار درویشی بیاء
الوحده بدر آمدند وسخن ناسزا کفتند وبزدند وبرنجانید ندشکایت پیش

بیر طریقه برد یعنی به پیشش برد وگفت چنین حالتش رفت کفت ای فرزند خرقهٔ درویشان
جامهٔ رضاست هر که درین کسوت تحمل نامرادی نکند مدعیست بیت دریای فراوان
نشود تیره یعنی مکدر نشود بسیلی بالکسر المجهوله عارف که برنجد تنک بفتح التاء وضم بسنگی
النون آبست هنوز بالفتح قطعه گر گزندت رسد تحمل کن که بعفو از گناه پاک
شوی ای برادر چو عاقبت خاکست خاک شو پیش ازآن که خاک شوی حکایت
منظومه این حکایت شنو که در بغداد رایت یعنی علم وپرده را خلاف
افتاد رایت از گرد بفتح الکاف الفارسی یعنی غبار راه ورنج رکاب گفت با پرده
از طریق عتاب قال الخلخالی العتاب مخاطبة الاذلال من وتو هر دو خواجه تاشانیم
یعنی انا وانت مملوکان لمالک واحد ولا سعدان بجعل قولهم فی الترکی قرداش و
واداش من هذا القبیل غلطا من قرن تاش واد تاش فقوله بندهٔ بارگاه سلطانیم
تغییر عما قبله من خدمت دمی ای مقدار ساعة واحد نیاسودم گاه وناگاه در سفر بودم
تو نه رنج آزموده نه حصار یعنی قلعه و یحتمل ان یراد به المعنی المصدری فی مختار
الصحاح قال ابن السکیت حصره العدو ویحصرونه ای ضیقوا علیه واحاطوا وبه
نفر وحاصروه ایضا محاصرة وحصارا انتهی نه بیابان وباد وگرد وغبار عطف
تفسیری قدم من بیش پیشترست بالباء الفارسی یعنی مقدامست پس چرا عزت
تو بیشترست بالباء العربی وهذان الباءان کلاهما مکسوران بالکسرة المجهوله
تو بر بر بندگان مه روی با کنیزان یعنی کنیزکان یاسمن بوئی می فتاده بدست
شاگردان یعنی عند بسفر پای بند وسرگردان گفت پرده در جواب رایت من سر بآستان
دارم نه چو تو ای فلک سر باسمان دارم هر که بیهوده یعنی بجای بیهوده ای
فی غیر موضعه گردن افرازد خویشتن را بگردن اندازد وقد مر معناه فی
الدیباجه حکایت یکی از صاحب دلان زور آزمایی را دید که بر آمده و در خشم بهم
شده وکف بر دهان آورده گفت این را چه حالتست کسی گفت فلان دشنام
داده است اورا گفت این فرومایه هزار من سنگی بر می دارد و طاقت یک
سخن نمی آرد قطعه لاف سر پنجگی و دعوی مردی بگذار ای عاجز نفس فرومایه
صفة عاجز یعنی ای عاجز فرومایه را چه مردی چه زنی گر از دست یعنی اگر از دست

برآید

برآید دهنی شیرین کردن شیرین کن که مردی اینست مردی ای نیست که مشتی انک
بزنی بر دهنی اخری اگر خود بر درد پیشانی پیل نه مردست
در وی مردمی یعنی انسانیت نیست بنی آدم سرشت از خاک دارد اگر خاکی نباشد
آدمی نیست حکایت بزرگی را پرسیدم از سیرت اخوان صفا گفت کمینه آنکه یعنی کمینه
آن شخصیست که مراد خاطر یاران بر مصالح خود مقدم دارد و حکما گفته اند که برادر که
در بند خویشست ای مستغرق فی قید نفسه نه برادرست ونه خویشست ای ولیس قریب
من اقربائک بیت همراه اگر شتاب کند همره تو نیست دل در کسی مبند که دل بسته تو نیست
بیت چون نبود خویش را دیانت وتقوی قطع رحم الرحم مهنا یعنی القرابه بهتر از
مودت قربی فی مختار الصحاح القربی فی الرحم وهو فی الاصل مصدر تقول بینهما قرابة
وقرب وقربی ومقربة بفتح الراء وضمها وقیل کلاهما اعنی تقوی وقربی بتران بالاماله
یاد دارم که مدعی درین بیت بر قول من اعتراض کرد وگفت حق جل وعلا در کتاب مجید از
قطع رحم نهی کرده است وبموده ذی القربی فرموده وآنچه تو گفتی مناقض آنست گفتم
غلط کردی موافق قرآنست قال الله تعالی وان جاهداک الضمیر التثنیه للوالدین علی ان تشرک
بی ما لیس لک به علم ای تشرک بی ما لا علم لک باستحقاقه الاشتراک تقلیدا لهما وقیل اراد بنفی العلم
به نفیه ای تشرک بی ما لیس بشئ یرید الاصنام قوله فلا تطعهما جواب ان ای فلا تطع
الوالدین فی ذلک فانه لا طاعة لمخلوق فی معصیة الخالق بیت هزار خویش که بیگانه از
خدا باشد فدای یک تن بیگانه کاشنا باشد یعنی فدا باشد بان یک تن که بیگانه شود اما
یعنی از اقربای نباشد ولکن آشنا باشد بخدای تعالی حکایت منظومه پیر مردی لطیف در
بغداد دخترش را بکفشدوزی الیاء للوحدة داد مردک الکاف للتصغیر المفید للتحقیر سنگ
دل چنان بگزید لب دختر معنی اگزید که خون ازو بچکید بامدادان پدر چنان دیدش پیش
داماد رفت داماد لفظ فارسی یعنی العروس وپرسیدش که ای فرومایه این چه دندانست چند
خایی لبش نه انبانست انبان بمعنی الجراب بمزاحت المزاح التلطف والتاء للخطاب اعنی مخاطب
شیخ سعدی لکل من القی السمع وهو شهید وبمزاح بگفتم این گفتار ای ما حکیتک بهذه الحکایة
الا بطریق المزاح والملاطفه هزل بگذار وجد ازو بردار یعنی لکن ینبغی لک ان تترک ما هو
الهزل من هذا الکلام وتاخذ نصیبک منه من الحکمة والموعظة واشار الیها بقوله خوی بد که در طبیعت

که نشست؛ ندهد جز بوقت مرگ از دست متعلق بنوهد یعنی آن طبیعت نرهد آن
خوی بد را از دستش جز بوقت مردن وفی بعض النسخ نرهد بالراء المهملة من رهیدن وهو
الظاهر الاولی حکایت فقیهی دختری داشت بغایت زشت روی وبجای زنان رسیده یعنی
بالغ شده وخون حیض را دیده با وجود جهاز ونعمت کسی بمناکحت او رغبت نمی نمود بیت
زشت باشد دبیقی ای متاع منسوب الی دبیق وهو علی وزن شعیب اسم موضع ودیبا
بمعنی الدیباج ای الحریر که بود بر عروس نازیبا؛ فی مختار الصحاح العروس نعت یستوی فیه
الرجل والمرأة ما داما فی اعراسهما تقول رجل عروس وامرأة عروس وفی بحر الغرائب زیبا
بالترکی بژکلو وبزنشلو وزیبان مثله فی الجملة بحکم ضرورت با جز بری بمعنی اعمی عقد نکاحش
ببستند آورده اند که دران تاریخ حکیمی از سرندیب اسم مکان برسید که دیده نابینایان
روشن کردی فقیه را گفتند چرا داماد را علاج نکنی گفت ترسم بینا شود ودخترم را
طلاق دهد مصراع والمصراع فی الاصل احد طرفی الباب ثم اطلق علی نصف بیت للمناسبة
منهما شوی بضم الشین بمعنی الزوج زن زشت روی وصف ترکیبی نابینا به حکایت
پادشاهی بچشم حقارت در طائفه درویشان نظر کردی یکی از ایشان بفراست دریافت
وگفت ای ملک درین دنیا بجیش یعنی بعسکر از تو کمتریم وبعیش بفتح العین از تو خوشتر
وبمرگ برابر وبقیامت بهتر مثنوی اگر کشورگشای کشور بکسر الکاف الوسط بمعنی الاقلیم
وکشورگشای وصف ترکیبی مثل کامران فی قوله کامرانست وگر درویش حاجتمند نانست دران
ساعت که خواهند این وآن مرد بمعنی مردن خواهند نخواهند از جهان بیش با امالة الباء
الوسطی از کفن برد؛ چو رخت از مملکت بربست خواهی گدائی خوشترست از پادشاهی
ظاهر درویش جامه ژنده بفتح الزای الفارسیة وکسره بمعنی کهنه است وقوله موی
سترده کنایة عن تجرده وحقیقت آن دل زنده ونفس مرده قطعه نه آنکه بر در دعوی
نشیند از خلق بفتح الخاء المعجمة که گر خلاف کنندش بجنگ برخیزد؛ هذا بیان لصبرهم وحلمهم
وقوله که گر ز کوه فرو غلطد آسیا سنگی نه عارفست که از راه سنگ برخیزد وبیان لرضائهم
بقضاء الله تعالى وقوله غلطد من غلطیدن بمعنی التدحرج وعلیه نسخة الاستاد وفی بعض
النسخ غلتد بالتاء من غلتیدن بمعناه ایضا طریق درویشان ذکرست وشکر و
خدمت وطاعت وایثار هو بذل ما یملکه وقناعت وتوحید وتوکل وتسلیم وتحمل

واعلم

عنوم

واعلم ان القناعة فی اللغة الرضاء بالقسم وفی اصطلاح اهل الحقیقة هی السکون عند عدم
المألوفات وقیل هی الاکتفاء بالبلغة وقیل هی الاستغناء بالموجود وترک التطلع الی
المفقود وان التوحید علی ثلثة اقسام توحید الافعال وهو اول مراتب التوحید
الحقیقی وتوحید الصفات وهو المرتبة التی لا یترقی الیها الا من حصل له توحید الافعال
وتوحید الذات وهو الذی لا یصل الیه من لم یترق الی المرتبتین الاولیین وللمشایخ
فی کل من الاقسام الثلثة تحقیقات لطیفة وتدقیقات نفیسة ان ذکرناها لطال
الکلام وان التوکل هو الثقة بما عند الله تعالى والیأس عما فی ایدی الناس وقیل
ان یستوی عنده الناس الاکثار والاقلال وقیل هو اسقاط الهم للوقت الغائب
والتوکل علی قسمین توکل العوام وهو تفویض امر الرزق الی الله تعالى وترک
التعلق بالاسباب ثقة بوعد الله تعالى واعتمادا علی کرمه وتوکل الخواص وهو تفویض
الامر الی الله تعالى فی کل شیء حتی یبقی العبد تحت احکام القضاء والقدر عدیم الحرکة و
الاختیار کالمیت بین یدی الغاسل یقلبه کیف یشاء وقیل التوکل بدایة وهو صفة
المؤمنین والتسلیم وسط وهو صفة الاولیاء والتفویض نهایة وهو صفة اخص الخواص
وان التسلیم هو الانقیاد وهو اظهار العبودیة قبل التفویض وهو ان لا یختار العبد
شیئا من امور دنیاه ویکل اختیار ذلک الی مولاه ثم لا یختار خلاف ما یختاره له یکون قبل
نزول القضاء والتسلیم یکون بعده والتسلیم والتفویض من صفات اهل المعرفة وقد مدح
الله تعالى بهما الاولیاء وان التحمل هو الصبر وهو تجرع المرارة من غیر تعبیس وقیل ترک
الشکوی من الم البلوی وقیل استقبال البلاء بالرضاء والثبات وعلامته ان یکون من
اصحابه بحیث لا یفرق بینه وبینهم وهو فی غمرات البلاء وبهذا فسر قوله تعالى فاصبر صبرا جمیلا
هر که بدین صفتها موصوفست بحقیقت درویشست اگرچه در قباست نه در خرقه اما هرزه
گوی وبی نماز وهوا پرست وهوا باز که روزها بشب آرد در بند شهوت وشبها بروز کند در
خواب غفلت بخورد هر چه در میان آید وبگوید هر چه بزبان آید رندست اگر در عباست
قطعه ای درونت برهنه یعنی خالی از تقوی وز برون بضم الباء بمعنی بیرون وازبیرونت
جامه ریا داری پرده هفت رنگ مفعول مقدم لقوله مگذار یعنی پرده منقش را در
درت مگذار تو که در خانه بوریا داری ای لا تعلق علی بابک السترة المنقشة فانه لیس
لک فی بیتک غیر الحصیر حکایت منظوم دیدم گل تازه چند دسته بر گنبدی از گیاه بسته

ای مختلطا معه کفتم چه بود کیاه ناچیز تا در صف کل نشیند او نیز
بکسر النون مستعمل بمعنی ایضا بکر بیست کیاه وکفت خاموش صحبت نکند کرم
فراموش قوله صحبت مفعول مقدم لقوله نکند فراموش و قوله کرم فاعله
یعنی کرم نکند فراموش صحبت را کر نیست جمال و رنک و بوی آخر نه کیاه باغ
اویم استفهام علی سبیل الانکار من بنده حضرت کریم پرورده نعمت
قدیم کرنه هنر م و کر هنر مند لطفست بسکون الفا خبر مقدم لقوله امیدم
از خداوند با انکه بضاعتی ندارم قد مر معنی البضاعه فلا نعیده سرمایه طاعت
ندارم او چاره کار بنده داند چون هیچ وسیلتش نماند رسمست و عادت
که مالکان تحریر یعنی اعتاق عبد ازاد کنند بنده پیر ای بار خدای اهله
بارن یاء وه للوزن فی الصحاح الفارسی باری لفظ مشترک بمعنی لفظ الوب
والبحر معناه الله خدای و فی الفصول العمادیه معنی قوله بار خدای بزرک
خدای لان بار بلفظ فارسی بمعنی بزرک فخ تنقیح اللفظ والمعنی بلا تکلف کیتی
بکسر الکاف الفارسی آرای وصف ترکیبی بمعنی مزین جهان بر بنده پیر خود ببخشای
امر من بخشاییدن بمعنی الترحم ای ارحم سعدی منادی حذف حرف ندائه یعنی
ای سعدی ره کعبه رضا کیر ای مرد خدا ره خدا کیر وقوله بدبخت بسکون التاء
مبتداء وقوله کسی آن خبره که سر تباید مضارع من تافتن قال فی الغرایب
تافتن یجیء بمعنی الاحراق والاحتراق وبمعنی کسب الحرارة من الغیر منه قوله جهان
ز آتش تیغها تافته وبمعنی الاشتعال وبمعنی الانحناء وجعل الشیء منحنیا وبمعنی نور مثی
ومنه قولهم موی تاب وبمعنی الاعراض وهو المراد ههنا ومنه قوله باطیح
رخ متاز ناز اکر بعشت نیاز آرد کسی ناز نیم الغایه کز و خاطر نیاز آرد کسی
زین در ای اعرض عن باب الله تعالی عبر براس الاعضاء اعنی الراس عن کلها مجازا
مرسلا که در دکر نیابد یعنی لا یجد بابا غیر باب الله تعالی **حکایت** از حکیمی پرسیدند
از شجاعت وسخاوت کدام بهتر است کفت انرا که سخاوت هست شجاعت
حاجت نیست **نظم** نوشته است وفیما وصل الینا من النسخ کتب نوشته است
بحذف الالف فی الخط ایضا ولکنه سهو لما عرفت مما نقلناه من الصحاح الفارسی من
انه یجب اثبات الالف است خطا اذا اتصل بکلمه مفتوحه الآخر بر کور بهرام کور

کلاهما بالکاف الفارسی که دست کرم به بعی نیکیست زبازوی زور نماند حاتم
طائی ولیک تا ابد بماند نام بلندش به بفتح الفاء نیکوئی مشهور زکات مال بدر کن
ای اخرج که فضله رز بفتح الراء المهمله وسکون الزای المعجمه شجره العنب را چو
بزند ای اذا قطعها بیشتر دهد انکور **باب سوم در فضایل قناعت**
القناعه بالفتح مصدر قنع یقنع من باب علم اذا رضی بما عنده وقنع یقنع قنوعا من
باب فتح اذا سال ومنه قیل العبد حر ان قنع والحر عبد ان لم یقنع اقنع ولا تقنع
فما شیء یشین سوی الطمع قال بشر الحافی القناعه ملک لا یسکن الا فی قلب
مؤمن وقیل من باع الحرص بالقناعه ظفر بالعز والمروه خواهنده یعنی سایل
مغربی در صف بتشدید الفاء بزازان حلب می کفت ای خداوندان نعمت اکر شمارا
انصاف بودی ومارا قناعت رسم سوال از جهان برخاستی **قطعه** ای قناعت توا
نکرم کردان بالکاف الفارسی فیهما اصله توانکر کردان مرا یعنی ای قناعت صبر نی غنیا که ور
ای تو هیچ نعمت نیست کنج بفتح الکاف الفارسی الخزینه وقیل بضم الکاف الوعنی ای زاویه
صبر اختیار لقمانست هر کرا صبر نیست حکمت نیست **حکایت** دو امیرزاده بودند در
مصر یکی علم آموخت و دیکری مال اندوخت این علامه عصر شد وان عزیز
مصر کشت بفتح الکاف الفارسی بس این توانکر بچشم حقارت در فقیر نظر کردی وکفتی
من سلطنت رسیدم وتو همچنان در مسکنت بماندی کفت ای برادر شکر نعمت باری
تعالی برمنست که میراث پیغامبران یافتم یعنی علم وترا میراث فرعون وهامان وهو
وزیر فرعون قیل انه اول من اقر بربوبیه فرعون وصدقه فیها حین ادعی الالوهیه
رسید یعنی ملک مصر **بیت** من آن مورم که در پایم بمالند یعنی ناس بمالند مرا بپای
نه زنبورم که از نیشم بنالند کجا خود شکر این نعمت کذارم که زور مردم آزاری
ندارم **حکایت** درویشی شنیدم که در آتش فاقه می سوخت وخرقه بر خرقه می دوخت
وتسلی خاطر خود بدین بیت می کرد **بیت** بنان خشک قناعت کنیم وجامه دلق
که بار محنت خود به که بار منت خلق لفظه لفظ بار فی الموضعین بمعنی الحمل بکسر الحاء
کسی کفتش چه نشینی که فلان درین شهر طبعی کریم دارد وکرم عمیم میان بخدمت
ازادکان بسته وبر در دلها نشسته اکر بر صورت حال تو مطلع کردد پاس خاطر عزیزان

منت دارد کفت خاموش که در نیستی مردن به که حاجت به پیش کسی بردن که کفته اند
قطعه هم رقعه دوختن به والزام کنج صبر یعنی الزام کنج صبر را بر نفس بهتر ست کز بهر خواجه
جامه رقعه‌ها بر خواجکان بنشت یعنی بنشتن حقا که با عقوبت دوزخ برابرست رفتن
بپای مردی بالیاء المصدری همسایه فی بعض النسخ مردم همسایه در بهشت حکایت
یکی از ملوک عجم طبیبی حاذق را بخدمت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم فرستاد سالی چند در
دیار عرب بود کسی تجربتی پیش او نیامد و معالجتی ازوی در نخواست روزی پیش رسول عم
آمد و کلا بکسر الکاف یعنی شکایت کرد که مرا برای معالجت اصحاب فرستاده اند هیچ کس الفارسیة
درین مدت ممن التفات نکرد تا خدمتی که بر بنده معین است بجای آرم رسول عم
فرمود که این طائفه را قاعده هست که تا اشتها غالب نشود چیزی نخورند و هنوز اشتها
فی باشد که دست از طعام بدارند حکیم کفتا بنست تندرستی بسی زمین خدمت ببوسید
و رفت مثنوی سخن آنکه کند حکیم اغاز یا سر انکشت سوی لقمه دراز که ز ناکفتنش اصله
از ناکفتنش خلل زاید یا ز ناخوردنش بجان آید یعنی ان الحکیم لا یشرع فی التکلم
ولا یطول اناملة نحو اللقمة الا اذا تولد من عدم تکلمه الخلل او اصابة المخمصة من عدم
اکله لاجرم حکمتش بود کفتار یعنی کفتارش حکمت بود خورده تنش تندرستی آرد بار ای
مرة حکایت یکی توبه بسیار کردی و باز بشکستی تا یکی از مشایخ بدو کفت چنین میدانم
که بسیار خوردن عادت داری و قید نفس از موی باریکتر ست یعنی بقید نفس تو بود نفس
تو بود نفس چنین که تو می پروری زنجیر بکسلاند و آید روزی که ترا بدرد بیت یکی بچه
کرک می پرورید چو پرورده شد خواجه را بردرید حکایت در سیرت اردشیر بابکان
روی الاستاد سلمه الله ان اسفندیار بن کشتاسبشاه المشهور باسفندیار روئین
تن لما اصاب عینه سهم خرج من ید رستم زال علی الخطا مات عن قریب واوصی ابنه بهمن
لرستم علی ان یربیه ویعینه للسلطنة فطلبه کشتاسبشاه منه للتربیة وسماه باردشیر وزوج
بنته وولد منهما ابن سماه بساسان ثم ولدت له بنت فی غایة الحسن والجمال فاحبها اردشیر
غایة المحبة حتی اتخذها امرأة لنفسه وکان من مذهبهم التزوج بالاولاد والاقربا ثم
مات بهمن عن قریب فاوصی سریر السلطنة لبنته فخرج اخوها ساسان بالغیرة واتی
الی دیار الهند وکان شبانا یرعی الغنم ثم ولد له ابن وسماه بساسان ایضا وکان هذا
ایضا شبانا ثم لما ولد له ابن سماه بساسان ایضا وقد کان ذلک شبانا ایضا ثم لما ولد
لذلک

لذلک الساسان الثالث ولد سماه بساسان ایضا فظهر ذلک الساسان الرابع رجلا
فی غایة اللطف ونهایة الجودة والقابلیة فترک رعی الغنم واتی من الهند الی دیار
جده وکان الملک فی ذلک الزمان شخصا معروفا باردوان وقد کان لاردوان شخص
مقبول من امرائه کان سالار جیشه مسمی ببابک ویقال له بابکان ایضا فاتی ساسان
الی سدة بابک فخدم فی بابه حتی حصل عنده غایة التقرب وکان بابک یستحسن ارادته
واخلاقه فاذا رای بابک فی لیلة من اللیالی فی رؤیاه ان ساسان قد رکب علی فیل
کبیر والناس باسرهم یسجدون بین یدیه وهکذا رای مرارا فی رؤیاه فی غایة الشرف
والرفعة فزوج بنته وولد منهما ابن سموه باردشیر وکان ذلک ایضا فی غایة الفتوة
ونهایة الصلابة والقابلیة فسمعه اردوان فاتخذه خادما واستخدمه حتی کان من مقربه
بحیث جعله ملک الملوک لعسکره فبینما خرجوا الی الصید فرمی اردشیر مهاة فنازع
فیه معه ابن اردوان حسدا فلما الزمه اردشیر مستدلا بان هذا السهم من سهامی المعلم
بکذا لا من سهامک المعلمة بذاک فاذا وقع علیهما اردوان فانفعل من الزام اردشیر ابنه
ونزاعه معه فحط رتبته فجعله رئیس الاصطبل فلما مات اردوان قام اردشیر بغزوه
وحربه مقامه وکان ملکا شهیرا یذکر فی التواریخ ویمیز عن جده اردشیر اسفندیار
اردشیر بابک او بابکان الی هنا ما سمعته من الاستاد سلمه الله آمده است که حکیم عرب
را برسید که روزی ای فی یوم واحد فی بعض النسخ هر روز چه مایه طعام باید خورد
یعنی خوردن کفت صد درم سنک کفایت کند کفت این قدر چه قوت دهد حکیم کفت هذا
المقدار یحملک وما زاد علی ذلک فانت حامله یعنی این قدر ترا بر پای همی دارد وهرچه
برین زیادت کنی تو حمال آنی وتقع فی بعض النسخ هکذا العاقل یاکل لیعیش والاحمق
یعیش لیاکل الحمق والحماقة قلة العقل بیت خوردن برای زیستن و ذکر کردنست تو
معتقد که زیستن از بهر خوردنست حکایت دو درویش خراسانی ملازم صحبت یکدیکر
بودندی و سیاحت کردندی فی مختار الصحاح ساح فی الارض یسیح سیحا وسیوحا وسیاحة
وسیحانا یعنی الماء ای ذهب یکی ضعیف بود که بهر یعنی بعد از دو شب افطار کردی و آن دکر
قوی که روزی سه بار خوردی قضارا بر در شهری بتهمت جاسوسی کرفتار آمدند هر
دو را در خانه کردند و درش را بکل بر آوردند بعد از دو هفته معلوم شد که بی کناهند

در بکشاد ند قوی را دید نه مرده وضعیف جان بسلامت برده درین عجب ماندند
حکمی کفت خلاف این عجب بودی کر آن یکی بسیار خور بود طاقت بی نوائی یعنی نیز ادی نداشت
هلاک شد وآن دکر خویشتن دار بوده بعال فلان خویشتن دار ست ای ضابط نفسه بر عادة
خود صبر کرده بسلامت ماند **قطعه** چو کم خوردن طبیعت شد ای اذا کان قلة الاکل من
عادات المزاجیه واطلاق الطبیعی بسبب المزاوله الممارسه کسی را چو سختی کعدم الاکل
زمانا بیش آید سهل کیرد • وکر تن پرورست اندر فراخی • چو تنکی بیند از سختی
بمیرد • **حکایت** یکی از حکما پسر را نهی کرد از خوردن بسیار که سیری بالکسرة
المجهوله ای الشبع مرد را رنجور دارد کفت ای پدر کرسنکی مردم را کشد نشنیده که ظریفان
کفته اند که بسیری مردن به که کرسنکی بردن کفت اندازه نکه دار قال الله کلوا واشربوا
ولا تسرفوا اولها یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد وکلوا واشربوا ای
ما طاب لکم ولا تسرفوا انه لا یحب المسرفین ای فان الله تعالی لا یرتضی فعل المسرفین
حکی ان هارون الرشید کان له طبیب نصرانی حاذق فقال لعلی بن الحسین بن واقد
لیس فی کتابکم من علم الطب شیء والعلم علمان علم الابدان وعلم الادیان فقال له
قد جمع الله تعالی الطب کله فی نصف آیه من کتابه قال وما هی قال الله قوله تعالی کلوا
واشربوا ولا تسرفوا فقال النصرانی ولا یؤثر من رسولکم شیء فی الطب فقال قد جمع
رسولنا الطب فی الفاظ یسیرة قال وما هی قال قوله علیه السلام المعدة بیت الداء والحمیة
رأس کل دواء واعط کل بدن ما عودته فقال النصرانی ما ترک کتابکم ولا نبیکم
لجالینوس طبا **بیت** نه چندان بخور کز دهانت بر آید • نه چندانکه از ضعف جانت بر
آید • **قطعه** با آنکه در وجود طعامست حظ نفس رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
...کم خوری بتکلف زبان
کند • کر نان خشک دیر خوری کلشکر بود • **حکایت** رنجوری را کفتند دلت چه خواهد
کفت آنکه دلم هیچ نخواهد یعنی اجاب ذلک المریض باننی اطلب ان لا یطلب خاطری
شیئا **بیت** معده چو پر کشت بفتح الکاف الفارسیه ای اذا کان المعدة ممتلئة شکم
درد خاست • سود ندارد همه اسباب راست • ای لا ینفع کل معالجه مجربه **حکایت**
بقالی را درمی چند بر صوفیان کرد بکسر الکاف الفارسیه آمده بود یعنی اجتمع دراهم
علی طائفة من المتصوفه دینا للبقال و هر روز مطالبت کردی و سخنهای ناخوش کفتی

اصحاب از تعنت او والتعنت طلب الزلة کذا فی بحار الصحاح خسته خاطر بودند و جز
از تحمل چاره نبود صاحب دلی از آن میان کفت نفس را وعده دادن بطعام آسانتر ست
که بقال را بدرم **قطعه** ترک احسان خواجه اولیتر • کاحتمال جفای بوابان • بتمنای
کوشت مردن به • که تقاضای زشت قصابان • **حکایت** جوانمردی بیاء الوحدة
را در جنک تاتار جراحتی هول رسید یعنی اصابه جراحة هایلة مخوفة مهیبة فی الاغلب
کسی کفتش فلان بازرکان نوشدارو دارد اکر بخواهی شاید که قدری بمقدار
بسیر بدهد و کویند که آن بازرکان ببخل معروف بود **بیت** کر بجای نانش اندر
سفره بودی آفتاب • تا قیامت روز روشن کس ندیدی جز بخواب • جوانمرد
کفت اکر نوشدارو خواهم دهد یا ندهد و اکر دهد منفعت کند یا کند
بهر حال ازو خواستن زهر کشنده است **بیت** هر چه از دونان بمنت خواستی یعنی
ناکس بمنت خواستی • بتن افزودی و از جان کاستی • ما الحط
وکاستی بالکاف الونی یعنی انتقص من الشیء وحکیمان کفته اند که اکر آب حیوة فی المثل
باب روی فروشند یعنی لو بیع ماء الحیوة مثلا بماء وجه الرجل ای بوجهه وناموسه دانا
نخرد فعل مضارع منفی من خریدن ای لا یشتری که مردن بعزت به از زندکانی بذلت
بیت اکر حنظل بفتح الحاء المهمله والظاء المعجمه ثمرة العلقم وفی السامی العلقم کوسته تعالی
له بالترکیه ابو جهل قربوزی خوری از دست خوشخوی • قال فی بحر الغرایب خوی بالواو
الاصلی مثل بوی وموی یعنی العادة واما خوی بمعنی العرق بفتحتین فهو بفتح الحاء والواو
الرسمی تکفی فی قافیه ... حال اسدی دلارام دابر رح از شرم ... لاله شد لاله لولو
ز خوی به از شیرینی بیاء الوحدة از دست ترشروی بتضمین للوزن روی • **حکایت** یکی
از علما خوارنده یعنی جماعت بسیار داشت و کفاف اندک با یکی از بزرکان که حسن
ظن بلیغ ای علی وجه المبالغه در حق او داشت بکفت روی از توقع وی درهم کشید
فاعل داشت و کشید راجع الی یکی از بزرکان وقوله وی مع فاعل بکفت راجع الی یکی
از علماء فی بحر الغرایب وی ضمیر غایب یعنی او وتعرض سوال از اهل ادب در نظرش
ناپسند آمد **قطعه** ز بخت بسکون الخاء قوله روی بسکون الیاء تدریس بتضمین
للوزن کرده حال من مرو پیش یار عزیز • مرو که عیش برو نیز تلخ کردانی فی بحر

نیز حرف عطف بمعنی الواو کحاجتی که روی تازه روی و خندان رو؛ فرو بنیند یعنی
مسدود شود کاری آن کسی که کشاده پیشانی شود قیل الیاء فی کاری متولد من اشباع
کسرة ماقبلها للوزن آورده اند که اندکی در وظیفه او زیاده کرد و بسیاری ازار اشت
کم بفتح الکاف العربیة یعنی ناقص کرد پس از چند روز چون بحب معهود بر قرار ندید و کفت
شعر بئس فعل الذم والمطاعم جمع المطعم وهو بالفتح اسم لا یطعم فاعله والمخصوص بالذم
محذوف حین نصب علی انه ظرف لتکسب مضاف الی الذل وهو بالضم ضد العز تکسبها
ای تکسب انت تلک المطاعم والخطاب لکل من یصلح ان تکون مخاطبا ویروی الذل بالرفع
علی انه مبتداء ویکسبها بالیاء التحتانیة علی صیغة الغایب فی محل الرفع علی انه خبره والجملة
الاسمیة فی محل الجر باضافة الظرف الیها فعلی هذا فاعل یکسب ضمیر یعود الی الذل مجازا
القدر بالکسر ما یطبخ فیه منتصب اسم مفعول من انتصبه بمعنی نصبه والقدر بالفتح المنزلة
والمرتبة ومخفوض من الخفض ضد الرفع ولا یخفی ان المصراع الثانی فی مقام التعلیل
للذم والمعنی بئس المطاعم مطاعم تکسبها حین الذل او بئس المطاعم حین تکسب الذل
ایاها ای حین تکسبها الرجل بذل السوال وهوان التوقع فانه وان نال شیئا انتصب
به قدره وعلا لکنه انخفض من قدره ما قدرا تفنع وعلا قال علی کرم الله وجهه لنقل
الصخر من قلل الجبال احب الی من منن الرجال یقول الناس لی فی الکسب عار فقلت
العار فی ذل السوال الصخر الحجر والقلل جمع القلة بالضم وهی اعلی الجبل کالقلة کذا
حققه بعض الکمل رح **بیت** نانم افزود آب رویم کاست؛ بی نوایی به از مذلت خواست
یعنی از مذلت خواستن وسوال کردن **حکایت** درویشی را ضرورتی پیش آمد کسی
کفت فلان نعمتی دارد بی قیاس اکر بر حاجت تو واقف کردد همانا فی بحر الغرایب
همانا و همان و هما نا کلها بمعنی واحد والفرق ان همانا قریب الی التحقیق در قضای
آن توقف روا ندارد کفت من او را نمی دانم کفت منت رهبری کنم دستش بکرفت تا
بمنزل آن کس در آورد یکی را دید لب فرو هشته و تند بضم التاء یعنی دشوار کذا
فی بحر الغرایب والصحاح الفارسی نشسته الظاهر انه کنایة عن کونه عبوس الوجه سخن
نکفت و باز کشت ای اعرض کفتنش چه کردی کفت عطای او بلقای او بخشیدم
قطعه مبر حاجتی نزد یکی ترش روی؛ که از خوی بدش فرسوده کردی

الاستکراه

بالکاف الفارسی ای تصیر انت متأذیا فی الصحاح الفارسی فرسون بمعنی
اکر کویی غم دل با کسی کوی؛ که از رویش بنقد ای الآن و بالفعل آسوده
کردی یعنی تتروح و تستریح الآن من مشاهدة وجهه البشاش **حکایت** خشک
سالی ای القحط در اسکندریه بدید آمد چنانکه عنان طاقت درویشان
از دست رفته بود و درهای آسمان بر زمین بسته و فریاد اهل زمین باسمان
پیوسته **قطعه** نماند جانور از وحش و طیر و ماهی و مور؛ که بر فلک نشد از بی
نوایی افغانش؛ عجب که دود دل خلق جمع می نشود؛ یعنی جمع نمی شود که ابر کردد
و سیلاب دیده بارانش؛ در چنین سالی مخنثی دور از دوستان که سخن در
وصف او ترک ادبست خاصه یعنی خصوصا که در حضرت بزرکان و بطریق اهمال
از سر آن در کذشتن هم نشاید که طایفه بر عجز کوینده حمل کنند برین دو بیت
اقتصار کنیم که اندکی دلیل بسیاری بود و مشتی نمونه یعنی چاشنی خرواری
قال فی بحر الغرایب خرواری فی الاصل حمل الحمار ثم اطلق علی کل حمل کان فالیاء
منه اصلی لا مصدری **قطعه** کر تتر بکشد آن مخنث را؛ تتری را بدان نباید کشت
یعنی از برای قصاصش چند باشد چو جسر بغداد؛ ش الشین فاعل باشد راجع
الی قوله آن مخنث آب در زیر آدمی بر پشت؛ وهذا البیت کنایة عن کون ذلک المخنث
ذا ابنة چنین شخصی که طرفی بفتح الراء یعنی بعضی از نعت او شنیدی دران سال
نعمتی بی کران داشت تنکدستان را سیم و زر دادی و مسافران را سفره نهادی
کروهی درویشان از جور فاقه یعنی فقر بجان آمده بودند آهنک دعوت او
کردند و مشورت بمن آوردند سر از موافقت باز زدم و کفتم **قطعه** نخورد
شیر نیم خورده سک؛ یعنی فضله طعامش کر بسختی بمیرد اندر غار؛ تن بیچارکی
و کرسنکی بنه و دست پیش سفله مدار کر فریدون شود بنعمت و مال؛ بی هنر را
بهیچ کس مشمار؛ پرنیان بفتحتی الباء الفارسیة والنون الحریر الصینی المنقش
و نسیج فعیل بمعنی المفعول ای الثوب المنسوج الثمین بر نا اهل؛ بر بمعنی علی و نا
اهل یعنی جاهل لاجورد و طلاست بر دیوار؛ فی مختار الصحاح الطلاء کل ما
طلیت به **حکایت** حاتم طائی را کفتند از خود بزرک همت تر در جهان دیده

يا شنيده كفت بلى روزى جهل شتر قربان كرده بودم وبا امراى عرب بكوشه
صحرا برون رفتم خاركنى را بفتح الكاف والنون والياء للوحدة ديدم پشته خار
فراهم آورده كفتم بمهمانى حاتم چرا نروى كه خلقى بر سماط او كرد آمده اند كفت
بيت هر كه نان از عمل خويش خورد منت حاتم طائى نبرد من اورا بهمت وجوانمردى
برتر از خود ديدم حكايت موسى عم درويشى را ديد از برهنكى بريك بالكاف
الفارسى الرمل اندر نهان شده بود كفت اى موسى دعا بكن تا خداى تعالى مرا
كفافى دهد في مختار الصحاح الكفاف من الرزق القوت وهو ما كف عن الناس
اى اغنى كه از بى طاقتى بجان آمدم موسى عم دعا كرد تا حق تعالى اورا دستكاهى
دهد يعنى قدرت ومكنت دهد اجابت آمد بعد از چند روز باز آمد از مناجات
ديدش كرفتار وخلقى انبوه بفتح الهمزة وسكون النون بمعنى الكثير كذا في الصحاح
الفارسى بروكرد آمده كفت اين را چه حالتست كفتند خمر خورده وعربده كرده
والعربدة سوء الخلق ورجل معربد بكسر الباء يؤذى نديمه في سكره كذا في مختار
الصحاح وكسى را كشته اكنون قصاص مى كنند مثنوى كربه مسكين اكر پر
داشتى اى لوكان للهرة المسكين جناح تخم كنجشك بضمتى الكاف والجيم الوسطين
العصفور از جهان بر داشتى عاجز باشد كه دست قدرت يابد برخيزد
ودست عاجزان بر تابد من تافتن بمعنى بو وبهم موسى عم بحكمت جهان
آفرين اقرار كرد واز تجاسر خويش اى من جرأته على الدعاء استغفار قوله تعالى
ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا بر خواند قوله لبغوا من البغى وهو الظلم
اى لبغى هذا على ذاك وذاك على هذا في الارض ولكن ينزل بقدر اى بتقدير
ما يشاء انه بعباده خبير بصير يعرف ما يؤول اليه احوالهم فيقدر لهم ما هو اصلح
لهم فيفقر ويغنى ويمنع ويعطى ويقبض ويبسط كما توجبه الحكمة الربانية
ولو اغناهم جميعا لبغوا ولو افقرهم لهلكوا قيل نزلت في قوم من اهل
الصفة تمنوا سعة الرزق والغنى شعر ماذا اخاضك يا خاض افعل
من الخوض وهو الشروع واصله في ورود الماء وشروعه تعالى خضت
الماء اخوضه خوضا وخياضا اى شرعت فيه ثم استعمل في غير ذلك مجازا

كذا قال بعض

كذا قال بعض الكمل في مختار الصحاح اخاض في الماء وابتها اى اقتحمها وقوله ماذا
اخاضك يحتمل وجهين من الاعراب على ما هو المشهور في النحو احدهما ان يكون ما استفهاما
وذا بمعنى الذى واخاض صلته والمجموع خبرها اى اى شىء الذى اخاضك والثانى ان يجعل
ما مع ذا اسما واحدا بمعنى اى شىء مرفوع المحل بالابتداء وتكون الجملة خبره اى اى شىء اخاضك
اى جعلك خايضا يا مغرور في الخطر وهو بفتحتين الاشراف على الهلاك والجاران اعنى
في وحتى في قوله حتى هلكت متعلقان باخاض فليت النمل لم يطر بفتح الطاء المهملة
ليناسب الخطر واصله الكسر لانه من طار يطير وهذا اعنى قوله ليت النمل لم يطر مثل يضرب
فيمن يطغى عند النعمة والغنى لان النمل اذا نبت له جناح فطار يصير عرضة للهالك
بيت سفله بكسر السين يعنى شخص دون وناكس چو جاه ومنصب ومرتبه آمد وسيم وزرش
يعنى ان شخص را سيلى خواهد بحقيقت سرش وسيلى بكسر السين المهملة اللطمة التى
تضرب على وجوه الصبيان وغيرهم عند اساءتهم في الادب بالتركى سله يعنى انه يقصد
ان يضرب سله على رأسه اى على قفاه ولا يخفى ان البيت لا يتزن الا بالكسرة المختلسة
في الياء الاخيرة اين مثل آخر نه حكيمى زده است هذا الاستفهام انكارى واين مثل
اشاره الى قوله مور همان به كه نباشد پرش في بعض النسخ بدل قوله اين مثل چه آن
نشنيدى كه حكيمى چه كفت مثل پدر را عسل بسيارست وليكن پسر كرمى دارست
يعنى ان ابنه حار المزاج لا يناسبه اكل العسل فلهذا الحكيم لا يعطيه له ويمنعه من
اكله لا لبخله وخسته بيت آنكس كه توانكرت نمى كرداند او مصلحت تو از تو
بهتر داند اى الذى لا يصيرك غنيا يعرف حالك وما يليق بك على وجه اولى من
معرفتك لها وهذا ايماء الى قوله تعالى ولو بسط الرزق الآية حكايت اعرابى را
ديدم در حلقه جوهريان حكايت همى كرد كه وقتى در بيابان راه كم كرده بودم
واز زاد معنى ولم يظهر له فايده زياده لفظ المعنى با من چيزى نمانده بود ودل
بر هلاك نهادم كه ناكه في بحر الغرايب ناكه وناكاه وناكهان كلها بمعنى فجاءة كيسه
يافتم پر از مرواريد هركز آن ذوق وشادى فراموش نكنم پنداشتم اى ظننت تلك
الكيسة كندم بريان است كندم بريان بالتركى قورلمش بغداى وقيل اتمه وباز
فراموش نكنم آن تلخى ونا اميدى كه معلوم كردم كه مرواريدست قطعه در بيابان

خشک ودر بیابان ریگ روان یعنی بریه تشنه را در دهان چه در چه صدف مردی
توشه کوفتاد از پای اصله که اوفتاد لغه فی افتاد فحذف همزه اوفتاد وکسر
فاوه وضم الکاف للواو فصار کوفتاد کذا قال بعض الکملاء وقال سمع من بعض
الفصحاء انه قرء ذلک لسکون الفاء للوزن ولعل الظاء انه بضم الفاء ماضی فتادن
وهو لغه فی افتادن وآب کو اصله که او یعنی که آن مرد نه توشه بر کمر بند او چه
زر چه خزف بفتحتین بالترکی سقسیی حکایت یکی از عرب در بیابانی از غایت تشنگی
می گفت شعر یا لیت قبل منیتی المنیة فعله بمعنی الموت و قبل ظرف افوز و یوما
بدل منه والیوم زمان ما بین طلوع الفجر الی غروب الشمس قد تستعمل فی مطلق
الوقت وهو المناسب ههنا افوز ای اظفر بمنیتی المنیه بوزن الظلمه المراد والماء مو
ای یا لیتنی افوز بمرادی قبل ان اموت نهر بالجر علی انه بدل من منیتی ویجوز رفعه علی
انه خبر مبتدأ محذوف ای هی ای تلک المنیة نهر قوله تلاطم رکبتی صفه نهر وهو تفاعل
من اللطم ومعناه بالفارسی تواپچه زدن فیقال لاطمه فتلاطما والطمت الامواج
ضرب بعضها بعضا واختار لفظ الماضی اظهار للحرص والرغبه فی وقوع التلاطم لان
الطالب اذا عظمت رغبته فی حصول امر یکثر تصوره ایاه فربما یخیل ذلک الامر حاصلا
فیعبر عنه بلفظ الماضی فاظل منصوب باضمار ان جواب التمنی ای اصیر انا املأ
قربتی حکایت همچنین در قاع بسیط فی بحار الصحاح القاع المستوی من الارض
فقوله بسیط بمعنی مبسوط صفه کاشفة له مسافری گم شده بود و قوت بتشدید
الواو و قوتش بسکون نمانده و درمی چند بر میان داشت بسیاری بگردید
راه بجائی نبرد و بسختی هلاک طایفه برسیدند و درمها دید نزدیش روی پیش
نهاده و بر خاک این کلام را نوشته قطعه گر همه زر جعفری دارد بتشدید الزا للوزن
در زر جعفری دینار کبیر مشهور بالخالصه کالدینار الافرنجی فی دیار نامرد نه توشه
بر نگیرد گام بالکاف الفارسی الخطوة وقد یقرء بالکاف الفارسی بمعنی المراد در بیابان
فقیر سوخته را شلغم پخته به که نقره خام و نقره بالضم والسکون الفضه الغیر المضروبه
حکایت هرگز از دور زمان ننالیده بودم و روی از گردش آسمان در هم نکشیده
مگر وقتی که پایم برهنه بود و استطاعت پای پوش نداشتم بجامع کوفه در آمدم

دلتنگ یکی را دیدم که پای نداشت سپاس و شکر نعمت حق بجای آوردم
و بر نا کفشی صبر کردم قطعه مرغ بریان بچشم مردم سیر کمتر است از برگ
تره که بر خوانست یعنی بر طعامست و آنکه را دستگاه بالکاف الفارسی
بمعنی القدرة فی اکثر استعماله وفی الاصل هو الذی عرفه العامه و یقولون دزگاه
کذا فی بحر الغرایب فقوله و قدرت عطف تفسیری لما قبله نیست شلغم پخته
مرغ بریانست حکایت یکی از ملوک با تنی چند از خاصان در شکارگاهی
بزمستان بکسر الزاء والراء والمیم ای فی الشتاء از عمارت دور افتاد و شب
در آمد خانه دهقانی ای الزراع دیدند ملک گفت شب آنجا رویم تا زحمت
سرما بسکون الراء بمعنی البرودة نباشد یکی از وزرا گفت لایق قدر بلند
پادشاهان نباشد التجا بخانه دهقانی بیا الوحدة رکیک بمعنی ضعیف و
دست بردن همینجا خیمه زنیم و آتش افروزیم دهقان را خبر شد
ما حضری ترتیب کرد و پیش سلطان برد و زمین ببوسید و گفت قدر بلند
سلطان بدین قدر نازل نشدی و لیکن نخواستند که قدر دهقان بلند شود
ملک را سخن گفتن او مطبوع آمد شبانگاه بمنزل او نقل کردند بامداد داني
خلعت و نعمت بخشید و در رکاب ملک قدمی چند میرفت و می گفت قطعه
ز قدر شوکت سلطان نگشت بفتح الکاف الفارسی چیزی کم از التفات بمهمان
سرای دهقانی کلاه گوشه دهقان بآفتاب رسید که سایه بر سرش افکند
چون تو سلطانی چون حرف تشبیه ههنا ای سلطان مثلک حکایت گدای هول
یعنی هولناک وهو الفقیر الذی یخاف عنه کل احد و یستعیذ بالله تعالی من ان
یتصف عنده بهذا الفقر الشدید را حکایت کنند که نعمت وافر داشت یکی از ملوک
گفت که مینماید که مال بیکران داری و ما را مهمی هست اگر برخی ای بعضی از آن
دستگیری کنی چون ارتفاع ولایت رسد وفا کرده شود گفت لایق قدر
بزرگوار خداوند جهان نباشد دست بمال چون من گدا آلودن که جو جو فراهم
آورده ام گفت غم نیست که بکافران می دهم فی بعض النسخ بتتری میدهم
الخبیثات للخبیثین بیت گر آب چاه نصرانی نه پاکست جهودی مرده می شویند

٤٠

چه باکست بالیاء العربی **شعر** قالوا عجین الکلس الیجبی فعیل بمعنی مفعول والکلس
بالکسر الصاروج یبنی به بالترکی اهج وعجین الکلس من باب جر وقطیفة لبس بطامر فلنا نسرّبه
بالسین المهملة سدّدت الثلمة ونحوها اسدها سدًّا اصلحتها او نقبها شوق جمع شق
بالفتح وهو فی الاصل مصدر المبرز بوفن المذهب المیضاء ای المتوضا، شنیدم که سراز
فرمان ملک باز زد وحجت آوردن کوفت وشوخ چشمی کردن بالترکی حنز لکلایلمک
ملک فرمود تا مضمون خطاب یعنی بمقدار ما امره بزجر وتوبیخ یعنی بسرزنش ازو مستخلص
کردند ای اخذوا منه **بیت** بلطاف چو بر نیاید کار سر به بی حرمتی کشد ناچار هر که بر خویشتن
نه بخشاید گر نبخشد برو کسی فاعل نبخشد وشاید جزاء الشرط وملخصه من لم یرحم لنفسه لو لم
یرحمه شخص آخر فهو بلیق به **حکایت** بازرگانی را دیدم که صد وپنجاه شتر بار داشت وچهل
بنده وخدمتکار داشت شبی در جزیره کیش مرا بحجره خویش برد وهمه شب نیارا
میدا از سخنهای پریشان گفتن که فلان انبارم یعنی شریکم بترکستانست وفلان بضاعت
بهندوستان واین قباله فلان زمینست قباله یعنی مکتوب قاضی وفلان چیزی را فلان
ضمینست گاه گفتی که خاطر اسکندریه دارم که هوای خوش است وباز گفتی که دیار عرب
مشوشست سعدیا یک سفری دیگر در پیشست اگر آن کرده شود بقیت عمر بگوشه نشینم
وترک تجارت کنم گفتم آن کدام سفرست گفت گوگرد بضم الکافین الوسین شیء
موروف بالکبرید پارسی بچین خواهم بردن شنیدم که قیمت عظیم دارد واز آنجا کاسه
چینی بروم آرم ودیبای رومی بهند وپولاد هندی بحلب وآبگینه بالکاف الفارسی
یعنی قاروره حلبی بیمن وبرد یمانی متاع ابلق لطیف بپارس واز آن پس ترک تجارت
کنم وبدکانی بنشینم چندان ازین ماخولیا فرو خواند که بیش بالیاء العربی طاقتش
نماند گفت ای سعدی تو نیز سخنی بگوی از آنها که دیدی وشنیدی گفتم **نظم** آن شنیدستی
که در صحرای غور قید غور بضم الغین المعجمة اسم بلدة قریبة من سمرقند فی مختار الصحاح الغور
تهامه وما یلی الیمن والتهامه بلد والنسبة الیه تهامی بالالف بار سالاری درافتاد از ستور
یعنی سالار بار وهو التاجر لان سالار یعنی الهمام وهمام الحمل هو التاجر کذا سمعت من
بعض الکمل گفت چشم تنگ دنیادار را دنیادار من یحب الدنیا ویطمع فیها وهو مضاف الیه
لقوله چشم تنگ یا قناعت پر کند یا خاک گور **حکایت** مالداری را شنیدم بنجل چنان

موروف بود که حاتم طائی بسخا وجود ظاهر حالش بنعمت آراسته وخست نفس
جبلی بکسرتین همچنان در باطنش متمکن که نانی را بجانی از دست ندادی گربه
ابو هریره را بلقمه ننواختی ونوازیدن مترادفان بالترکی اغشمق وسگ اصحاب
کهف را استخوانی نینداختی فی الجمله یعنی محصل کلام آنست که خانه او را کسی ندیدی
درگشاده یعنی مفتوح الباب وسفره او را سرگشاده یعنی مبسوط **بیت** درویش
بجز بوی طعامش نشنیدی وهذا الکنایه عن شدة امساکه ومنع طعامه عن الفقیر بحیث
لا یقرب منه حتی یشمه بل لا یعرفه الا بسماع رایحه مرغ از پس نان خوردن او وهذا
مضاف الیه لقوله پس ریزه نچیدی ای لا یلتقط الطیر عقیبه کله کسیرة الخبز شنیدم
که بدریای مغرب راه مصر مفعول مقدم لقوله برگرفته وخیال فرعونی بالیاء المصدری
در سر یعنی اذا ادرکه الغرق او لهذا جاوزنا ببنی اسرائیل البحر فاتبعهم فرعون وجنوده
بغیا وعدوا حتی اذا ادرکه الغرق قال آمنت انه لا اله الا الذی آمنت به بنو اسرائیل
وانا من المسلمین الآن وقد عصیت قبل وکنت من المفسدین قوله فاتبعهم فرعون
ای لحقهم قوله بغیا وعدوا ای باغین وعادین او للبغی والعدو وادرکه الغرق ای لحقه
آمنت انه ای بانه ومن کسر فباضمار القول ای آمنت وقلت انه الآن ای قال جبرئیل او قال
الله تعالی اتؤمن الآن وقد ایست من نفسک ولم یبق لک اختیار وقد عصیت قبل ای
قبل ذلک مدة عمرک وکنت من المفسدین الضالین المضلین عن الایمان ناگاه باد مخالف
کرد کشتی برآمد چنانکه گفته اند **بیت** با طبع ملولت چه کند دل هذا شکایة عن طبعه که بسازد
بکسر الباء بالترکی یرّیه وسمعته من الاستاد نسازد بفتح النون شرطه بالفتح والسکون
ضرب من الریح یقال بالترکی فیرزهم وقتی نبود لایق کشتی دست دعا برآورد وفریاد
بی فایده کردن گرفت قال الله تعالی فاذا رکبوا فی الفلک هذا متصل بمحذوف دل علیه شرح
حال المشرکین سابقا ای هم علی ما وصفوا به من الشرکه فاذا رکبوا فی الفلک دعوا الله مخلصین
له الدین کائنین فی صورة من یخلص دینه الله تعالی من المؤمنین حیث لا یذکرون الا الله
ولا یدعون سواه فلما نجاهم الی البر وامنوا اذا هم یشرکون ای عادوا الی حال الشرک
بیت دست تضرع چه سود بنده محتاج را وقت دعا بر خدا وقت کرم در بغل بنخسین
الابط **قطعه** از زر وسیم راحتی برسان امر من رسانیدن یعنی راحتی برسان بدیگران

خویشتن هم بیتی بر کیرای لا تحبس مالک بل تمتع انت منه واحسن الا غیرک ایضا چونکه این
خانه از تو خواهد ماند خشتی از سیم وخشتی از زر کیر ای افرض لبنة من الفضة ولبنة
من الذهب یعنی لا تقرف مالک الا تزینه وتهذیبه بل الا التصدیق والتمتع آورده اند که در مصر
اقارب درویش داشت یعنی وقد کان فی المصر من اقربائه الفقراء ببقیت مال او توانکر
شدند جامهای کهن بمرک او بدریدند وخز فی مختار الصحاح الخز واحد الخزوز من الثیاب
وفی بعض شروح القدوری الخز اسم الدابة سمی الثوب المتخذ منه وبرها خزا ایضا و
وبالفارسیة پشم جانور دریایی ودمیاطی اسم متاع ببریدند برای دوختن قباء هم
دران هفته یکی را دیدم از ایشان بر باد پای روان وغلام پری پیکر در دنبال او
دوان صفة مشبهة من دویدن با خود کفتم **قطعه** وه که کر مرده باز کردیدی لو رجع
ثانیا بمیان قبیله وپیوند هو ما یتصلک من الاقرباء رد میراث سخت تر بودی وارثانرا
از مرک خویشاوند یعنی قریب وحمیم کذا فی بحر الغرائب بسابقه معرفتی که میان ما بود
آستینش بکشیدم وکفتم **بیت** بخور ای نیک سیرت وسره مرد یعنی نیک مرد وسره بفتح
السین المهملة بمعنی الجید کان نکون بالکاف الفارسیة بمعنی المتنکس بخت کرد بکسر الکاف کرد
بفتح الکاف والون ای جمع وبخورد یزاء علی وزن مرد للشعر **حکایت** صیاد ضعیف را ماهی
قوی در دام افتاد طاقت حفظ آن نداشت ماهی برو غالب آمد ودام از دستش در ربود
بیت شد ای رفت غلامی که آب جوی بالاضافة آرد آب جوی آمد وغلام ببرد دام هر بار
ماهی آوردی ماهی این بار رفت ودام ببرد دیکر صیادان دریغ خوردند وملامتش
کردند که چنین صیدی در دام تو افتاد نتوانستی نکاه داشتن ای لم تقدر ان تحفظ کفت
ای برادران چه توان کرد مرا روزی نبود وماهی را همچنان روزی یعنی رزق مانده بود
حکمت صیاد بی روزی در دجله ماهی نکیرد وماهی بی اجل بر خشکی نمیرد **حکایت** دست
وپا بریده یک شخص هزار پای هو حیوان تعالی له بالترکیة قرق آیقلو را بکشت
صاحب دلی برو بکذشت وکفت سبحان الله با هزار پای که داشت چون اجلش فرا رسید
از بی دست وپا نتوانست کریخت **مثنوی** چو آید ز پی دشمن جان ستان ببندد اجل
پای مرد دوان دران دم که دشمن بپایی رسید کمان کیانی نشاید کشید کیان بفتح الکاف والیاء
جمع کی یعنی الملک العظیم قال فی بحر الغرائب کیان بجیء علی ثلثة معان الاول بمعنی بیوت الاعراب البریة

والاکراد التی یتخذونها من اللبد والثانی یعنی الطبایع ومنه قول اللطیفی ای کیان
بدکیان کز شکر نعمت غافلند یا رب این ناز ونعیم ودولت ورفعت چراست والثالث
جمع کی یعنی پادشاه بزرک وان ارباب تواریخ العجم قسموا الملوک الماضیة من تحت ایران   اصله
زمین علی اربعة مراتب الاول ملوک پیشدادی والثانی ملوک کیان والثالث اشکانیان
الرابع ملوک ساسان **حکایت** ابلهی را دیدم سمین یعنی فربه وخلعتی در بر ثمین
ومرکب تازی یعنی فرس عربی در زیر وقصب مصری هو نوع من الاقمشة المنسوج بالا   بریشم
قال فی البحر القصب فی الوری بمعنی نی وفی الفارسیة هو الذی یقال له فی الترکی قصب تخرینا
من العصابة وهی الثوب الذی تشد النساء به رؤوسهن بر سر کسی کفت ای سعدی
چه کونه می بینی این ثوب دیبای معلم ای ذی علم وهو نقش یحیط قطعة من الثوب
بعطفه وقد ترک فی زماننا هذا برین حیوان لا یعلم کفتم خطی زشتست که باب زر نوشته
است **شعر** قد شابه بالوری ای ببنی آدم حمار فاعل شابه والتنکیر للتحقیر وانما
نصب عجلا وان کان الظاهر رفعه علی البدل من حمار لیکون اقتباسا من قوله تعالی
واتخذ قوم موسی من بعده من حلیهم عجلا جسدا له خوار والحلی بضم الحاء وکسر اللام
والیاء المشددة جمع حلی المراة بفتح الحاء وسکون اللام وهو ما یتحسن به من الذهب
والفضة کثدی وثدی وقد یکسر الحاء وقری من حلیهم بضم الحاء وکسرها کذا فی
مختار الصحاح قوله جسدا ای بدنا ذا لحم ودم او جسدا من الذهب خالیا عن
الروح وانتصاب عجلا فی الآیة علی انه مفعول اتخذ والبیت علی الحکایة او یقدر اعنی
وجسدا بدلا من عجلا فیهما وقوله له خوار صفة جسدا فی مختار الصحاح خار الثور یخور
خوارا بضم الحاء ای صاح بآدمی نتوان کفت مانند این حیوان یعنی نتوان کفتن
که این حیوان بآدمی ماند بخلاف تری للنظم مکر دراعه بضم الدال وتخفیف
الراء للوزن واصله بتشدیدها واصلح الدراریع ودرع الحدید مؤنثه ودرع المراة
قمیصها وهو مذکر وادرع الرجل لبس الدرع کذا فی مختار الصحاح وقد صحح فی بعض
النسخ المعتمدة بکسر الدال وفسرت بالطیلسان وسمعت من بعض المهرة ان احد
الدواعی هکذا صححها فی تالیفه ودستار ونقش وبیرونش بکردید بکسر الکاف الفارسیة
در همه اسباب وملک هستی او که هیچ چیز نیابی حلال جز خونش **قطعه** شریفی اکر متضعف

من الضعف بالفتح ضد القوى شود خیال مبند که پایگاه بلندش ضعیف
خواهد شد ور استانه سیمین یعنی زر بزند گان مهر یهودی شریف خواهد شد
یعنی لا تظنن ان الشریف بعض نباهة شانه وعلو مکانه مان یکون مکانه ضعیفا
ضیقا وکذا لا یرتفع قدر الیهودی بسعة حاله وکثرة ماله **حکایت** دزدی گدا ما
را گفت شرم نداری که از برای جوی سیم دست به پیش هر لئیم و ناکس دراز کنی
بیت دست دراز از پی یک حبه سیم به که ببرند بدانگی و نیم ای بدانق واحد
ونصف دانق اعلم ان المثقال وهو الدینار عشرون قیراطا والدرهم اربعة عشر قیراطا
فسبعة مثاقیل یکون مائة واربعون قیراطا فعشرة دراهم یکون کذلک وکل قیراط
خمس شعیرات فالمثقال ما یکون کل سبعة منها عشرة دراهم فتعلق به احکام الزکوة
والخراج و نصاب السرقة والدیات والمهور کذا فی شرح الوقایه ودانق بکسر النون
وفتحها سدس الدرهم معرب من دانک کذا فی مختار الصحاح وبحر الغرایب **حکایت**
مشت زنی را یعنی زورباری را حکایت کنند که از دهر مخالف بجان آمده بود
واز حلق باللحاء المهملة فراخ و دست تنگ بفغان شکایت فی بعض النسخ مشهورت
پیش پدر برد و اجازت خواست که عزم سفر دارم تا مگر بالکاف الکاف الفارسی
بقوت بازوان دامن کامی بالکاف العربی بکف آرم **بیت** فضل و هنر ضایعست
تا ننمایند عود بر آتش نهند و مشک سایند ای لیطهر فایدتهما مسک بضم المیم وسکون
الشین المعجمة لفظ فارسی و بکسر السین المهملة و بکسر المیم و قوله بسایند سحق کنند پدر
گفت ای پسر خیال محال از سر بدر کن و پای قناعت در دامن سلامت کش
بفتح الکاف العربی که بزرگان گفته اند دولت نه بکوشیدنست چاره کم جوشیدنست
یعنی لا علاج للدولة الا قلة الاضطراب والتسلیم الی الملک الوهاب **بیت** کس
نتواند گرفت دامن دولت بزور کوشش اسم مصدر من کوشیدن کذا نشر من
داشتن نه فایده است وسمه بکسر العین ما یختضب و تسکینها ایضا لغة
کذا فی مختار الصحاح بالترکی واستق هذا و قیل هی عین الکحل منه وسمه اذا اثر
فیه بسمة وکی بر ابروی کور **بیت** اگر بهر مفتخر سر مویت هنر دو صد باشد
هنر بکار نیاید چو بخت بد باشد چه کند زورمند وارون بخت یعنی نحس بخت

ومنه البیتی ندانم بخت را با من چه کینست بکی نالم بکه زین بخت وارون
بازوی بخت به که بازوی سخت پسر گفت ای پدر فواید سفر بسیارست از
نزهت ای شادی خاطر و جذب فواید و دیدن عجایب و شنیدن غرایب
و تفرج بلدان بضم البا جمع بلد و محاورت باللحاء المهملة و بحتمل بالجیم
خلان جمع خلیل و تحصیل جاه و ادب و مزید ای زیاده مال و مکتسب و معرفة
یاران و تجربت روزگاران چنانکه سالکان طریقت گفته اند **بیت** تا بدکان
و خانه درگروی بکسر الکاف الفارسی و الخطاب یعنی مادام کنت وهو تا عبد هما
ولم یحج الی السیر والسفر هرگز ای خام آدمی نشوی برو اندر جهان تفرج
کن پیش از آن روز که از جهان بروی پدر گفت ای پسر منافع سفر بر نمط و اسلوب
که بیان کردی نه شمارست ولیکن مسلم پنج طایفه راست اول بازرگانی که با وجود
نعمت و مکنت غلامان و کنیزان جمع کنیزک کذا قیل و فی بحر الغرایب کنیز و کنیزک
کلاهما یعنی الجاریه انتهی و لعل کنیزان جمع کنیز واما جمع کنیزک فعلی ما کنیزکان
جکاهی دلاویز و شاگردان چابک دارد هر روز بشهری و هر شب بمقامی و هر دم بتفرج
از نعیم دنیا متمتع می شود **قطعه** منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست هر جا که
رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت وان را که بر مراد جهان نیست دست رس در زاد
بوم خویش این موضع ولادته غریبست و ناشناخت دوم عالمی بکسر اللام که بمنطق
بفتح المیم وکسر الطاء مصدر میمی یعنی النطق شیرین و قوت فصاحت و مایه بلاغت
هر جا که رود بخدمتش اقدام نمایند و اکرام کنند **قطعه** وجود مردم دانا مثال
زر طلاست بتشدید الراء للوزن وطلا فی الاصل ما یستو عبد الله و زر طلا بالترکی
یلدز التون و طلا استعمل ههنا بمعنی الخالص لانهم لا یسمون الطلا الا من الذهب
الخالص لا بمعناه الاصلی لان الطلا ینبئ عن التذخرف والمقام آب عنه هکذا قیل
ولا یخفی ما فیه که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند بزرگ زاده نادان بشهروا ماند
قال فی بحر الغرایب وا بمعنی باز بالترکی کرو طمق یعنی منع کردن و قدیم والتحقیق الکفط
مثله قول الشاعر دلبر عیان که خنده زد و دل زبود روی و فا وانهفت روی جفا وا
نمود وایضا لفظ وا اسم جنس یطلق علی المطعوم المطبوخة مثل غوره وا و سماق

واو بلغور واو شکنبه واو تکوز ایضا ادات مصاحبت ومقارنه یعنی با الا معنا
کلامه یعنه ولعل واهمنا اما یعنی بازاو لتحسین اللفظ که در دیار غریبش بهیچ نستانند
سو خوب روی که درون صاحب ولان بمخالطت او میل کنند وصحبتش را غنیمت شناسند
وخدمتش را منت دانند که گفته اند که جمال به از بسیاری مال روی زیبا مرهم
دلهای خسته است وکلید درهای بسته **قطعه** شاهد انجا رود که عزت وحرمت
بینند وربرانند بقدر شی الشین راجع الی الشاهد وقوله پدر وما در خویش فاعل برانند
پر طاوس بر اوراق مصاحف دیدم گفتم این منزلت از قدر تو می بینم بیش بالیاء
الوحدة یعنی افزون گفت خاموش ای اسکت که هر کس که جمالی دارد هر کجا پای نهد دست
بدارند به پیش بالیاء الفارسی **نظم** چون در پسر موافقت ودلبری بود اندیشه نیست
گر پدر زش از وی بری یعنی متبری بود او گوهر ست گو بالکاف الفارسی صدفش در میاه
مباش که در یتیم را همه کس مشتری بود چهارم خوش آوازی که بحنجره داوودی
آب از جریان ومرغ از طیران باز دارد ای یمنع پس بوسیلت این فضیلت دل
مردمان صید کند وارباب معنی بمنادمت وشطارت او رغبت نمایند **شعر**
سمعی ای سماعی واصغائی مرفوع تقدیرا بالابتداء والی حسن نغمات الاغانی
جمع اغنیه خبره من استفهامیه مبتداء ذا اسم اشارة فی محل الرفع وخبره الذی جس
وهو بالجیم وتشدید السین المهمله یعنی مس بیده والموصول مع صلته صفة ذا والمثانی
مفعول جس وسکون الیاء فیه لاجل الوزن قید وقد جاء ذلک فی الشعر ایضا کقوله
اعط القوس باریها وفیه بحث والمثانی جمع المثنی وهو من الاعواد ما کان علی وترین
والمثالث ما کان علی ثلثة او تارو فی بعض النسخ وعلیه نسخة الاستاد من ذا الذی یحسن
المثانی بفتح الحاء والسین المهملتین علی انه صفة مشبه مرفوعه علی انه خبر مبتداء محذوف
هذا والمقصود بهذا البیت ترجیح الاصوات الطیبة الحلقیه علی نغمات الآلات الصناعیه
وعن النبی عم حسن الصوت مما انعم الله تعالی به علی صاحبه من الناس وقیل فی قوله تعالی
یزید فی الخلق ما یشاء هو الصوت الحسن وذم الله تعالی الصوت الفظیع فقال
ان انکر الاصوات لصوت الحمیر ومن المشهور ان الله تعالی اعطی داود عم من
حسن الصوت ما لم یعطه احدا من خلقه وکان اذا اقرا الزبور استمع لقراته الجن والانس

والطیور

والطیور والوحوش وکانت الوحوش توخذ باعناقها وما تنفر وقال النبی عم لانه
موسی الاشعری حین سمع قراته لقد اوتی هذا مزمارا من امیر ال داود وسئل الجنید
ما بال الانسان یکون هادیا فاذا سمع السماع اضطرب فقال ان الله تعالی لما خاطب الذر
فی المیثاق الاول بقوله الست بربکم قالوا بلی استغرقت عذوبة سماع ذلک الکلام
الارواح فاذا سمعوا السماع حرکهم ذکر ذلک **قطعه** چه خوش باشد آواز نرم وحزین
بگوش حریفان مست صبوح به
فی بحار الصحاح فلان یوح بالحی اذا ارق صوته
از روی زیباست آواز خوش که این حظ نفس است وآن قوت روح به بنجم پیشه وری
یعنی صاحب صنعت فی بحر الغرائب ور ادات نسبة معناه بالترکی واعنا اذا دخل الواو
العاطفه علی لفظه اراله هی اداة الشرط یحذف الالف لفظا وخطا ویقال ور وهذا الکلام
یعنیه بسعی بازو کفاف حاصل کند تا آب روی از بهر نان ریخته نشود چنانکه خردمندان
گفته اند **قطعه** گر بغریبی رود از شهر خویش سختی ومحنت نبرد یعنی بینه دوز بالترکی
السکجی ور بخرابی فتد از مملکت گرسنه خسبد ملک بکسر اللام نیم روز ظرف گرسنه خسبد
وقیل ظرف فتد چنین صفتها که بیان کردم در سفر موجب جمعیت خاطرست وداعیه طیب
عیش اما آنک ازین جمله بی بهره است بخیال باطل در جهان برود ودیگر کسی نام ونشان نش
نشنود چنانک که گفته اند **قطعه** هر انکه گردش گیتی بکین بکسر الکاف الوحدة او برخاست
بغیر مصلحتش رهبری کند ایام یعنی روزگار کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید وقد قیح
نخواهد بالیاء یعنی آشیان دگر نخواهد دید والحق هو الاول قضا همی بردش تا بسوی
دانه ودام پسر گفت ای پدر قول حکما را چگونه مخالفت کنم که گفته اند رزق اگر چه مقسوم است
باسباب حصول آن تعلق شرطست وبلا اگر چه مقدرست از ابواب دخول آن احتراز واجب
قطعه رزق اگر چند یعنی اگر چه وچند فی الاصل سؤال عن العدد یعنی کم الاستفهامیة
بی گمان برسد شرط عقلست جستن از درها ورچه کس بی اجل نخواهد مرد تو مرو در دهان
اژدرها در این صورت که منم با پیل دمان بزنم ای اغزبه وبا شیر زیان بفتح الزای الفارسی
یعنی خشمناک پنجه درافکنم مصلحت آنست که سفر کنم که ازین بیش بالیاء الوحدة طاقت
بی نوایی ندارم **قطعه** چون مرد در افتاد زجای ومقام خویش دیگر چه غم خورد همه آفاق
یعنی الاطراف جای اوست شب هر توانگری بسرایی همی رود درویش هر کجا که شب آمد سرای اوست

او را طعام و مسکن و منزل چه حاجتست هر جا که میرود همه ملک خدای اوست این بگفت
و همت خواست و پدر را وداع کرد بفتح الواو هنگام روان شد هنگام بالکاف الفارسی
بمعنی الوقت رفتنش شنیدند که می گفت **بیت** هنرور که بختش نباشد بکام بجای رود کش
بتقدیم الضم بکاف غیر مرة ندانند نام یعنی صاحب هنر چونکه بخت او بر مقتضای مرادش نباشد
بجائی باید رفتن که ندانند نامش را تا برسید یعنی روان شد بکنار آبی که سنگ از صلابت
او بر سنگی همی آمد و آوازش بفرسنگ همی رفت **مفرد** سهمگین بالکاف الفارسی یعنی هولناک
و سهم هنا لفظ فارسی بمعنی الخوف آبی که مرغ آبی یعنی مثل البط والاوز در وی ایمن نبودی
کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربودی گروهی مردمانرا دید هر یکی بقراضه یعنی ریزه
زر کاه در معبر بکسر المیم و فتح الباء کشتی گذرگاه کذا فی الاسامی نشسته و رخت سفر
بر بسته جوانرا دست عطا بسته بود لاجرم زبان ثنا در گشاد چند انکه زاری
کرد یاری نکردند و گفتند **بیت** تا زر نتواند که کند بر کس زور ور زرداری بزور
محتاج نه ملاح نامروت ازو بخندید برگردید بالکاف الفارسی ای اعرض وجهه عنه
ضاحکا و گفت **بیت** زر نداری نتوان رفت بزور از دریا زور ده مرده چه باشد
زر یک مرده بیار جوانرا ازین طعنه دل بهم بر آمد خواست که ازو انتقام بکشد کشتی
رفته بفتح الراء بود آواز داد که اگر بدین جامه که پوشیده ام قانع شوی دریغ نیست تعزم
ملاح کشتی بان طمع کرد و کشتی باز گردانید **فرد** بدوزد شره دیده هوشمند بدوزد مضارع دوختن شره
بفتحتین و سکون الهاء فی مختار الصحاح الشره غلبة الحرص وقد شره من باب طرب
فهو شره دیده هوشمند در آرد طمع مرغ و ماهی ببند چندانکه دست جوان بریش
و گریبان ملاح رسید او را بخود در کشید و بی محابا فیل هو لفظ فارسی یعنی نا باک و
والعربی المحاباة فرو کوفت بالکاف الفارسی یارش از کشتی بدر آمد که پشتی کند یعنی مظاهرت
و معاونت کند همچنان درشتی دید پشت گردانید مصلحت آن دیدند که باوی مصالحت
کنند و باجرت کشتی مسامحت یعنی جوان مردی نمایند **مثنوی** چو پرخاش بینی بردباری
بضم الباء الفارسی بمعنی الحرب تحمل بیار که سهل به بندد در بکسر الراء کارزار بسکون
الراء الاولی ای باب الحرب بلطافت کن آنجا که بینی ستیز نبرد قز نرم را تیغ تیز و قز بفتح
القاف یعنی ابریشم کذا فی بحر الغرائب بشیرین زبانی و لطف و خوشی توانی یعنی قادر شوی

که

که پیل را بموی کشی بفتح الکاف بعذر ماضی در قدمش افتادند و بوسه چند بنفاق
بر سر و چشمش دادند و بکشتی در آوردند و روان شدند تا برسیدند بستونی
که ستون بضم السین المهملة یعنی عماد از عمارت یونان در آب ایستاده بود ملاح
گفت کشتی را خللی هست یکی از شما که دلاور ترست و مردانه و زورمند باید که برین
ستون رود و ریسمان کشتی بگیرد تا عمارت کنیم خللش را جوان بغرور دلاوری
که در سر داشت از خصم دل آزرده یعنی متأذی القلب نیندیشید و قول حکما را کار
نفرمود که گفته اند هر که را رنجی بدل رسانیدی اگر در عقب آن صد راحت برسانی از
پاداش بالباء الفارسی یعنی العوض آن یک رنج ایمن مباش که پیکان از جراحت بدر
آید ای یخرج نصل السهم من الجراحة و آزار فی بحر الغرائب آزار اسم مصدر مشتق من آزر دن
بالترکی آزر لمق و یجئ ایضا صیغة امر و فی بعض التراکیب یستعمل صفة مثل دل آزار و
و استاد آزار و المراد هنا هو المعنی الاول در دل بماند **بیت** چه خوش گفت بکتاش
سمعت من بعض الکبراء انه قال بکتاش اسم مصاحب پادشاه و خیلتاش بمعنی مصاحب
نشین و قال البعض والظاهر انهما اسمان لشخصین چو دشمن خراشیدی ایمن مباش
قطعه مشو ایمن که تنگدل گردی چو ز دستت دلی بتنگ آید قوله مشو جزاء مقدم للشرط
المؤخر و هو قوله چو ز دستت الخ سنگ بر باروی حصار مزن که بود کز حصار سنگ آید یعنی
یحتمل ان یقع علیک حجر من الحصار چندانکه مقود بکسر المیم کشتی یعنی زمام سفینه بر ساعد
بپیچید و بر بالای ستون رفت ملاح زمام از کفش بفتح الفاء در ربود و کشتی براند
و برفت بیچاره در آنجا متحیر باند روزی دو بلا و محنت دید و سختی کشید سوم روز
خوابش گریبان گرفت و بآب انداخت بعد از شبانروزی دیگر ای بعد یوم و لیلة
بکنار افتاد از حیوتش رمقی رمق بفتحتین بقیة الروح مانده بود برگ درختان
خوردن گرفت و بیخ گیاهان بر آوردن تا اندک قوت یافت سر بیابان نهاد و برفت
تا تشنه و گرسنه و بی طاقت شد ناگاه بسر چاهی رسید قومی را دید برو گرد آمده
بودند و شربتی آب به پشیزی ای بفلس و احد می آشامیدند جوانرا پشیزی نبود
آب طلب کرد ابا کردند یعنی امتناع کردند دست تعدی دراز کرد میسر نشد
تنی چند را فرو کوفت مردان غلبه کردند و بی محابا بزدند **قطعه** پشه بالباء الفارسی

هكذا صحح في النسخ المعتمدة في الصحاح الفارسي بجوز ذلك بالتشديد والتخفيف يعني
بعد چو پر شد بزنند پیل با همه مردی و صلابت که اوست مورچگان جمع مورچه مثل
خواجگان في جمع خواجه بود اتفاق سیر ژیان را بدرانند می دریدن و قوله پوشت
مفعول بدرانند یعنی پوست شیر ژیان را بحکم ضرورت در ره کاروان افتاد و برفت
شبانگاه برسیدند بمقامی که از دزدان در خطر بالی المنجم بود کاروانیان را دید
لرزه بر اندام افتاده و دل بر هلاک نهاده گفت اندیشه و غصه مدارید که یکی منم
درین میان پنجاه مرد را جواب دهم و دیگر جوانان هم یاری دهند مردمان را
بلاف او دل قوی شد فاعل شد ضمیر دل و بصحبت او شادمان گشتند بفتح الکاف الفارسی
و برادوانی دستگیری کرد نوجوان را آتش معده بکسر العین بالا گرفته بود ای
قد کانت ملتهبة و عنان صبر و طاقت از دست رفته لقمه چند از سر اشتها تناول کرد
و دمی چند شربت آب از پی آن بیاشامید تا دیو درونش بیارامید و خابش در ربود
و بخفت پیرمردی پخته و جهان دیده در کاروان بود گفت ای یاران بسکون النون
من ازین بدرقه بالترکی قلاوز شما اندیشناکم نه چنانک از دزدان چنانک حکایت
کنند که عربی را درمی چند بود شب از تشویش لوریان بمعنی دزدان و قیل اسم طایفة
تعال لهم بالترکی قرچلر تنها خوابش نبردی یکی از دوستان نزد خود او رو تا وحشت
تنهای بدیدار او منصرف کرد انشبی چند در صحبت او بود چندانک بر درمهاش ای
درمهای عرب وقوف یافت ببرد و بخورد و سفر کرد بامدادان عرب را دیدند عریان
و گریان بکسر الکاف الفارسی یعنی باکه گفتند حال چیست مگر درمهای ترا دزد ببرد
گفت لا والله بدرقه برد یعنی لا والله دزد نبرد بلکه بدرقه برد درمهای مرا **بیت**
هرگز ایمن ز مار ننشستم با بدانستم انچه خصلت اوست یعنی لما علمت خصلة الحیة
وشیمتها انقطعت عن مصاحبتها زخم دندان دشمنی بیاء الوحدة بتر ست یعنی
بد تر ست قوله که نماید بچشم مردم دوست صفة لدشمن و قوله نماید مضارع مجهول
فاعله ضمیر دشمن و قوله مردم دوست مفعول نماید یعنی زخم دندان این دشمن تیز است
از زخم دندان دشمنان دیگر قد تم ههنا الحکایة الی حکایة پیر بحه فلما انتهی قال
چه دانید ای یاران من که این جوان هم از جمله دزدان باشد و بعیاری در میان

الصحاح

خوابش

الصحاح رجل عیار ای کثیر الطواف والحرکة در میان ما تعبیة شده بکسر في المصادر التعبیة
علی آسمین ومن ههنا عبارة عن کونه مرفه الحال تا بوقت فرصت بسکون التاء
یاران را خبر کند پس مصلحت آن می بینم که مرو را خفته بگذاریم في بحر الغرایب مرحی
علی معنیین بمعنی العدد و بمعنی اللام التعلیلیة ولعله ههنا صلة جوانان را تدبیر
پر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفتند رخت بر داشتند و جوان را
خفته بگذاشتند آنگاه خبر یافت که آفتاب بر کتف تافت ای طلعت الشمس علی ظهره
سر بر آورد و کاروان را ندید بیچاره بسی گردیده بجایی نبرد تشنه و بی نوا في
الصحاح الفارسی نوا بالفتح لفظ فارسی بمعنی النعمة والغنی و بالضم اسم لمقام من مقامات
العلم الموسیقی و في بعض الکتب کلاهما بالضم و یفهم من بعضها ان کلاهما بالفتح انتهی
کلامه و هذا هو المراد ههنا واما النوی الوزن الذی هو جمع نواة التمر فلا تعلق له
لهذا المقام في بحار الصحاح واما النوی الذی هو جمع نواه فهو یذکر و یونث و جمعه
انواء روی بر خاک و دل بر هلاک نهاد و با خود همی گفت **شعر** من ذا یحدثنی
ای من الذی یکلمنی و یزیل کربه الوحشة عن قلبی و زم علی صیغة المجهول العیس
بالکسر جمع اعیس کبیض جمع ابیض وهی الابل التی یخالط بیاضها شیء من الشقرة
و قیل هی کرایم الابل والواو للحال و قد مقدر ای والحال انه قد ذهب العیس و یسوق
بالسرعة و بقیت منفردا في بحار الصحاح زم ای تقدم في السیر منزا و قال الاستاذ
زم فعل من الزمام بمعنی خطم ای و قد علق الزمام علی راس العیس و هو کنایة عن
ذهابه ولا یخفی ما فیه من التکلف و قال بعض من یتصلف بتحقیق هذا الکتاب من معنا الفاظه
ذوات القعاقع ترکناه حذرا عن الاملال ما بمعنی لیس و للغریب خبره مقدم ما سوی
الغریب انیس مرفوع اسمه و هو من یوانس بصاحبه **بیت** درشتی کند با غریبان ن
کسی که نابوده باشد غریب بسی او درین سخن بود که پادشاه زاده در پی صید از لشکریان
دور افتاده بود بالای سرش فرا رسید و این سخن شنید در هیاتش نظر کرد صورت
ظاهرش پاکیزه دید و حالش پریشان پرسیدش که از کجایی و بدین جایگه چگونه
افتادی برخی ای بعضی از انچه بر سرش گذشته بود اعادت کرد ملک زاده را بر و
رحم آمد خلعت و نعمت داد و معتمدی همراه او کرد تا بشهر خویش باز آمد

پدرش بدیدن او شادمان شد و بر سلامت حالش شکر گفت شبانگه از انچه بر پسر او رفته
بود از حالت کشتی وجور ملاح و روستایان و غدر بفتح الغین المعجمة وسکون الدال
المهملة ترک الوفا، کاروانیان با پدر می گفت پدر گفت ای پسر نگفتمت استفهام علی سبیل
الانکار در وقت رفتن که تهی دستان را دست دلیری بسته و پنجهٔ شیری شکسته **بیت**
چه خوش گفت ای تهی دستی سلحشور جوی زر بهتر از پنجاه من زور المن منا بمعنی
المنا وهو رطلان والجمع امنان کذا فی مختار الصحاح پسر گفت ای پدر تا رنج زحمت
نبری گنج بر نداری و تا جان در خطر ننهی بر دشمن ظفر نیابی و تا دانه پریشان نکنی
خرمن بر نگیری نه بینی که باندک مایه رنجی که بردم چه مایه گنج آوردم وبه نیشی که خوردم
چه مایه نوش حاصل کردم فی بحر الوهاب نیش بالکسرة المجهولة یجی بمعنی نیشتر وهو
آلة یفصد به و بمعنی نیشتر کل حیوان مثل النحل والعقرب والحیة وغیر ذلک و نوش
یجی علی خمسة معان بمعنی الشرب اسم مصدر وصیغة امر من نوشیدن و وصف ترکیبی
مثل دارو نوش و بمعنی العسل والسکر وغیر ذلک من الاشربة الحلوة ویجی اسما الشجرة
صنوبر ابدالا من لفظ نوژ بالزاء المعجمة وههنا علی معنی الرابع گرچه بیرون رزق
نتوان خورد در طلب کاهلی نشاید کرد غواص گر اندیشه کند کام نهنگ هرگز نکند
در گرانمایه بکسر الکاف الفارسی بمعنی لؤلؤ ثمین بچنگ بالجیم الفارسی **حکمت** آسیا سنگ
زیرین متحرک نیست لاجرم تحمل بار گران می کند **قطعه** چو خورد شیر شرزه بالفتح
والکسر الانوف والغضوب کذا فی الصحاح الفارسی در بن غار یعنی لا یاکل الاسد
الصیاد ما دام یسکن فی قعر الکهف ولم یخرج الی الصید فقوله چه للاستفهام الانکاری
وکذا فی قوله باز افتاده را چه قوت بمعنی توشه بود گر تو در خانه صید خواهی کرد
دست و پایت چو عنکبوت بود پدر گفت ای پسر درین نوبت فلک ترا یاوری
بفتح الواو بمعنی معاونت کرد و اقبال رهبری ما کلدار زخار و خارت از پای
بدر آمد و صاحب دولتی بتو رسید و بر تو ببخشید و کسر حالت را بتفقدی جبر کرد
فی مختار الصحاح تفقد الشیء طلبه بعد غیبته والجبر ان تغنی الرجل من فقره وان
تصلح عظمه من کسر وچنین اتفاق نادر افتد و بر نادر حکم نتوان کرد
بیت صیاد نه هر بار شغالی گیرد شغال حیوان شبیه بالثعلب یقال له بالترکیة

جنگ افتد که یکی روز پلنگش بخورد راجع الی الصیاد **مثل** چنانکه یکی از ملوک
پارس نگینی بکسر النون والکاف الفارسی بمعنی فص الخاتم گرانمایه بر انگشتری داشت
باری بحکم تفرج با تنی چند از خاصان بمصلای شیراز بیرون رفت و فرمود تا انگشتری را
بر گنبد عضد اسم رجل نصب کردند تا هر که تیر از حلقهٔ انگشتری بگذراند خاتم او را
باشد اتفاقا چهار صد حکم انداز حکم انداز هو الذی یحکم ویدعی انه یصیب فی الرمی البتة
که در خدمت او بودند بینداختند جمله خطا کردند مگر کودکی که بر بام رباطی رباط
بکسر الراء کاروان سرای و بام بمعنی السطح که ببازیچه تیر از هر طرف انداختی باد صبا
تیر او را از حلقهٔ انگشتری بگذرانید خلعت ونعمت ارزانی داشتند و نعمت بی قیاس دادندش
پسر تیر وکمان را بسوخت گفتند که چرا چنین کردی گفت تا رونق اولین بر جای بماند
قطعه گه بود کز حکیم روشن رای بر نیاید درست تدبیری گاه باشد که کودک نادان
بغلط بر هدف زند تیری **حکایت** درویشی را دیدم در غاری نشسته و در بر خود
باب بروی خود از جهان بسته و ملوک و سلاطین را در چشم همت او شوکت نمانده
قطعه هر که بر خود در سؤال بکسر الراء گشاد تا بمیرد نیازمند بود آز بالمد الحرص
بگذار پادشاهی کن گردن بی طمع بلند بود یکی از ملوک آن طرف اشارت کرد که
توقع بکرم اخلاق عزیزان آنست که با نان و نمک با ما موافقت کنی شیخ رضا داد
که اجابت دعوت سنت است دیگر روز ملک بعذر خدمتش رفت عابد برخاست
و ملک را در کنار گرفت و تلطف کرد چون ملک غایب شد یکی از اصحاب پرسید
شیخ را که چندین ملاطفه با پادشاه خلاف عادت بود درین چه حکمتست گفت
نشنیدهٔ هر که را بر سماط بضم السین المهملة بنشینی واجب آید بخدمتش برخاست
یعنی برخاستن **لطیفه بر وصف حال** گوش تواند که همه عمر وی بفتح الواو نشنود
آواز دف وچنگ و نی دیده شکیبد بکسر الباء ان یصبر ز تماشای باغ بی گل
و نسرین بسر نغمی الباء العرج والسین آرد دماغ گر نبود بالش آگنده بالمد و
والکاف الفارسی پر بفتح الباء الفارسی بمعنی لولم یکن و ساده امتلئت بریش الطیر
خواب توان کرد حجر زیر سر قوله حجر بسکون الراء مبتداء و قوله زیر سر خبره والجملة
حالیة ای یمکن ان ینوم الرجل حال کون الحجر وساده تحت رأسه ور نبود دلبر

بفتح الکاف الفارسی
وسکون الهاء

مخوابه هو من ينوم معك في بساط واحد يعني دست توان كرد در اغوش خويش
اين شكم نه بهتر بكسر الزاء بيج كلاهما بالجيم والباء الفارسيين صفة من بيجيد كناية
عن الامعاء صبر ندارد كه بسازد يعنى موافقت كند مى ساختن هيچ **باب چهارم در**
فوايد خاموشى اى في فوايد الصمت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من كان يؤمن
بالله واليوم الآخر فليقل خيرا او ليصمت وقال عم من فك كفيه وكف فكيه فهو من
انفع الناس وقيل الذى المصرى من اصون الناس لنفسه فقال املكهم للسانه وقال
ابن مسعود رضى الله عنه ما شئ بطول سجن احق من اللسان قيل ان ابا بكر الصديق
رضى الله عنه كان لمسك في فمه حجرا كذا وكذا سنة ليتقل كلامه وانا العبد الفقير الى رحمة
ربه الخطير سمعت من شيخى ومرشدى وبمنزلة روحى في جسدى انه قد امسك في فيه
حجرا اثنتى عشرة سنة ليتنبه عن الخطا كلما شرع التكلم وقال على بن بكار جعل الله
لكل شئ بابين وجعل للسان اربعة ابواب فالشفتان مصراعان والاسنان مصرا
عان وقال قيل الحكماء ورثوا الحكمة بالصمت والتفكر روى ان رجلا وقف على لقمان
في مجلس فقال الست الذى ترعى معى في مكان كذا قال بلى قال ما بلغك ما ارى قال صدق
الحديث والصمت عما لا يعنينى حكايت يكى از دوستان را گفتم امتناع سخن گفتنم
بعلت آن اختيار افتاده است كه در غالب اوقات در سخن نيك و بد من افتد و ديدهٔ
دشمنان جز بر بدى نمى آيد گفت اى برادر دشمنان آن به كه نيكى نبينند بيت
هنر بچشم عداوت بزرگتر عيبست گليست سعدى و در چشم دشمنان خارست
نور گيتى فروز بضم الفاء بمعنى افروزنده چشمهٔ خور اى قرص آفتاب و خور مقصور
من خرشيد والواو للشعرا اى نور منور جهان كه چشمهٔ آفتابست فقوله چشمهٔ خور
بدل من گيتى فروز في بعض النسخ هور بالهاء بدل الخاء بمعنى آفتاب ايضا لكنه بالهوى
كذا سمعت من بعض الكملاء وقال في بحر الغرايب خور تكتب بالواو ويذكر في قافيه
ستر وتر على معان متعددة بمعنى الاطعمة والماكولات وبمعنى اليوم الحادى عشر
من شهور الفرس وبى صيغة امر من خوردن ووصف تركيبى منه مثل رباخور
وبمعنى آفتاب وهو المراد به ههنا در نيايد بچشم موشك كور الكاف في موشك
للتصغير اى الفارة الصغيرة الحقيرة العمياء واراد به الخفاش شعر وانوا

بعض الحكماء خلق للانسان لسان واحد واذنان وعينان ليسمع ويبصر اكثر مما يقول وم

العداوة

العداوة اى صاحب العداوة مبتداء وقوله لا يمر بصالح خبره الا ويلمزه بكذاب اشر
فاعل يلمز ضمير الاخ المفعول لصالح اللمز الطعن والضرب باللسان واصله الاشارة رح
بالغير واشر صفة الكذاب وهو بفتح الهمزة وكسر الشين المعجمة صفة مشبهة من أشر بالكسر
يأشر بالفتح أشرا بفتحهما اى بطر وتكبر قال الله تعالى حكاية عن قوم صالح بل هو كذاب
اشر لا يمر من بقلبه بغض وحقد برجل صالح مخلص وقور الا وهو يطعنه ويرميه
بانه كذاب مراى أشر متكبر وسيعلم غدا من الكذاب الاشر ولله در من قال
واحسن المقال وعين الرضا عن كل عيب كليلة ولكن عين السخط تبدى المساويا
حكايت بازرگانى را هزار دينار خسارت و زيان افتاد پسر را گفت
نبايد كه اين سخن را باكسى در ميان نهى گفت اى پدر فرمان تراست نگويم وليكن
مرا بر فايده اين مطلع گردان كه مصلحت در نهان داشتن چيست گفت تا مصيبت
دو نشود يكى نقصان مايه بمعنى سرمايه و ديگر شماتت همسايه في مختار الصحاح
الشماتة الفرح ببلية العدو بيت مگوى انده لغة في اندوه اى غصه خويش
با دشمنان كه لاحول گويند قوله شادى كنان حال من فاعل گويند وهو ضمير دشمنان
حكايت جوانى خردمند كه از فنون فضايل حظى وافر داشت وطبع لطيف چندانكه
در محافل بمعنى محفلها اى مجمع دانشمندان نشستى هيچ سخن نگفتى بارى پدرش
گفت تو نيز از آنچه دانى چرا نگويى گفت ترسم كه بپرسندم اى يسأل عنى از انچه ندانم
و شرمسارى برم بيت آن شنيدى كه صوفيى بهاء الوحدة الساكنة بعد الياء
المكسورة الاصلية مى كوفت مى كوفتن بالكاف والواو زير نعلين خويش ميخى چند يعنى
كان يضرب الاوتاد تحت نعله قوله نعلين هو الظاهر بفتح اللام تثنية وقيل بكسر
اللام وليس بتثنية آستينش گرفت سرهنگى بهاء الوحدة فاعل گرفت كه بيا نعل بر ستورم
بند حكايت يكى را از علماى معتبر مناظره افتاد با يكى از ملاحده و با او بحجت بر نيامد
سپر بينداخت و برگشت اى اعرض وانصرف عنه كسى گفتش تو با چندين علم و ادب
و فضل و حكمت با بيدينى بر نيامدى گفت علم من قرآنست و حديث و گفتار مشايخ
و او بدينها يعنى باينها معتقد بكسر القاف نيست و نمى شنود بكسر الشين وفتح
النون والواو ومرا شنيدن كفر او بچه كار آيد بيت آنكس كه بقرآن و خبر انبيا

واولیا، ومشایخ زوندهی می رهیدن یعنی خلاص یافتن آنست جوابش که جوابش ندهی می دادن حکایت جالینوس ابلهی را دید دست کریبان دانشمندی زده

وبی حرمتی کرده کفت اکر این دانا بودی کار او با نادان باین جایکه بالکاف الفارسیه

المفتوح وسکون الهاء یعنی بابن مقام ومرتبه نرسیدی مثنوی دو عاقل را نباشد

کین وبیکار ای لا تکون بین کل عاقلین تباغض وحرب نه دانایی ستیزد با سبکسار یعنی

با مرد سبک وسار زید لیفید المبالغة فی الخفة قال فی بحر الغرایب اعلم ان رخسار الخد

العظیم المدور لان لفظ زار تدخل فی آخر کل اسم للدلالة علی کثرته مثل کلزار ولاله زار وربما

یتقلب زاؤه سینا مثل ماکان آخره خاء نحو رخسار وشاخسار وکثرة الخد کنایة عن العظم

والتدویر وقس علیه مثل کوهسار فانه کنایة عن عظم الجبل وکثرة اشجاره وکذا جشمه سار

وغیره اکر نادان بوحشت سخت کوید خردمندش نرمی دل بجوید دو صاحبدل

نکه دارند مویی ای یحفظان شیئا واحدا بحیث یبقی علی اتصاله همیدون یعنی همیشه

وهوله سرکشی وآزرم جویی یعنی در زمان سرکشی و در زمان احترام بیان لقوله همیدون

وآزرم بالمد وسکون الراء المهملة بعد الزای المعجمة المفتوحة الاحترام والاعتزاز وهنا

یتراء بفتح الواو والالف الساکنة للوزن اکر بر هر دو جانب جاهلانند اکر زنجیر

بکشد بکسلانند بالکاف الفارسیه مضارع می کسلاندن وموهنا بمعنی بگسختن

متعدیا قال فی بحر الغرایب کسیختن معناه بالترکی اوزمک واوزلمک یستعمل متعدیا

ولازما یکی را زشتخویی داد دشنام تحمل کرد وکفت ای خوب فرجام بالفاء

المفتوحة بمعنی الآخر والعاقبة بتر زانم که خواهی کفتن آن بیاء الخطاب وقد قررنا

معناه فلا نعیده که دانم عیب من چون من ندانی چون معلنا معنی المثل حکایت

سحبان وایل یعنی ابن وایل بالیاء المنقطة بنقطتین تحتانیتین وسحبان شخص

موصوف فی العرب بالفصاحة را در فصاحت بی نظیر نهاده اند بحکم آنکه سالی بر سر جمع

سخن کفتی ولفظی را مکرر نکردی واکر همان لفظ تکرار اتفاق افتادی بعبارت

دیکر بکفتی واز جمله آداب ندمای ملوک یکی اینست بیت سخن کرچه دلبند وشیرین

بود سزاوار تصدیق وتحسین بود چو یکبار کفتی مکو باز پس بالباء الفارسیه

که حلوا چو یکبار خوردند بس بالباء العربی یعنی فقط یعنی چونکه حلوا را یکبار خوارند

فقط

فقط تو نیز سخن را یکبار بکو که اکر تکرار میکنی حلاوتش نمی ماند حکایت یکی از

حکماء شنیدم که می کفت هرکز یعنی اصلا کسی بجهل خود اقرار نکند مکر آنکس که چون

دیکری در سخن باشد هنوز تمام ناکرده او سخن آغاز کند همان اقرار کرده باشد

بجهل خود بیت سخن را سرست ای خردمند وبن یعنی که هر سخن را سر هست وبن هست

همچو درخت که او را سرست وبن میاور سخن در میان آوردن بفتح الواو وضمها سخن در میان

سخن خداوند تدبیر یعنی صاحب تدبیر وصاحب فرهنک یعنی ادب وکمال وصاحب هوش

یعنی عقل نکوید سخن تا نه بیند خموش مقصور من خاموش حکایت تنی چند از بندکان

سلطان محمود کفتند حسن میمندی را سلطان امروز ترا چه کفت در فلان مصلحت کفت

بر شما هم پوشیده نماند کفتند تو دستور مملکتی آنچه با تو کوید بامثال ما کفتن روا ندارد

والدستور بضم الدال الوزیر الکبیر الذی یرجع فی احوال الناس الی ما یرسمه ویأمر به

واصله الدفتر الذی جمع فیه قوانین الملک وضوابطه ثم نقل منه الی صاحب تلک الدفتر

کفت باعتماد آنکه داند که بکس نکویم پس چرا می پرسید بیت نه هر سخنی که برآید بکوید

اهل شناخت بسر شاه سر خویشتن نشاید باخت یعنی لا ینبغی ان یلعب برأسه

ویضعه فی میدان السیاسة مان لا یستر سر الملک عن الغیر حکایت در عقد بیع سرایی

یعنی خانه متردد بودم جهودی کفت من از کدخدایان یقال کدخدا لمن یتولی امر

البیت ووجه خدا لمن یتولی امر القریه کذا فی الفصول العمادیه قدیم این محلتم یعنی این

محله را من از قدیم الایام کدخدا شده ام وصف این خانه چنانکه هست از من بپرس

که هیچ عیب ندارد یعنی از من بپرس اوصاف این خانه غیر این وصف که هیچ عیب

ندارد کانه یشیر الی ان کونه غیر معیب مشهور فیما بین القوم بحیث لا یحتاج الی التفتیش

وقد یقرأ بخ بالحاء المعجمة قبل الراء المهملة امر من خریدن کفتم بجز آنکه تو همسایه اوی

قطعه خانه را که چون تو همسایه است ده درم سیم کم عیار ارزد یعنی ده درم سیم ارزد که

آن سیم کم عیار یعنی غیر صحیح الوزن باشد یقال ذهب صحیح العیار اذا کان جیدا

فی نفسه خالصا عن الغش وفاسد العیار اذا کان بخلافه فقوله کم عیار عبارة عن

کونه مغشوشا لیکن امیدوار باید بود بتشدید المیم که پس از مرگ تو هزار

ارزد حکایت یکی از شعراء پیش امیر دزدان رفت وثنا کفت فرمود تا جامه اش

بستدند وازدیه بدر کردند ای یخرجون من القریه سکان ای الکلاب در قفای او افتادند
خواست تا سنکی بردارد زمین یخ بسته بود عاجز شد کفت این چه حرام زاده مردمانند
که سک را کشاده اند وسنک را بسته امیر از غرفه بشنید و بخندید کفت ای حکیم از من
چیزی بخواه کفت جامهٔ خود می خواهم اکر انعام فرمائی **بیت** امیذوار بود بتخفیف
المیم وفتح واو بود آدمی بخیر کسان جمع کس مرا بخیر تو امیذ نیست بتشدید المیم شر مرسان
مصراع رضینا من نوالک بالرحیل النوال العطا، والرحیل اسم من رحل فلان یرحل
رحلة ومن بمعنی البدل ای رضینا بالرحیل بدل نوالک کقوله تعالی ارضیتم بالحیوة الدنیا
من الآخرة ای بدل الاخرة وقول الشاعر فلیت لنا من ماء زمزم شربة مبردة باتت
علی طهیان انشدها بعضهم وقال طهیان خشب یبرد الماء علیه سالار دزدانرا بر وی رحمت
آمد جامه بزمود و قبا و بوستین بران مزید کرد و درمی چند بداد **حکایت** منجمی
بخانهٔ خود در آمد مرد بیکانه را دید با زن او بهم نشسته دشنام داد وسقط کفت
وفتنه وآشوب برخاست صاحبدلی برین حال واقف شد وکفت **بیت** تو بر اوج
فلک بوصل الهمزة چه دانی چیست چو ندانی که در سرای تو کیست **حکایت** خطیبی
کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی ای کان یظن نفسه انه حسن الصوت
و فریاد بی فایده داشتی کفتی ای لو سمعته لقلت فی حقه نعیق غراب البین در پرده
الحان اوست غراب البین هو الابقع بالفارسی الجه قرغه وقال ابو الغوث هو نوع من
الغراب احمر المنقار والرجلین واما کان سمی بغراب البین ای البینونة والفراق لان
العرب کان یتطیر به ویتفاءل بانه اذا خرج من داره ولقی هذا الغراب فهو دال علی
الفراق بینه وبین مطلوبه هکذا سمعت من بعض الکمل یا آیت ان انکر الاصوات
لصوت الحمیر الخ ای اوحشها **ولذلک م** الحمار مثل فی الدم البلیغ وکذلک ما قد یکنی عنه فیقال الطویل
الاذنین وتوحید الصوت لان المراد تفضیل الجنس فی النکیر دون الاحاد اولانه
مصدر فی الاصل هکذا قال بعض الکمل درشان او **وشعر** اذا نهق الخطیب ابو
الفوارس بول من الخطیب ویحتمل ان یکون عطف بیان له ولعله اراد با بو الفوارس ههنا
الحمار بقرینة نهق وهو فی الاصل کنیة للاسد کما ان منقذ کنیة للفرس وابو الاخطل
کنیة للبغل والجملة الکمه اعنی قوله له صوت جواب اذا او یهد صفة صوت یقال هد

البناء

البناء یهده هدا کسره وضعضعه واصطخر مفعول یهد وهو بکسر الهمزة وفتح
الطاء بلدة من بلاد فارس یعنی اذا ارفع ذلک الخطیب صوته من غایة قوته وفرط
فضاعته یهد اصطخر فارس مع استحکامه وحصانته اذ الصوت القوی له تاثیر
فی هدم البناء ولذلک یستعان فی هدم الحصون العالیة باصوات البوقات کذا فی
شرح المواقف ثم لا یخفی ان البیت ناظر الی الآیة الکریمة حیث شبه فیها رفع
ح الصوت بالحمار وصوته بالنهاق ثم اخلی الکلام من لفظ التشبیه واخرج مخرج الاستعا
مردم دیه بعلت جاهی که داشت بلیتش می کشیدند واذیتش مصلحت نمی دیدند
ن اذیت علی وزن بلیة بمعنی الابدآء تا یکی از خطبای آن اقلیم باوی عداوت نهانی
داشت باری بپرسیدن او آمده بود وکفت ترا خوابی دیده ام یعنی رؤیا دیده ام
در حق تو خیر باد دعا کفت چه دیده کفت چنان دیدم ترا آواز خوش بودی
ومردمان از نفس مبغضتین تو در راحت خطیب اندرین لحتی بیندیشید وکفت
چه مبارک خوابیست که دیدی که مرا بر عیب من مطلع کردانیدی معلوم شد که آواز
ناخوش دارم وخلق از نفسم در رنجند توبه کردم که دکر نوبت نخوانم جز باهستکی
قطعه از صحبت دوستان برنجم بکسر الباء مضارع من رنجیدن ویجوز بفتح الباء
بمعنی در رنجم کاندر قوله بروز شب بره او بمعنی بر کما فی قوله بهشت باب معنی کاخلاق
بدم حسن نمایند عیبم هنر وکمال بینند خارم کل ویاسمن نمایند کو بضم الکاف
العربی کلمه استفهام دشمن شوخ چشم اراد به دشمنان شوخ چشمان وکذا اراد
بقوله وجالاک جالاکان ولذا قال تا عیب مرا بمن نمایند بصیغة الجمع علی وفق ما سبق
من القافیتین **حکایت** یکی در مسجد سنجاریه بتطوع بانک نماز کفتی ای کان
یوذن بغیر اجرة باوازی که مستمعان را ازو نفرت بودی وصاحب مسجد امیر بود
عادل ونیکو سیرت نخواستش که دل آزرده کردد بالکاف الفارسی کفت ای جوانمرد
این مسجد را موذنان قدیمند که هر یکی را از ایشان پنج دینار ادرار یعنی وظیفه
است وترا ده دینار می دهم تا بجای دیکر روی برین اتفاق افتاد وبرفت
بعد از مدتی پیش امیر باز آمد وکفت ای خداوند بر من حیف کردی که بده دینارم ازین
بقعه دوان کردی انجا که رفته ام راضی اند که بیست دینارم می دهند که جای دیکرم

روم قبول نمی کنم امیر بخندید وگفت زینهار فستانی که به پنجاه دینار هم راضی
شوند بیت به تیشه کس نخراشد ز روی خارا گل بکاف الفارسی ای الطین
وخارا بجره علی معنیین الاول بمعنی الحجر الشدید الصلب الذی لا یتأثر عن الغیر
والثانی اسم متاع معروف من الاقمشه والمراد ههنا هو المعنی الاول چنانک بانگ درشتی
تو می خراشد دل حکایت ناخوش آوازی ببانگ بلند قرآن خواندی صاحب
دلی بر بگذشت وگفت ترا مشاهره یعنی آن درمها که ترا ماه بماه می دهند چندست
گفت هیچ گفت پس این زحمت خود چرا می دهی گفت از بهر خدا می خوانم گفت از بهر خدا
نخوان بیت گر تو قرآن بدین نمط خوانی ببری رونق مسلمانی فی مختار الصحاح
رونق السیف ماؤه وحسنه ومنه رونق الضحی وغیرها باب پنجم در عشق وجوانی
العشق فرط المحبة والمحبة عند المتکلمین ترادف الارادة وقیل هو افراط میل بلا نیل
وقیل المیل الدایم بالقلب الهایم وقال هو فتنة تقع فی الفؤاد من المراد وقیل المحبة
لا یمکن تعریفه بحد ولا رسم وانما یعرفها من ذاقها هذا وقیل حد الشباب من الادراک
الی خمسین وثلثین بعده کهولة الی خمسین ثم بعده شیخوخة حکایت حسن میمندی را
گفتند سلطان محمود را چندین بنده صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانند چگونه
است که با هیچ کس از ایشان میل ومحبتی ندارد که با ایاز که او را زیاده حسنی نیست
گفت هرچه در دل فرو آید در دیده نکو نماید مثنوی هر که سلطان مرید او باشد
گر همه بد کند نکو باشد وانکه را پادشه بیندازد کسش از خیل خانه ننوازد الخیل
فی الاصل الفرسان واراد به ههنا کبار الجماعة قطعه کس بدیده انکار اگر نگاه کند
نشان صورت یوسف دهد بنا خوبی ای یذمه ویصفه بالقبایح فقوله نشان صورت
یوسف بالاضافه مفعول مقدم لدهد وگر بچشم ارادت نگه کند آن کسی در دیو فرشته
ایش نماید بچشم کروبی یعنی آن دیو در نظر ارادت همچو یک فرشته نماید که چشم
کروبی دارد والکروبیون نوع من الملائکه حکایت گویند خواجه را بنده نادر
الحسن بود تقال فلان نادر الحسن است اذا فاق فی الجمال وبا وی بر سبیل مودت
ودیانت نظری داشت با یکی از دوستان گفت دریغ اگر این بنده من با چندین
حسن وشمایل که دارد زبان درازی وبی ادبی نبودی گفت ای برادر چو اقرار دوستی

کردی

کردی توقع خدمت مدار که چون عاشق ومعشوقی در میان آمد مالکی ومملوکی برخاست
قطعه خواجه با بنده پری رخسار ای بدی عظیم الحد والمدور چون در آید ببازی
وخنده چه عجب گر چو خواجه ناز کند وین کشد بار ناز چون بنده ای یصبر علی الجور
کالعبد حکایت پارسایی را دیدم بمحبت شخصی گرفتار ومبتلا شده ورازش از
پرده برملا ضد الخلا افتاده چندانک ملامت وغرامت کشیدی فی مختار الصحاح
الغرام الشر الدایم والعذاب قال الله تعالی ان عذابها کان غراما ترک تصابی هو الاشتیاق
فی العشق نگفتی وگفتی بیت کوته نکنم ز دامنت دست ور خود بزنی بتیغ تیزم
ای ولو ضربتنی بالسیف المحدد بعد از تو ملاذ وملجائی م نیست الملاذ والملجا بناگاه
فقوله ملجائی عطف تفسیری لما قبله هم در تو گریزم ار گریزم قیل ان در ههنا بمعنی الباب
ای ان فررت فلا افر الا الی بابک ملامتش کردم وگفتم عقل نفیست را چه رسید که
نفس خسیست غالب آمد زمانی بفکرت فرو رفت وگفت قطعه هر کجا سلطان عشق
آمد نماند قوت بازوی تقوی را محل پاکدامنی چون زید بکسر الزای وفتح الیاء مضارع
من زیستن ای کیف یصیر متطهر الذیل ویعیش علی الطهارة آن بیچاره که او فتاده باشد
تا گریبان در وحل بفتحتین الواو والحاء المهملة الطین الرزج کام حکایت یکی را دل او از دست
خود رفته بود وترک جان گفته یعنی بکرده وله نظایر فی هذه اللغه بل فی هذا الکتاب ومطمح
بفتح المیمین اسم مکان من طمح بصره الی الشیء ارتفع نظر او جای خطرناک بود از جهه آن
که پادشه زاده عظیم الشان بود وورطه هلاک فی مختار الصحاح الورطه الهلاک فالاضافه
بیانیه نه لقمه که متصور شدی بکام آید ومرغی که بدام افتد چنانکه گفته اند بیت چو در چشم
شاهد نیاید زرت ای لا یلتفت الی ذهبک ودینارک زر وخاک یکسان نماید برت
ای فلا یلم بلطف الحبیب الی ذهبک ودینارک ولم یتیسر لک التوسل به الیه فهو والتراب فی
نظرک ای فی نظر المحب سواء من حیث عدم انتفاعک منه فی مطلوبک یاران بنصیحتش
گفتند ازین خیال محال تجنب ای تبعد کن که خلقی هم بدین کنه که تو داری گرفتارند
واسیر وپای در زنجیر بنالید آن عاشق بیچاره وگفت در جواب ایشان قطعه
دوستان گو نصیحتم مکنید یعنی ای دوستان نصیحت من مکنید که مرا دیده ای
دیده دل در ارادت اوست فقوله گو بالکاف الفارسی تخم روی عن احمد الداعی انه

یقال کو مباش یعنی مباش وکو زاینده و منها کذلک جنک جو یان بنز و ریحه وکشتن بکسر الکاف
وسکون التاء والفاء، لان اجتماع الساکنین یجوز فی الوقف مطلقا و شمنا از اکشند وخوبان
دوست یعنی خوبان دوستان ش را می کشند بر عکس ایشان شرط مودت نباشد بالکشته
جان بسکون النون ای نخوة دل بسکون اللام مفعول متقدم لکدفتن فی قوله ازمهر
جانان بر کرفتن ومهر بکسر المیم المحبة مثنوی توکه در بند خویشتن باشی عشق بازی
یعنی در عشق بازی دروغ زنی یعنی کذاب باشی کر نشاید بدوست ره بردن شرط
یاریست بالیاء المصدریة در طلب مردن خیزم بالخاء المعجمة ای اقوم وبعضهم صحح جیزم بالجیم
الفارسی چو نماندش بالباء الموحدة ازین تدبیرم خصم از هیم شمشیر زند با تیرم کرو دست
رسد که استینش کیرم جزاء الشرط محذوف ای فبها ورنه ای والا بروم تا که بر آستانش
میرم متعلقانش را که نظر در کار او بود و شفقت بر روزکار او بندش بفتح الباء
الفارسی دادند ای نصحوا او وعظوا و بندش بفتح الباء الموحدة نهادند ای قیدوه سودی
ونفع نداشت بیت دردا که طبیب صبر می فرماید وین نفس حریص را شکر بفتح الشین
المعجمة والکاف العربی می باید مثنوی آن شنیدی که شاهدی ای محبوبی بنهفت بفتح
الباء وضمتی النون والهاء ای بالاخفاء با دل از دست رفته را می کفت قوله تا ترا قدر
خویشتن باشد پیش چشمت چه قدر می باشد مقول القول اعنی کفت پادشه زاده
را که مطمح نظر او بود خبر کردند که جوانی بر سر این میدان مداومت می نماید خوش
طبع وشیرین زبان سخنهای لطیف و نکتهای غریب از وی می شنویم چنین معلوم می
شود که شوری یعنی فتنه در سر و سوزی در دل شیدا صفت می نماید فی بحر الغرایب
سوز اسم مصدر من سوختن و یجی ایضا صیغة امر و وصف ترکیبی والمراد هاهنا
هو الاول وفی الصحاح الفارسی شیدا بالکسر یعنی المجنون والحیران وان اشتهر بالفتح
پسر دانست که دل آویخته اوست وین کرد بلا بفتح الکاف الفارسی یعنی الغبار
انکیخته اوست مرکب بجانب او راند جوان چون دید که شاه زاده بنزد او عزم
آمدن دارد بکریست ای بکی وکفت بیت آنکس که مرا بکشت باز آمد پیش مانا که
دلش بسوخت بر کشته خویش بضم الکاف العربی فی بحر الغرایب مانا یشبه
وهو المراد هاهنا وقد یجی بمعنی همان و همانا چندان ملاطفت کرد و بپرسیدش

که از

که از کجای و چه نام داری و چه صنعت دانی جوان در قعر بحر مودت چنان
غریق بود که مجال دم از نفس زدن نداشت بیت اگر خود هفت سبع بضم
السین وسکون الباء وهو کنایة عن تمام المصحف از بر بخوانی چو آشفتی الف
بی تی ندانی شه زاده کفتا با من چرا سخن نکویی که هم از حلقه درویشانم
انکه بفتح الکاف الفارسی وسکون الهاء بقوت استیناس محبوب از میان تلاطم
امواج محبت سر بر آورد وکفت بیت عجبست با وجودت که وجود من بماند
مضارع من ماندن تو بکفتن اندر آیی و مرا سخن نماند این بکفت و نعره
زد و جان بجانان تسلیم کرد مثنوی عجب آن کشته نباشد بدر خیمه دوست عجب
آن زنده که چون جان بدر آورد تسلیم رحمه الله علیه حکایت یکی از متعلمان جمالی
وبهجتی داشت ومعلم از انجا که حس بشریت است میلی انما قال هکذا الا ان
الحس الذی فی الحیوان الحج لا یجی منه میلا الی حسن البشرة باحسن بشرة او بجلی
ظاهر جلد الانسان کذا فی مختار الصحاح میلی داشت بمثابتی که غالب اوقات
درین سخن بودی که قطعه نه انچنان مزار جامه یعنی جو می براندازم بتامی که
تو داری قصیر می آید بتو مشغولم ای بهشتی روی که یاد خویشتنم در ضمیر می
آید زد یدنت نتوانم که دیده بر کیرم فی بعض النسخ بر دوزم من دوختن و کر
مقابله بینم که تیر می آید بار ای مرة پسر کفتا چنانک در اداب درس من اجتهاد
می کنی در اداب نفسم هم نظری فرمای که اکر در اخلاقم ناپسندی ای خلق غیر
مرضی بینی که مرا آن پسندیده نماید بر آنم مطلع کردانی تا بتبدیل آن مشغول
شوم کفت ای پسر این از دیکری بپرس کآن نظر که مرا با تست جز هنر نمی
بینم قطعه چشم بد اندیشی که بر کنده باد بفتح الکاف العربی من کندن دعاء علیه
عیب نماید هنرش در نظر یعنی هنر در نظرش که هنری داری و هفتاد عیب
دوست نبیند بجز آن یک هنر حکایت شبی یاد دارم که یاری عزیزم از در
در آمد چنانک نی اختیار از جای بر امدم که چراغم باستین کشته شد ای انطفی
ملمع سری ای اتی لیلا طیف ای خیال من یجلو ای یکشف بطلعته ای بوجهه الدجی
ای الظلمة مفعول یجلو وهذا المصراع مع قوله شکفت بکسر التاء بمعنی عجب اسم مصدر

من شکوفتن و قد یجیء صیغة ماضی و قد یستعمل ایضا فی مقام المصدر مثل قولهم باید
شکفت کذا فی الغرائب آمد از بختم که این دولت از کجا بیت و اصله من ثانی البحر
الطویل و تعال المثلة الملیح کذا سمعت من بعض الکمل و فی الاصل من غزل للشیخ بمطلعه
تعذر صمت الواجدین فصاحوا و من صاح و جدا ما علیه جناح ای الاثم والوجد
الحزن و یستعمل فی الهم المستولی علی القلب الناشی من الحب و آخر هذا المصراع المذکور
و سار لیلا المقبلین صباح بنشست و عتاب آغاز کرد که مرا در حال که دیدی
چراغ را بکشتی کفتم کمان بردم که آفتاب برآمد و نیز ظریفان کفته اند **قطعه**
چون کرانی یعنی یک شخص ثقیل که به پیش شمع آید خیزش ای قم اندر میان جمع یعنی
جماعت بکش آن ثقیل را ور یعنی واکر آن شخص که به پیش شمع می آید شکرخنده است
و شیرین لب آستینش بکیر و شمع بکش **حکایت** یکی دوستی را مدتها ندیده کفت کجایی
که مشتاقیم کفت مشتاق به که ملول **مثنوی** دیر آمدی ای نکار سرمست زودت ندهم
دامن از دست یعنی زود ندهیم دامنت از دست معشوقه که دیر دیر بینند آخر
کم از آن که سیر بینند **حکایت** شاهد که با رفیقان آید مضادع من آمدن ای
بنزد عاشقش بجفا کردن آمده است بحکم یعنی البته از غیرت و مضادة یاران
خالی نباشد **شعر** اذا جئتنی فی رفقة بضم الراء و کسرها و سکون الفاء الجماعة
التی ترافقهم فی سفرک لتنزورنی متعلق بجئتنی وان للوصل حیث فی صلح قوله
فانت محارب جواب اذا والواو فی مثل قوله وان جئت للعطف علی المحذوف
عند الجنزی ای ان لم تجیء وان جئت کقولک اکرمک وان اهنتنی ای ان لم
تهنی وان اهنتنی و عند غیره للحال و معنی الشرط منسلخ عن ان **قطعه** بیک
بفتح الباء الموحدة و کسر الیاء المثناة نفس کر برآمیخت ای اختلط یار با اغیار بسی
نماند که غیرت وجود می بکشد بضم الکاف والعوام تخلط کفت که من شمع جمع ای سعدی
مرا از آن که بروانه خویشتن بکشد یعنی چون من شمع جمع باشم مرا از کشتن بروانه
خود را چه کنه و وصمت بکشد **حکایت** یاد دارم که در ایام پیشین من و دوستی
چون دو بادام مغز در پوستی صحبت داشتیم ناکاه اتفاق سفر افتاد پس از مدتی
که باز آمد عتاب آغاز کرد که درین مدت قاصدی نفرستادی کفتم دریغ آمدم که

دیدی

دیدن قاصد یعنی بیک بکمال تو روشن کردد و من محروم **قطعه** یار دیرینه یعنی قدیم
مرا کو بضم الکاف الفارسی یعنی بکو که بزبان توبه ملا یعنی مرا که تو به شمشیر بخواهد
بودن رشکم یعنی غیرتم آید که کسی سیر نظر بالکسرة المجهولة للسین بتو کند باز کویم که
نه کسی سیر نخواهد بودن یعنی باز کویم نخود که هیچ کس سیر نخواهد بودن نظر تو
ای لا یمکن الشبع من نظرک و مشاهدة جمالک لاحد **حکایت** دانشمندی را
دیدم بمحبت شخصی کرفتار و راضی از و بکفتار ای و لا یطلب من الحبیب وفاء
غیر التکلم معه جور فرا و آن بردی و تحملی کران کردی باری بطریق نصیحتش
کفتم دانم که ترا در محبت این منظور ای الحبیب علتی و غرضی نفسانی نیست
دنیایی این مودت یعنی علیه بد زلتی بفتح الزاء المعجمة نه با وجود این معنی ای فاذا
کان الامر کذلک لایق قدر علما نباشد خود را متهم کردن و جور بی ادبان بردن
کفت ای یار دست عتاب از دامن روزکارم بدار که بارها درین مصلحت
که تو کویی اندیشه کردم صبر بر جفای او سهلتر می نماید که صبر ازو و حکیمان
کفته اند دل بر مجاهده نهادن آسانترست که چشم از مشاهده بر کرفتن
مثنوی آنکه بی او بسر نشاید برد کر جفایی کند بباید برد قد وقع فی بعض
النسخ ههنا قوله هر که دل پیش دلبری دارد ریش در دست دیکری دارد
روزی ای فی یوم من الایام از دست کفتمش زنهار یعنی کفتمش زنهار از
دست تو ای العصمة والامان من یدک چند از آن روز کردم استغفار نکند
دوست زینهار بالیاء از دوست دل نهادم بر آنچه خاطر اوست کر بلطفم
بنزد خود خواند ور بقهرم براند بفتح النون و قوله او در اند مرتبط للشرطین
حکایت در عنفوان جوانی چنانکه افتد و دانی جمله معترضه یعنی در اول
شباب پسری سری و سری بفتح السین و کسر الراء فی الاول و کسر السین و تشدید
الراء فی الثانی داشتم بحکم آنکه حلقی بالحاء المهملة داشت طیب الاداء و خلقی بالخاء
المفتوحة یعنی المخلوق کالبدر اذا بدا یعنی قد کان له اعضاء مخلوقة هی کالبدر
المنیر اذا بدا و ظهر من الافق او من غیره کالجبل والغیم **بیت** آنکه نبات
عارضش آب حیوة میخورد در شکرش نظر کند آنکه نبات

مرام

باخوشم

میخورد فان اكل النبات یذكر شفة الحبیب لمناسبتهما في اللذة فان شفته احلی
من النبات المصری اتفاقا بخلاف طبع ازو حركتی دیدم كه نپسندیدم دامن ازو
دركشیدم كنایة عن انقطاعه و عدم اختلاطه و مهره مهرش برچیدم وگفتم **بیت**
برو هرچه می بایدت پیش گیر سر ما نداری سر خویش گیر یعنی چون باما سر نداری
و موافقت نمی كنی سر خویشتن گیر و برو هر جا كه خواهی شنیدمش كه می رفت و می
گفت **بیت** شب پره ار وصل آفتاب نخواهد رونق بازار آفتاب
نكاهد مضارع منفی می كاستن بالكاف فی العربیة بمعنی الانتقاص این بگفت
و سفر كرد و پریشانی او در من اثر كرد **شعر** فقدت زمان الوصل والمرء جاهل
بقدر لذیذ العیش من قبل فقده الواو للحال و بقدر متعلق بجاهل و لذیذ العیش من قبیل
جرد قطیفه والعیش بالفتح المعیشة و قبل ظرف لجاهل المصایب جمع مصیبة و هذا
البیت من غزل الشیخ وبعده تجانب خلی والوداد ملازمی وفارق الفی والحبائب
مواظبی اشبه ما القی بیوم قیمة و سیل دموعی بانتثار الكواكب تجانب ای تباعد
والخل بالكسر الصدیق والوداد بالفتح الحب والالف بالكسر لما لوف و عاید الموصول
محذوف ای ما القیه انا وسیل منصوب معطوف علی محل ما وانتثار الكواكب
تفرقها **بیت** باز آی بالمد و سكون الیاء امر من آمدن و مرا بكش بضم الكاف كه
پیشت ای غرما اماحك مردن خوشتر كه پس از تو زندگانی كردن اما بشكر و منت
باری پس از مدتی باز آمد آن حلق داودی متغیر شده و جمال یوسفی بزیان
آمده و بر سیب زنخدانش چو به گردی نشسته سیب بمعنی التفاح وقوله چو به بكسر
الباء و سكون الهاء ای مثل السفرجل قد وقع علیه الغبار ای الشعر الناعم و رونق
بازار حسنش شكسته متوقع بكسر القاف كه در كنارش گیرم كناره گرفتم ای
فررت منه وگفتم **قطعه** آن روز كه خط شاهدت بود حیث كان لم ینبت من
الشعر غیر ما بدا منه سیر تحت اذنه فی اوایل ظهور لحیته و هذا اوان حسن
لطافة المحبوب صاحب نظر را از نظر براندی امروز بیامدی بصلحش ای بصلح
ان صاحب نظر كش و هذا الشق راجع الی الخط فتحه و ضمه بر نشاندی یعنی
كه فتحه و ضمتش بر نشاندی اشارة الی شعراة الشارب و الذقن

نظم

نظم تازه بهار ای تازه بهار ورقت زرد شد دیگ ای القدر منه نمی
نهادن كه آتش ما سرد شد چند خرامی و تكبر كنی دولت پارینه پار بالباء
الفارسیة السنة الماضیة و پارینه بالتركیة كچن یلدن تصور كنی پیش كسی رو
كه طلب كار تست ناز بر او كن كه خریدار تست سبزه در باغ گفته اند خوش
یعنی گفته اند كه سبزه در باغ خوشست داند آن كین سخن همی گوید قوله
این سخن مفعول گوید و اشارة الی قوله سبزه در باغ خوشست
یعنی از روی دلبران خط سبز دل عشاق بیشتر جوید قوله خط سبز
مفعول جوید و جمله از روی دلبران الی مفعول داند ای یعلم مضمون هذا الكلام
بوستان تو گند نازاریست كند نا بفتح الكاف الفارسی مشترك بین التركی
والفارسی اسم لینت یقال له بالعربیة الكراث و گند نازار موضع نبته و كثرته
مثل گلزار و لاله زار بس كه بر می كنی بفتح الكاف می كندن همی روید چون
این حكایت شنیدم گفتم **قطعه** یار بر فتی بفتح التاء و كسر الهمزة
و سكون الیاء اصله برفته والیاء للخطاب و فی بعض النسخ پارینه برفتی
جو اهو امسال بیامدی چو یوزی سعدی خط سبز دوست دارد نه هر
الف جوال دوزی **قطعه** گر صبر كنی بضم الكاف و بكنی بكسر الباء و فتح الكاف
من كندن موی بناگوش یعنی گر بكنی موی بناگوشش را و صبر كنی بر محنت كندن
او این دولت ایام نكوئی بسر آید ای بنقضی گر دست بجان داشتمی همچو تو
بر ریش نگذاشتمی تا بقیامت كه بر آید یعنی دست من بجانم نمی رسد كه
تا نگذاشتم كه بر آید تا بقیامت چون دست تو كه رسیده است بر پشت
و نگذاشتی كه بر آید تا بقیامت سوال كردم و گفتم جمال روی ترا چه شد
كه مورچه بر گرد بكسر الكاف الفارسی ماه جوشیده است بخندید گفت ندانم
حكایت یكی را از علما پرسیدم كه كسی با ماه روی در خلوت نشسته و درها
بسته و رقیبان خفته و نفس طالب و شهوت غالب چنانك عرب گوید التمر
یانع هو فاعل من الینع و هو ادراك الثمر والناطور بالطاء المهملة حافظ
الكرم وكذا الناطر والجمع النواطر غیر مانع هیچ دانی كه بعلت پرهیزگاری

ازو بسلامت نماند گفت اگر از ماه روی بماند بسلامت از بدگویان نماند
شعر وان سلم الانسان من سوء نفسه فمن سوء ظن المدعی لیس یسلم قوله
فمن سوء متعلق بیسلم والفاء فیه منقول من جواب الشرط اعنی قوله لیس یسلم
بیت شاید پس کار خویش بنشستن تاکه اورا اصلاح می کند لیکن
نتوان زبان مردم بستن ای لیکن این کار مهم که بستن زبان مردم است
نتوان کردن حکایت طوطی را با زاغی در قفس کردند از قبح مشاهده
او مجاهدت می برد و می گفت این چه طلعت مکروهست و هیئات ممقوت
ای المبغوض و منظر ملعون و شمایل ای اخلاق ناموزون یا غراب البین
و قد عرفت معناه یالیت بینی و بینک بعد المشرقین ای بعد المشرق والمغرب
فغلبت المشرق واضیف البعد الیهما او بعد مشرق الصیف من مشرق
الشتاء وهذا ماخوذ من قوله تعالی حتی اذا جاءنا قال یالیت بینی و بینک
بعد المشرقین فبئس القرین قطعه علی الصباح بروی تو هر که برخیزد
صباح روز سلامت برو مسا باشد بد اختری چو تو در صحبت تو بایستی
ولی چنانک تو تا در جهان کجا باشد عجبتر آنک غراب از مجاورت طوطی بجان آمده
بود لاحول کنان ای قایلا لا حول ولا قوة الا بالله تعالی از گردش گیتی همی نالید
و دستهای تغابن بر یکدیگر می مالید و می گفت این چه بخت نگونست و منکوس
و طالع دون و خسیس و ایام بوقلمون هو نوع من ثیاب الروم وله
الوان کثیرة اذا نظر الیه یری علی اطوار شتی فی بحر الغرایب یقال له بالترکی
گلستانی مخه ویکنی به عن تغیرات الزمان واختلافاته لایق قدر من آنستی
که با زاغی بر دیوار باغ خرامان همی رفتمی بیت پارسا را بس است
این قدر زندان که بود در طویله رندان تا چه گنه کرده ام روزگارم
بعقوبت آن در سلک صحبت چنین ابلهی خود رای ناجنسی یاوه یعنی
هرزه درای یعنی الفکر محنت بند بلا مبتلا کرده است قطعه کس نیاید
بپای دیواری که بر آن صورتت نگار و نقش کنند گر ترا در بهشت باشد
جای دیگران دوزخ اختیار کنند این مثل بدان آوردم یعنی برای آن آوردم

تابدانی

تابدانی که صد چندانک دانا را از نادان نفرتست نادانرا از دانا
وحشتست قطعه زاهدی در سماع رندان بود زان میان گفت شاهد
بلخی گر ملولی ز ما ترش منشین که تو هم در میان ما تلخی بیا، الوصل نظم
جمع ای مهنه جماعة چو گل و لاله بهم پیوسته تو هیزم خشکی در میان رسته
می رستی بالضم بمعنی النبت و قد مر چون باد مخالف و چو سرما ناخوش
چون برف نشسته و چون یخ بسته یعنی ای زاهد تو در میان ما شخص
مخالفی چون باد ای کالریح المخالف و شخص ناخوشی همچو سرما بسکون الراء
ای مثل البرد وضد الحر و شخص نشسته چون برف ای فی البرودة حیث
تختلط و تتخالط معنا علی وجه الخشونة دون الملایمة و شخص بسته چون
یخ ای فی الانقباض والامساک عن الانبساط التام معنا حکایت رفیقی
داشتم که سالها باهم سفر کرده بودیم و نان و نمک خورده و بیکران حقوق صحبت
ثابت شده آخر بسبب نفعی اندک آزار خاطر من ای ایذاء روا داشت و دوستی
سپری بضمتی السین المهملة والباء الفارسیة یعنی تمام شد و با این همه مخالفت و ملالت
دلبستگی یعنی ارتباط قلب از هر دو طرف یعنی از من و آن حاصل بود بحکم آنک اینبار
انک شنیدم که روزی دو بیت از سخنان من در مجمعی همی گفتند که قطعه نگار من چو
در آید بخنده، نمکین ای الضحک الملیح نمک زیاده کند بر جراحت ریشان یعنی
بر جراحت دل ریشان چه بودی از سر زلفش بدستم افتادی چو آستین کریمان
بدست درویشان یعنی که همچو این مثل بودی و محصول المعنی لیتنی کنت افوز بالتشبث
برأس صدغ الحبیب حتی یکون صدغه فی یدی مثل کم الکرام فی ید الفقراء طایفهٔ
دوستان نه بر لطف سخن بلک بر حسن سیرت خویش گواهی بضم الکاف الفارسی
یعنی شهادة داده بودند و او هم در آن میان مبالغه کرده بود و بر فوت بفتح
الفاء وسکون الواو صحبت قدیم تأسف خورده و بخطای خویش اعتراف نموده معلوم
کردم که از طرف او هم رغبت هست و انما قال هم اشارة الی ان الرغبة عنده قد
حصلت سابقا این بیتها فرستادم و صلح کردم قطعه نه ما را میان عهد و وفا بود
یعنی الیس بیننا عهد و وفا، استفهام علی سبیل الانکار جفا کردی و بدمهری نمودی

بيكبار اى بالكليه يعنى از جمله جهان دل در بوستم ندانستم كه بر كردى بزودى مى كرديدن بالكاف
الفارسى يعنى الاعراض اى لم اعلم انك تعرض عنى دفعه هنوزت كر سر صلحست يعنى هنوز
اكر سر صلح دارى باز آى يعنى ارجع الى ثانيا كز آن محبوب تر باشى كه بود **حكايت** يكى را زنى
صاحب جمال بود در كذشت وما در زن بير فرتوت يعنى الخرف بعلت صدا وبفتح الصاد
وكسرها مهر المهر المرأة كذا فى مختار الصحاح فى بعض النسخ بعلت كابين وهو ظاهر در
خانه متمكن بماند مرد از محاورت او بالحاء المهملة اى من محاطه بجان رنجيدى اى كان
متأذيا فى الغاية وبحكم صداق از مجاورت بالجيم او چاره وخلاص نديدى طايفه
دوستان بپرسيدن او آمدند يكى از آن طايفه كفت چكونه در فراق يار عزيز كفت
ناديدن زن بر من چنان دشوار نمى آيد ديدن مادرش دشوار آيد **مثنوى** كل
بتاراج رفت وخار بماند كنج بر داشتند ومار بماند ديده را بر تارك بفتح الراء
على الشيء سنان اى على راس الرمح ديدن خوشتر از روى دشمنان ديدن واجبست
از هزار دوست بريد يعنى بريدن تا يكى دشمنت نبايد ديد **حكايت** ياد دارم كه
در ايام جوانى كذر داشتم بكوى ونظر داشتم با ماه روى در ايام تموزى كه حرورش آب
دهان را نجوشانيدى بفتح النون الناقه اى ييبس الفم الرطوبة اللعابية من شدة حرارة
وسمومش بفتح السين مغز استخوان بجوشانيدى بضم الياء اى يغليه والحرور بالفتح الريح
الحارة وهى بالليلة كالسموم بالنهار قال ابو عبيدة الحرور بالليل وقد يكون بالنهار و
والسموم بالنهار وقد يكون بالليل كذا فى مختار الصحاح از ضعف بشريت تاب آفتاب
هجير تاب يعنى الطاقة والهجير بالفتح نصف النهار عند اشتداد الحر نياوردم والتجا بسايه
ديوارى كردم مترقب كه كسى زحمت حر تموز از من بنبردى اى يزيل وبآبى آتش من
فرو نشاندى اى يطفى كه ناكاه از تاريكى بكسر الياء المصدرية دهليز خانه روشناى
ديدم فى مختار الصحاح الدهليز بالكسر ما بين الدار والباب فارسى معرب جمالكه
زبان فصاحت از بيان صباحت فى مختار الصحاح الصباحة الجمال او عاجز بماند
بفتح النون چنانكه در شب تاريك صبح بر آيد يا آب حيوة از ظلمات بدر آيد اى
يخرج قدحى برف آب يعنى آب كه در آن برف شود بر دست وشكر در آن ريخته
بود وبعرق بفتحتى العين والراء بر آميخته ندانم بكلابش الشين راجع الى برف آب

مطيب كرده يا قطرهٔ چند از كل رويش در آن چكيده كه از آن مطيب شد فى الجمله
شراب از دست نكارينش بر كرفتم وبخوردم اى بنوشيدم وعمر كذشته از سر كرفتم
شعر ظاء بالقلب اى عطشى بقلبى وهو العضو الصنوبرى المستكن فى الجانب
الايسر من الصدر سمى قلبا لانه خالص البدن من قلب النخلة اى لبها وقيل لكثرة تقلبه
قال الشاعر القلب منقلب منه اسمه ابدا طوبى لقلب سليم غير منقلب لا يكاد يسيغه
اى لا يقارب ذلك الظما ان يسيغه اى يزيله ويسكنه رشف الزلال اى مصه وفى
المختار الرشف انفع اى اذا ترشفت الماء قليلا قليلا كان اسكن واقمع للعطش
كذا فى مختار الصحاح وهو ههنا مرفوع على انه فاعل يسيغ والزلال الماء العذب
الصافى قوله ولو شربت بحورا متصل بقوله لا يكاد اى ولو شربت امثال البحار من
الماء الزلال بجرعة ظمآن لو شرب البحيرة ما اكتفى ومما ينبغى ان يعلم ههنا انه
اذا دخل النفى على كاد قيل معناه الاثبات مطلقا وقيل ماضيا والصحيح انه
كساير الافعال ولهذا فسرناه بلا يقارب **قطعه** خرم وشادى آن فرخنده
طالع را كه چشم بحذف الميم فى اللفظ للوزن بر چنين روى او فتد يعنى افتد بغير
الواو هر بامداد مست من بفتح الميم وسكون الياء بيدار كردد نيم شب اى من سكر
من الخمر يستيقظ فى نصف الليل مست ساقى روز محشر بامداد روز محشر اى من
سكر من جمال الساقى انما يستيقظ فى صباح يوم الحشر والجزاء **حكايت** سالى
سلطان محمد خوارزمشاه رحمه الله عليه با خطاى براى مصلحتى صلح اختيار كرد يعنى
مرا وبغرستاد بخطاى كه تا آن مصلحت را بانرم بجامع كاشغر بالكاف العربى وفتح
الغين المعجمة اسم بلدة در آمدم پسرى ديدم در خوبى بغايت اعتدال ونهايت
جمال چنانكه در امثال او كفته اند **نظم** معلمت همه شوخى ودلبرى اموخته فى
الزوايد شوخ بمعنى شخص مطبوع اراد بشوخ ههنا المطبوعية والمقبولية جفا
دوش ونار وعتاب وستمكرى بالكاف الفارسى آموخته من آدمى بچنين شكل وخوى وقد و
بفتح الراء وكسر الواو اسم من رفتن كدانش من دانستن كما عرفت نديده ام
مكر اين شيوه بمعنى ناز از پرى آموخته ماضى من آموختن بمعنى التعلم
واما آموخته فى الموضعين فى البيت السابق فهو ماض من آموختن بمعنى

التعليم فان آموختن بی لازما و متعدیا کذا فی الزوایب مقدمه کوز محشری یعنی
کتاب مقدمه که تالیف کرده است زمخشری از فن نحو در دست و همی خواند ضرب
زید عمروا و کان المتعدی عمروا کفتم ای پسر خوارزم و خطای صلح کردند و زید و عمرو را
همچنان خصومت باقیست بخندید و مولدم علی وزن المجلس اسم مکان من ولد یلد سید
کفتم خاک شیراز کفت از سخنان سعدی چه داری کفتم شعر بُلیتُ علی صیغة المجهول
ای کنت مُبتلیًا بنحوی الذی یصول مغاضبا علی ای یصول علی حال کونه مغاضبا
و یحتمل ان یتعلق لمغاضبا بل هو اقرب لفظا والکاف فی کزید اسم بمعنی المثل منصوب
المحل علی انه صفة مصدر محذوف ای یصول صولة مثل زید ای صولة زید فی مقابلة
العمرو قوله علی جر زیل حال من فاعل لیس برفع و موضمیر نحوی ای لا یرفع رأسه حال
کونه علی جر زیل ای لا ینظر ولا یلتفت الی احد بل یمشی علی التبختر والکبریاء جاذا ذیله
علی ما هو عادة المتکبرین و هل یستقیم الرفع ای هل یستقیم عمل الرفع من عامل
الجر استفهام انکاری لحتی یعنی زمان قلیل باندیشه فرو رفت و کفت غالب اشعار
او درین زمین بزبان پارسیست اکر بکوئی بفهم فارسیی نزدیکتر باشد کلّم
الناس علی قدر عقولهم کفتم مثنوی طبع ترا با هوس نحو شد صور عقل از دل ما
محو شد ای دل عشاق ای حبیبی که دلهای عشاق بدوام توصیف بتو مشغول و تو
با عمرو و زید بامداد ان که عزم سفر مصمم شد مکر از کاروان کفته بود ندش که
فلان سعدیست دوان صیغه من دویدن آمد و بلطف کرد و بر وداع تاسف
خورد که چندین روز چرا نکفتی که منم تا شکر قدوم علی وزن الدخول بزرکان را
بخدمت میان ستمی کفتم مصراع با وجودت زمن آواز نیامد که منم کفتا چه شود که در
ین بقعه بر آسایی تا از خدمت مستفید شویم کفتم بحکم این حکایت مثنوی بزرکی
دیدم اندر کوه ساری بیاء الوحدة وقدم معناه قناعت کرده از دنیا بغاری
چرا کفتم یعنی کفتم که چرا بشهر اندر نیایی که باری دل بکر بندی از دل برکشایی
بکفت آنجا پری رویان و نغز اند نغز بفتح النون و سکون الغین المعجمة بمعنی
النفیس چو کل بکسر الکاف الفارسیه بسیار شد پیلان بلغزاند این بکفتم و
و بوسه بر سر و روی دیکر دادیم و وداع کردیم مثنوی بوسه دادن بروی

دوست

دوست چه سود هم در ان لحظه کردنش پدرود ذ بالباء الفارسیة المفتوحة
والدال المهملة الساکنة بمعنی الوداع و قد یصحح بالباء العربیة الزاید وضم الدال
بمعنی درود و تحیة تمر دنش سیب کوئی وداع یاران کرد روی ازین سبب
نیمه اش سرخ شد و زان شو یعنی نیمه اش دیکر زرد شد یعنی کانه التفاح
قد فارق عن احبابه و لهذا کان بعض اطرافه احمر و بعضه اصفر سـ غصة الافراق
والا فالظاهر ان یصیر کله احمر شعر ان لم امت انا یوم الوداع بفتح الواو
اسم و بالکسر مصدر تاسفا ای تحزنا و تحسر اعتبرا و حال بمعنی متاسفا لا تحسبونی
فی المودة منصفا بکسر الصاد العاول و هذا البیت مطلع غزل للشیخ و بعده او قفت
راحلتی بارض مودع و بکیت حتی ان بلّلتُ الموقفا من بات لا تبکو علیه ترحما وابکو
لحتی فارق المتفالتی الراحلة المرکب من البعیر جملا کان او ناقة والمودع موضع
الوداع حکی عن بعض اهل الهندانه عشق جاریة فرحلت فجرح فی وداعها فدمعت
عینه الواحدة ولم تدمع الاخری فغمض العین التی لم تدمع اربع و ثمانین سنة ولم
یفتحها عقوبة لها لانها لم تبک علی حبیبته و فی معناه انشدوا بکت عینی غداة
البین دمعا واخری بالبکا بخلت علینا فعاقبت التی بخلت علینا بان غمضتها یوم
التقینا حکایت خرقه بوشی در کاروان حجاز همراه ما بود یکی از امرای عرب او را
صد دینار بخشیده بود تا نفقه عیال کند ناکه که دزدان خفاجه بفتح الخاء المعجمة
والجیم الوبرة البطیخ الخ بر کاروان زدند و پاک ببردند ای اخذوا ما یملکهم بازرکانان
بازرکانان کریه و زاری کردن کرفتند و فریاد نا فایده خواندن بیت کر تضرع
کنی و کر فریاد دزد زر باز پس نخواهد داد مکر آن درویش که بر قرار خود مانده
بود و تغیر در و نیامده کفتم مکر آن معلوم ترا یعنی مال ترا قیل و هذا نظیر ما یعبر فی الترکی
عن المال بالوصله تدبر نبردند کفت بلی بردند ولیکن مرا با آن چنان التفتی نبود که
بمفارقت آن خسته دل باشم بیت نباید بستن اندر چیز و کس دل که دل بر داشتن
کاریست مشکل کفتم موافق حال منست آنچه تو کفتی که مرا در عهد جوانی اتفاق مخالطه
افتاد با جوانی و صدق مودت بمنابتی که قبله چشم جمال او بودی و سود سرمایه
عمرم وصال او قطعه مکر ملایکه یعنی مکر ملایکه باشد نظیر او بر آسمان و کرنه

بشد حسن صورت او در زمین نخواهد بود بدوستی ای کی مودتی که منعقد
شده است درمیان ما حرامست بعد از وصحبت که هیچ نطفه جوا ان مثل او آدمی
نخواهد بود بلکه پری شود یا ملک ناگهی پای وجودش بگل اجل فرو رفت ای مات
و دود فراق ار دود ما نش یعنی از قبله او برآمد روزها بر سر خاکش مجاورت
کردم واز جمله که میکفتم یکی این بود قطعه کاشکی آن روز که در الذوائب کاشکی في التركي
بمعنى كاشكى وفي بعض النسخ كاشكى كان روز فاللفظ منه ان يكون لفظ كاشكى مشترك
بين التركي والفارسي که در پای توشد خار اجل دست کیتی بزدی تیغ هلاکم برسر
يعني برسرم تا درین روز جهان را ای تو نه دیدی چشم ای منم المنادى محذوف يعني
ای حسن که منم بر سر خاک تو که خاکم برسر یعنی خاک برسرم وهذا ای قوله خاکم برسر
دعاء عليه بالهلاك وله نظير في التركي حيث تعال في موضع و يلك طبرق باشكه قطعه
آنکه قرارش نگرفتی و خواب عطف على قرار تا گل و نسرین نفشاندی نخسب
اي الحسن الذي كان لا يستقر في موضع ولا ينام فيه الا بعد نثر اوراق الورد و
والنسرين على فراشه گردش گیتی ای دوران الفلک گل رویش بر بخت خار
بنان يعني بنان خاکر بالتركي دكن د بلرى لكن اراد به ههنا شجرة الشوك كما يقال
گلبن و يراد به شجرة الورد بد سر خاکش اي على رأس قبره برست بالضم اي
نبت بعد از مفارقت او عزم کردم و نیت جزم که بقیه زندگانی یعنی در بقیه عمر
فرشش هوس در نوردم في الذوائب نوردیدن بضم النون وفتحها بمعنى پیچیدن
وفي مستقبلاته بحذف الدال مع الياء قصدا للتخفيف فيقال نوردد و نوردند انتهى
وههنا محذوف كذلك و گرد بكسر الكاف الفارسي يجيء على ثلثة معان بمعنى المدور وبمعنى
حول الشيء اي جوانبه واطرافه وبمعنى الجمع كذا في الذوائب والظاهر ان المراد ههنا
المعنى الثاني مجالست نگردم بالكاف الفارسي من گردیدن بمعنى الدوران قطعه
سود دریا نیک بودی گر نبود بیم موج ای خوف صحبت گل خوش بدی مقصود من
بودی للوزن گر نیستی تشویش خار دوش ای في الليلة الماضية چون طاوس
می نازیدم في الصحاح الفارسي نازیدن بالزاء المعجمة بمعنى ناز کردن کام اندر
باغ وصل ای زمان اندر فراق یار می پیچم چو مار حکایت یکی را از ملوک عرب

حدیث

حدیث لیلی و مجنون بگفتند و شورش بضم الشين المعجمة وكسر الراء بمعنى الاختلاط
كذا في الصحاح الفارسي وقد يجيء بمعنى الغثيان وليس بمراد ههنا حال او بگفتند که با کمال
فضل و بلاغت سر در بیابان نهاده است و زمام اختیار از دست داده بفرمودتش الضمير
راجع الى المجنون تا حاضر آوردند و ملامتش کردن گرفت که در شرف نفس انسان چه خلل
دیدی که خوی حیوان في اراده به الحيوانات العجم گرفتی و ترک عیش آدمی گفتی ای کردی و قدم
نظیره بجنون بنالید و گفت شعر ورب صديق اي كثير من الخلان لامني في ودادها اي
عذلني في محبة ليلى وعشقها الم يرها يوما فتوضح من الايضاح لها اي تظهر وتبين لاجله
وهو منصوب باضمار ان جواب الاستفهام وفاعله ضمير ليلى و عذري منصوب تقديرا
مفعوله ولعل قوله لامني لاجل الاطناب كما في موضع رب اشرح لي صدري و يسر لي امري
وقد يقرأ فيوضح بالياء التحتانية فعلى هذا فاعله ضمير صديق والاول اظهر وهذا البيت
من غزل الشيخ مطلعه أمطلع شمس باب دارك ام بدرا أقدك ام غصن من البان لا
ادري ومن ابياته تواريت عني بالحجاب مغاضبا وهل يتوارى نور وجهك بالخدور ومن
شرب الخمر الذي انا ذقته اما غد حشر لا يفيق من السكر قطعه کاش کانان که عیب
من جستند رویت ای دلستان بدیدندی تا بجای ترنج در نظرت نا خبر في موضع
الحال اي حال كونهم ذاهلين عن انفسهم دستها بر بریدندی ما حققت معنی بر صورت دعوی
گواهی دادی که قوله تعالى فذلكن الذي لمتنني فيه لما راودت زليخا اي ارادت يوسف
عن نفسه لامتها نسوة في ذلك وقلن امرأة العزيز عشقت عبدها الكنعاني فلما سمعت
باغتيابهن وعتبهن ومكرهن وهيأت لهن متكأ واعطت كل واحدة منهن سكينا وقالت
ليوسف عم اخرج عليهن فلما رأينه اكبرنه عظمنه وتحيرن في ذلك الحسن الرايع والجمال
الفايق وجرحن ايديهن من فرط الدهشة وقلن حاش لله ما هذا بشرا ان هذا الا ملک
كريم فح قالت زليخا فذلكن الذي لمتنني فيه اي فهو ذلك العبد الكنعاني الذي لمتنني
في الافتتان به قبل ان تصورنه بحق صورته ولو صورتنه في انفسكن وقت الملام
لعذرتنني قال عذلا في على هواه فلما ابصرا حسن وجهه عذراني وضمير التثنية راجع
الى صاحبي الشاعر فانه ما اراد ان يذكر وافي اشعارهم واما لهم صاحبيهم كذا
سمعت من بعض الكملة وقال ابو الطيب ضروب الناس عشاق ضروبا واعذرهم اشغفهم حبيبا

ملک را در دل آمد که جمال لیلی مطالعه کند تا چه صورتست که موجب چندین فتنه است
بفرمود طلب کردند در احیای عرب جمع حی بمعنی القبیلة بگردیدند و بدست آوردند و پیش
ملک در صحن سراچه بداشتند ملک در صفات او نظر کرد شخصی دید سیه فام یعنی رنگ
ضعیف اندام در نظرش حقیر آمد بحکم آنکه کمترین خدام حرم او بجمال از وبیش بالمد الوفا
یعنی زیاده بود و بزینت بیش بالبا الفارسیة مجنون بفراست دریافت و گفت ای ملک از
دریچهٔ چشم مجنون بجمال لیلی نظر بایست کرد تا سرّ بجا هدی او بر تو تجلی کردی **مثنوی**
ترا بر درد من رحمت نیاید • رفیق من یکی همدرد باید که با او قصه می گویم همه روز دو
هیزم را بهم خوشتر بود سوز ای الاحتراق **شعر** ما مر من ذکر الحمی بمسمعی لو سمعت
ورق الحمی صاحت معی ای الذی مرّ باذنی من ذکر منزل الحبیب لو سمعته ورق الحمی
ای الورق التی تسکن فی الحمی صاحت معی من شوقه والتذاقة صاحت من الصیحة
وهی رفع الصوت والحمی بکسر الحا المهملة وفتح المیم المرعی المحفوظ ویقال لمنزل الحبیب حمی
تشبیها له بحمی الظبی والورق بضم الواو جمع ورقا مثل حمر وحمرا والورقا اسم حمامة
یشبه لونها لون الرماد وقد وضع الظاهر موضع المضمر اذ الاصل ان یقول ورقه وذلک
الوضع للاستلذاذ بذکر کقوله تالله یا ظبیات القاع قلن لنا لیلای منکن ام لیلی من البشر
حیث لم یقل ام هی مع تقدم الذکر والظبیات جمع ظبیة وکثیرا ما یشبه به المعشوق فی حسن
العین ولطف الخط والقاع الارض المستوی هذا علی ما هو المشهور من کسر الحا وفتح المیم
الثانی علان تکون عین الاول لفظا ومعنی لما اشتهر من ان المعرفة اذا اعیدت معرفة
کان الثانی عین الاول وقال بعض الکمال الصحیح عندی هو العکس ای ورق الحمی بفتح الحا
وکسر المیم علی ان تکون منه وبین الاول تجنیس حرف والمراد الحمام هذا یا معشر الخلان
قولوا للمعافی لست تدری ما یقلب الموجع المعشر اسم جماعة لا واحد من لفظه والخلان
بالضم والتشدید جمع خلیل وهو الصدیق والمعافی بضم المیم وفتح الفا اسم مفعول من
عافاه الله ای وهب له العافیة من الاسقام البلایا ای بلایا العشق واسقامه واعلم
ان المصراع الاول یتم بالمعافی ویبتدا المصراع الثانی بلفظة فی وقطع الکلمة الواحدة
بین المصراعین شایع ذایع فی اشعار البلغاء وقوله لست تدری ای لا تعلم انت ما
التصق بقلب الموجع وهو بفتح الجیم ای المولم وقیل یحتمل ان تکون الباء للظرفیة دون

الالصاق ای ما استقر فی قلبه وفی بعض النسخ یا معشر الخلان قل للامی یا لیت تدری
ما بقلب الموجع والالمعی الذکی المتوقد **نظم** تندرستان را نباشد درد ریش وجراحت
جز بهمدردی نگویم درد خویش گفتن از زنبورعسل شکایت کردن از ایذای زنبور
که حاصل بود با یکی مفعول گفتن در عمر خود نا خورده نیش ای لم یذق عوض ایلام
النحل واما کونه بلا حاصل فلانه لا یتعظ به حتی یحذر منه حق الحذر تا ترا حالی نباشد
همچو ما حال ما باشد ترا افسانه پیش یعنی در پیشت سوز من باد یکری نسبت مکن
او نمک بر دست ومن در عضو ریش **حکایت** قاضی همدانرا حکایت کنند که با نعل
بندپسری سرخوشی بود ونعل دلش در بر آتش بود روزگاری ای فی زمان یعتد به
در طلبش متلهف بود پویان یعنی متحسر بود دوند قوله پویان فی موضع الحال و مترصد
یعنی مترقب و جویان یعنی طالب و برحسب واقعه گویان یعنی حکایت کنند آن
تفاصیل و قایع که بر سر ش می گذرد **نظم** در چشم من آمد آن سهی سرو بلند یعنی سرو
سهی فی نحو الذوایب سهی بکسر تین بمعنی المستقیم و یستعمل فی وصف شجرة یقال لها
سرو بربود بالضم ماضی من ربودن دلم زدست و در پای افکند این دیده
شوخ و مطبوع میکشد بفتح الکاف دل مفعول کشد بکمند خواهی که بکس دل ندهی .
دیده ببند ای لا تنظر الا احد قوله خواهی و ندهی و ببند خطاب لمن القی السمع
و هو شهید ومحصول المعنی اگر تو خواهی که دلت را بکس ندهی دیده ات ببند بضم
البا الاول ای احفظ عینک عن النظر الی المحابیب والالتفات الی عشوتهم **بیت**
از یاد تو غافل نتوان کرد بهیچ یعنی غافل نتوانم کردن بهیچ حال یعنی اخر کرک
فی کل حال سر کوفته بالکاف الوفا مارم نتوانم که بپیچم شنیدم که در گذری ای فی
الطریق پیش قاضی باز آمد طرفه ازین معامله بگوش شرالشیی راجع الی پسر
نعل بند رسیده بود ورنجیده دشنام نه تحاشی داد وسقط گفت یعنی هرزه
گفت وسنگی برداشت وهیچ از بی حرمتی فرو نگذاشت قاضی با یکی از علمای معتبر
که هم عنان او بود گفت **بیت** آن شاهدی وخشم گرفتن بینش وآن عقد برابروی
ابروی ترش شیرینش یعنی آن محبوب را وخشم گرفتن او ببین که چه حلاوتی دارد
وببین آن عقد را که برابروش که ترشست از غضب و شیرینست در واقع در بلاد

بمعنی م

بکسر البا، جمع بلد عرب کوینده ضرب الحبیب بیت الحبیب فعل بمفعول و المصدر مضاف
الی الفاعل و المفعول متروک ای ضربه ایاه ای العاشق و قیل ضرب الحبیب وجع للناس
فیما یعشقون مذاهب **بیت** از دست تو مشت بر دهان خوردن خوشتر است که بدست
خویش بسکون الشین نان خوردن همانا بمعنی یشبه که از وقاحت بفتح الواو و قلة الحیا
او بوی سماحت می آید بالحاء المهملة الجود و پادشاهان بسکون النون مبتدا سخن بصلابت
و خشونت کوینده باشد که در نهان صلح جویند **بیت** انکور نو آورده ترش طعم بود
روزی دو صبر کن که شیرین کردد این بکفت و بسمند قضا باز آمد تنی چند از عدول جمع
عدل کذا فی مختار الصحاح که ملازم او بودند زمین خدمت ببوسیدند که باجازت سخنی
داریم در خدمت بکوییم اکرچه ترک ادبست و بزرکان کفته اند **بیت** نه در هر سخن بحث
کردن رواست خطا بر بزرکان کرفتن خطاست اما بحکم آنکه سوابق انعام خداوندی
ملازم روزکار بندکانست مصلحتی که بینند و اعلام نکنند نوعی از خیانت باشد طریق
صواب آنست که پیرامن این طمع نکردیدی می کردیدن بالکاف الفارسی و پیرامن بالباء
الفارسی حوالی الشیء و اطرافه ای الصواب ان لا تحوم حوالی هذا الطمع و فرش و لع هو
بفتحتین شلة الحرص در نوردی که منصب قضا پایکاهی بالباء و الکاف الفارسین بمعنی
بفتح المیم بمعنی مرتبة حصین است تا بکناهی شنیعش ملوث نکردانی فی بحر الغوایب
پایکاه و کذا پاکاه بحذف الیاء بجیم بمعنی الحجر الذی یوضع علیه القدم فی الشلم و بمعنی المسراح
و بمعنی المرتبة و هی المراد ههنا حریف اینست که دیدی اشان ما پند نعلبندوصارینت
اینست که شنیدی اشارت الی المثمة و وقاحته ای السخفه اثر الموافقة اصلا فالاولی ترکه
مثنوی یکی کرده بی آبروی بسی بسکون باء آب بمعنی کسی که بسی کرده است بی آب
روی چه غم دارد از آب بکسر الباء روی کسی بتا فی بحر الغوایب بمعنی بتا بالترکی انجه
و نیچه نیچه و استشهد بقوله نه هر بیرون که بسندی در ونش همچنان باشد بتا
حلوای ضابونی که زهر شود رمیان باشد نام نیکوی پنجاه سال که یک نام زشتش
کند پایمال قاضی را نصیحت یاران یکدل ای الاصدقاء المخلصین المتفقین فی الصدق
والمحبة پسند آمد و بر حسن رای و حفظ و فای ایشان افرین کرد و کفت نظر عزیزان
در مصلحت حال من عین صوابست و مسئله بی جواب و لیکن **شعر** و لو ان حبا بالملام

بزول ای لو وقع ان حبا یزول بالملامة لسمعت ای قبلت کما فی سمع الله لمن حمده افکا
ای کذبا یفتریه عذول ای مختلقة اللایم و العذول بفتح العین و الدال المعجمة مبالغة من
العذول و هو الملامة قال بعض الکمل و فی بعض النسخ عدول بضمتین علی وزن الدخول
و الدال المهملة جمع عدل بمعنی عادل و الاول هو الصحیح انتهی **بیت** ملامت کن مرا
چندانکه خواهی که نتوان شستن از زنکی سیاهی این بکفت و کسانرا بتفحص
و تفتیش حال او برانکیخت بالکاف الفارسی بمعنی مسلط کرد و نعمت بی کران بریخت
که کفته اند هر که را زر در ترازوست زور در بازوست بمعنی از که بر وی آورده
و در میان نهاده برای حرج زور و قوت در بازوست و انکه بر دنیا دست رس
اسم فاعل منه دلکش ندارد در همه دنیا کس و صاحب تصرف ندارد **بیت** هر که
زر دید سر فرود آورد ور ترازوی آهنین دوش است بمعنی و اکر ترازوی آهنین
دوش بمعنی حدید المنکبه باشد و اراد به عمود المیزان بمعنی و ان کان کالحدید فی شدة
الصلابة یمیل الی الذهب و یلین به فی الجملة شبی در خلوتی میسر شد و هم در ان شب
شحنه بسکون الحاء المهملة بالترکی صو باشی را خبر شد که قاضی همه شب شراب در سر و
شاهد در بر بمعنی در سینه اش از تنعم نخفتی و بترنم کفتی قوله قاضی مبتدا و نخفتی خبره
و همه شب ظرف نخفتی و قوله شراب در سر و شاهد در بر فی موضع الحال **نظم** امشب
ای فی هذه اللیلة مکر بوقت نمی خواند بسکون النون این خروس عشاق بس بالباء الفرسی
نکرده بالکاف الفرسی هنوز از کنار و بوس فی بحر الغوایب کنار و کناره کلاهما بالکاف
الفرسی بمعنی النهایة و الطرف و قد یکنی بکنار عن حالة الوصلة و عن تماس بدنه ببدن الحبیب
مجردین و ان کان هذا من جزئیات المعنی الاول لکنه یعد کل منهما لغة علی حدة و بوس
بجیم علی ثلثة معان صیغة امر من بوسیدن و وصف ترکیبی و اسم مصدر انتهی و المراد
من کنار ههنا المعنی الثانی و من بوس المعنی الثالث و قلما یوجد فی بعض النسخ بیت من
هذه الابیات هکذا رخسار یار در خم کیسوی تابدار چون کوی عاج در خم چوکان آبنوس
قد عرفت معنی رخسار و قیل اراد به ههنا وسط الخد المرتفع و تابدار بمعنی المجعد اسم فاعل
منه علم دار و کوی بضم الکاف الفارسی الکرة بالترکی طوب و چوکان بالفارسی
الخشب المنحنی الذی یضرب به تلک الکرة حین الملاعبة و العاج عظم الفیل و آبنوس اسم شجرة

سودا، یک دم که چشم فتنه بخفته است زینهار وقد وقع فی بعض النسخ بدل
هذا المصراع هکذا بگشت که دو دست مست بخفته است در کنار بیدار باش تا نرود
عمر در فسوس بهو فی اصل اللغة الطنز والسخریة واراد به ههنا لازمه اعنی معنی
العبث تا نشنوی ز مسجد آدینه بالذال المعجمة کذا فی الغرایب بانگ صبح ای
اذان الفجر یا از در بکسر الراء سرای اتابک غریو کوس لب از لبی چو چشم خروس
ابلهی بود برداشتن بگفتن بیهوده؛ خروس قوله لب مفعول مقدم لقوله برداشتن
وقوله چو چشم خروس صفة للبی وقوله برداشتن مفعول بود وقوله بگفتن متعلق
ببرداشتن یعنی جماعت بود برداشتن لب از لبی که همچو چشم خروس است در
حمره بسبب گفتن بیهوده؛ خروس قاضی درین حالت بود که یکی از متعلقان
در آمد وگفت چه نشینی خیز ام من خاستن وناپای داری ای بقدر طاقتک و
وحسب مساعدة رجلک گریزام من گریختن وقد یجی گریز اسم مصدر ووصفا
ترکیبیا ولیا بر ادبن ههنا که حسودان بر تو دمی گرفته اند یعنی نمیمه وغمز
کرده اند کذا سمعت من بعض الکمل بلکه حقی ای بیان واقع گفته اند تا مگر
آتش فتنه که هنوز اندکست بآب تدبیری فرو نشانیم مبادا که فردا چو
بالا گیرد عالمی بفتح اللام فرا گیرد قاضی بتبسم بر ونگه کرد وگفت بیت پنجه
در صید کرده ضیغم را بالضاد والغین المعجمتین یعنی الاسد یعنی شیر قوی
را که پنجه اش در صید برده باشد چه تفاوت کند که سگ لایذ یعنی عوعو کند
روی در روی دوست کن بگذار تا عدو پشت دست می خاید ملک را دران
شب آگاهی دادند که در ملک تو بفتح المیم چنین منکری بکسر الکاف حادث
شده است چه فرمایی گفت من او را از جمله فضلای عصر وزمان ویگانه دهر
وروزگار می دانم باشد که معاندان در حق او بغرض خوض کرده باشند
الخوض بالماء والضاد المعجمتین یعنی الشروع این سخن در سمع قبول من
نیامد مگر آنگه که معاینه کرد بالکاف الفارسیة که حکما گفته اند بیت
بتندی قوله سبک یعنی بالسبک مرتبط بردن فی قوله دست بردن بتیغ یعنی
در زمان دشواری وضجرت دست بتیغ بردن بشتاب بدندان برد پشت

دست

دست دریغ قوله برد بفتحتین مضارع بردن وفی بعض النسخ گزد بدل برد
والاول اظهر شنیدم که سحرگاهی ملک با تنی چند از خاصان بر بالین قاضی رسید
شمع را دید ایستاده یعنی قائم کرده نه بنحو الغرایب استادن لغة فی ایستادن
ویطرد حذف الالف فی مستقبلاته فیقال استد وبایست وشاهد نشسته ومی
ریخته وقدح شکسته وقاضی در یافت که حال چه شد وگفت از کدام جانب
برآمد گفت از شرق گفت الحمد لله که هنوز در توبه بازست یعنی باب توبه گشاده
است بحکم این حدیث که لا یغلق علی صیغة المجهول ای لا یجعل باب التوبة مسدودا
علی العباد حتی تطلع الشمس من مغربها وگفت استغفر الله واتوب الیه قال بعض
الکمل ههنا وقال النبی عم من تاب قبل ان تطلع الشمس من مغربها تاب الله علیه وقال
عم لا تقوم + ان للتوبة بابا عرضه مسیرة سبعین سنة وانه لا یغلق حتی تطلع
الشمس من مغربها وقال لا تقوم الساعة حتی تطلع الشمس من مغربها فاذا طلعت
ورآه الناس آمنوا اجمعون وذلک حین لا ینفع نفسا ایمانها لم تکن آمنت من
قبل او کسبت فی ایمانها خیرا وجاء فی بعض الاخبار انها تطلع من المغرب
ثلثة ایام والاصح انها تطلع یوما واحدا من المغرب ثم تطلع من المشرق علی
حالها الی یوم القیمة بیت این دو چیزم بر گناه انگیختند بخت نافرجام وعقل
ناتمام فرجام بالفاء المفتوحة والراء المهملة الساکنة بی معنی آخر وبمعنی فایدة
کذا فی الغرایب وهو المراد ههنا گرفتارم کنی مستوجبم ور ببخشی عفو بهتر
ز انتقام قالوا اکل صفة من الاوصاف الحمیدة ضد ما نقیضه الا الانتقام فانه
عدل ممدوح فی نفسه وکذا ضده وهو العفو بل هو اولی بدلیل قوله تعالی والعافین
عن الناس ملک گفت توبه درین حالت که بر هلاک خود اطلاع یافتی سودی
ندارد قال الله تعالی فلم یک ینفعهم ایمانهم لما راوا باسنا اول الآیة فلما راوا
باسنا ای لما راوا الکفار شدة عذابنا قالوا آمنا بالله وحده وکفرنا بما کنا به
ای بالله مشرکین یعنون به الاصنام فلم یک ینفعهم ایمانهم لامتناع قبوله
ح ولذلک قال لم یک یعنی لم یصح ولم یستقم کذا قال بعض الکمل قطعه چه سود
از دزدی آنگه توبه کردن که نتوانی کمند انداخت یعنی بکمند انداختن بر کاخ

[illegible]

فیں

بالکاف العربی یعنی الثمر بلند از میوه کو کوتاه کن دست یعنی بلند را بکو کوتاه
کن دست از میوه یعنی بلند رای باید کفتن این سخن که کوته خود ندارد دست
بر شاخ قوله بلند بضم الباء فی المشهور و قراء بعض الفصحاء بفتحها الجامد و میوه
بالفتح والسکون فی الاصح و یجوز کسره کذا سمعت من بعض الکمل ترا با وجود چنین
منکری بفتح الکاف والنون یعنی کناه که ظاهر شد خلاص صورت نبندد واین بکفت
وهو کلان بفتح الکاف والنون المشدد یعنی جلاد ان سکون النون مبتداء و
و عقوبت مفعول مقدم و قوله بروی بفتح الواو آویختند خبره کفت مرادر خدمت
سلطان یک سخن با قیست ملک پرسید که ان چیست کفت **قطعه** با ستین ملامال
که برمن افشان طمع مدار که از دامنت بدارم دست اکر خلاص محالست از ین
کنه مراست بدان کرم که تو داری امید واری هست ملک کفتا این لطیفه بدیع
و عجیب آوردی واین نکته غریب کفتی ولیکن محال عقلست و خلاف شرع که ترا امروز
فضل و بلاغت از چنک عقوبت من برهاند ای خلاص کند مصلحت آن می بینم
ترا از قلعه بشیب اندازم بفتح الباء القلعة فی الزوابع شیب بالکسرة العربیة مخفف
من نشیب بفتح النون بالترکی اینش وهذا کما تعالی فی نشین نشین وقد یجی بمعنی
سرکشته و یجیء ایضا بمعنی زیر وفرو وهو المراد ههنا وقد یعطف علیه علی طریقه
الاتباع والمزاوجه لفظ تیب فقال شیب و تیب تا دکران عبرت کیرند کفت
ای خداوند جهان پرورده نعمت این خاندانم ونه تنها من این کنه دارم
دیکری را بیند از تا من عبرت کیرم ملک ازین سخن خنده آمد و بعفو از سر
خطای او درکذشت و متعندان او را که یعنی خصمای قاضی را که اشارة بکشتن
او کرده بودند کفت **بیت** همه حمال عیب خویشتنید طعنه بر عیب دیکران مزنید
حکایت منظومه جوانی پاک باز مشتق من باختن و پاک رو بود یعنی پاک باز
عشق و پاک روش بود در میدان عشق که پاکیزه روتا بیا الوصلة درکرو
بکسر الکاف الفارسی یعنی در رهن بود حیث کان مبتلی به کذا سمعت من بعض الکمل
چنین خوانده ام ای در کتب تواریخ که در دریای اعظم بکردابی موضع یدور
فیه الماء درافتادند باهم ای مع حبیبه چو ملاح آمدش الشین راجع الی جوان تا دستش

کیرد مبادا که اندران سختی بمیرد همی کفت از میان موج و تشویر بالشین المعجمه بمعنی
الخجالة کذا فی الصحاح الفارسی وفی الزوابع واستدل فیه علی کونه بمعنی الخجالة بقول الشیخ
همی کفت از میان موج و تشویر هذا وقیل تشویر ههنا لفظ عربی بمعنی الاشارة
علی ما قال فی القانون التشویر اشارة کردن و قیل هو بمعنی شوریدن بمعنی
الخلط و قیل هو عطف تفسیری لموج و یقال له ای لموج البحر بالترکی تلکز ولا یخفی
ما فیها مرا بکذار و دست یار من کیر درین کفتن جهان بروی بر آشفت بمعنی اجل
بر آمد من آشفتن بمعنی مجنون شدن و قال بعض الکمل آشفتن کثیرا ما یستعمل
بمعنی شوریدن وهو ههنا کذلک شنیدندش که جان می داد و می کفت حدیث عشق
از ان بطال منیوش بالفتح والسکون قیل هو لغة فی مشنو بمعنی لا تسمع والظاهر انه
من نیوشیدن بضم النون و کسرها بمعنی شنیدن که در سختی کند یاری فراموش چنین
کردند یاران زندکانی ز کار افتاده بشنو یعنی از مجرب کار شنو تا بدانی که سعدی
راه رسم عشق بازی چنان داند در بغداد تازی بمعنی زبان عرب فان اهل بغداد
کما یعرفون لسان الفرس کذلک یعرفون اللون الفصیح ایضا دلارامی که داری دل درو
بند و کر چشم از همه عالم فرو بند اکر مجنون و لیلی زنده کشتی حدیث عشق ازین دفتر
نوشتی ای لو کان کل واحد منهما فی الحیوة لاستنسخ کل منهما حدیث العشق و کتبه من
من هذا الدفتر **باب ششم در ضعف و پیری** و نقل بعض الکمل هکذا الباب
السادس فی الضعف والشیبة و قال الضعف بالفتح ضد القوی والضم فیه لغة کالفقر
والفقر والشیبه بالفتح والسکون بیاض الشعر قال النبی عم من شاب شیبة فی الاسلام
کان له نور یوم القیمة و قیل اول من شاب ابراهیم عم فقال یا رب ما هذا قال
نوری و وقاری فقال رب زدنی نورا و وقارا انتهی **حکایت** با طایفه دانشمندان
در جامع دمشق بحثی همی رفت فی بعض النسخ بحثی همی کردم والمعنی واحد ناکاه جوانی
از در در آمد و کفت درین میان کسی هست که فارسی داند اشارت بمن کردند کفتم
چه حالتست کفت پیری صد و پنجاه ساله در حالت نزع است و بزبان فارسی چیزی
می کوید و مفهوم ما بالاضافه نکردد بالکاف الفارسی ای لا یکون مفهوما و معلوما لنا
اکر بکرم رنجه شوی مزد و ثواب یابی بنزد خدای تعالی من یافتن باشد که وصیتی

کند چون ببالینش فرا رسیدم این بیت می گفت **بیت** دمی چند گفتم برآرم بکام
دریغا که بگرفت ماضی مجهول من گرفتن راه نفس دریغا که بر خوان الوان عمر
دمی یعنی نفس خورده بودیم گفتند بس معنی این بیت بو نا با شامیان می گفتم تعجب
می کردند از عمر دراز و تأسف او بر حیات دنیا گفتمش چگونه در این حالت گفت
چه گویم **قطعه** ندیده که چه سختی همی رسد بکسی که از دهانش بسکون النون وقد
عرفت انه یجوز اجتماع ثلثة سواکن فی هذه اللغة بدر می کنند و ندانی ای تخمین و
ویتنزع ضرسی من فمه قیاس کن که چه حالت بود در آن ساعت که از وجود عزیزش
بدر رود جانانی تخمین روحه گفتم تصور مرگ از خیال بدر کن و وهم را بر طبیعت
مستولی مکردان که فیلسوفان گفته اند مزاج اگر مستقیم بود اعتماد بسکون الدال
بقا را نشاید و مرض اگرچه مایل بود بفتح الواو دلالت کلی بر هلاک نکند اگر فرمائی
طبیب را بخوانم تا معالجت کند بگشاد دیده که بشوی بیاء الخطاب گفت هیهات **بیت**
خواجه در بند ای در سودای نقش ایوانست ای الغرفة العالیة خانه از پای بست
مالبناء العوی ای می اساسه ویرانست وهذا هو الذی وعدته فی الدیباجة فذکر
دست برهم زند یعنی بر سبیل تحیر و تأسف طبیب ظریف چون خرف بالخاء المعجمة والراء المهملة
علی وزن کتف صفة مشبهة بیند او فتاده حریف بالمهملتین یعنی طبیب حاذق چونکه
فرتوت بیند حریف افتاده را تأسف می کند و دست برهم زند ولا یباشر المعالجة
پیر مردی زنزع می نالید پیره زن ای زوجته صندلش همی مالید ای یدلک صندل
شجرة معروفة طیب الرایحة یعنی تعالجه امرأته بالصندل فانه کثیرا ما تخلط الصندل
المسحوق بماء الورد ویدلک به الرأس والرجل بدفع الصداع والحرارة چون مخبط
شد اعتدال مزاج نه عزیمت واحد العزایم وهی بالفارسیة افسون اثر کند نه علاج
حکایت پیری حکایت می کند که دختری خواسته بودم و خانه و حجره بگل بضم الکاف
الفارسی آراسته و بخلوت با او نشسته و دیده و دل برو بسته و شبهای دراز نخفتمی
و بذلها بفتح الباء واللام وسکون الذال المعجمة ولطیفها عطف تفسیری البذلها گفتمی
گفتمی تا باشد که وحشت نگیرد و موانست پذیرد از این جمله شبها شبی می گفتم که
بخت بلندت یار بود و بسکون الواو و چشم دولتت بیدار که بصحبت پیری افتادی

بخته و پرورده و جهان دیده گرم بالکاف الفارسی و سرد روزگار چشیده
نیک و بد آزموده حق صحبت بداند و شرط مودت بجا آرد مشفق و مهربان خوش
طبع و شیرین زبان **بیت** تا توانم دلت بدست آرم ور بیازاریم نیازی بکسر النون
وسکون الزای یعنی ای کاسه آرم یعنی اگر تو بیازاری و خوری می کنی مرا می نیاز
ای احساج و تضرع آرم ترا اگر چو طوطی ای مثله شکر بود بفتح الواو خورشت
ای طعامک جان شیرین می فدای پرورشت یعنی لو کان طعامک السکر کالببغاء
فعلی ان احصل ولو بتفویه الروح العزیز نه گرفتار آمدی بدست جوانی معجب
بضم المیم وکسر الجیم یعنی خویشتن بین خیره رای یعنی ضعیف الفکر سر تیز سبک
پای که هردم هوای پزد یعنی مضارع می پختن و هر لحظه رای زند ای لا یتغرر
علی رای و هر شب جایی خسبد و هر روز یاری گیرد **بیت** وفاداری مدار از بلبلان
چشم یعنی چشم مدارای لا تتوقع وفاداری را از بلبلان که هردم بر گلی دیگر سرایند
اما طایفه پیران بعقل و ادب زندگانی کنند نه بر مقتضای جهل و جوانی **بیت** ز خود
بهتری بیاء الوحدة جوی و فرصت شمار و غنیمت دان مصاحبتش
که با چون خودی ای فی المصاحبة یعنی یسا ویک فی الشرف کم کنی بفتح الکاف فی الاول
وضمه فی الثانی روزگار یعنی تنقص عمرک فقط من غیر ترتب فایدة و نفع گفت آن بر نمط
نمط سخنی بمعنی گونه و نوع کذا فی القانون بگفتم و گمان بردم که دلش در قید من آمد
و صید من شد ناگه نفسی بفتحتین سرد از دل پر درد بر آورد و گفت چندین سخن
که گفتی در ترازوی عقل من وزن آن یک سخن ندارد که وقتی شنیده ام از قبیله خویش که
زن جوان را اگر تیری در پهلو نشیند به که پیری **شعر** لما رأت بین یدی بعلها
شیئا کارخی شفة الصایم ای لما ابصرت الزوجة بین یدی بعلها ای زوجها والجمع بعولة و یقال
للزوج بعله مثل زوج و زوجة و شیئا مفعول رأت وارادبه آلة الرجل و ارخی اسم تفضیل
من الرخو بکسر الراء و فتحها و هی اللینة ای لما رأت شیئا کاینا مثل ارخی شفة الصایم شبهه
الشیخ بشفة الصایم فی ضعفه واسترخائه اصلها شفهة لان تصغیرها شفیهة والجمع شفاه
بالهاء هکذا قیل قال بعض الکمل والصواب ان یراد بالصایم ههنا الممسک ای البخیل فان
الصوم فی اللغة الامساک ومن اشهر اوصاف البخلاء انه منحنی الجبهة ای عبوس مسترخی الشفة

اگر چه خوب رخسار نبود جوانان
ولیکن در وفا با کس نپاید

مهن

يقول جواب لما وانما جئ به مضارعًا لحكاية الحال وقيل ان لما يرد المضارع الى معنى الماضي كما يرد ان الماضي الى معنى الاستقبال هذا معه ميت هذا ابتدا، و ميت خبره ومعه متعلق بميت وضمير معه راجع الى البعل وما في انما كافه والرقيه مبتدا، وللنايم خبره والرقيه بضم الراء وسكون القاف ما يقرا من الادعية والآيات على المرضى لطلب الشفاء، ويقال لها بالفارسية افسون واراد بالنايم آله الشاب تقول هي مشيرة الى ذلك هذا ميت معه وانما ينفع الرقيه اي انما يحرك الدلال والعشوه للنايم اي الذكر الشاب لا للميت اي الذكر الشيخ فشبهت ما داته بين يدي بعلها الشيخ بالميت في عدم الحركة مطلقا **نظم** زن كز بر مرد بر ههنا معنى عند وبي‌برا، بكسر الراء للوزن في رضا بر خيزد بس باليا، العزيز اي بسيار فتنه وجنگ زان سرا بد خيزد بيرى كه ز جاى خويش نتواند خاست الا بعصا استثناء من نتواند خاست قوله كش بفتح اليا، عصا بر خيزد والتقدير عصايش كه بر خيزد واراد بعصاه ههنا كما ترى في الجمله امكان موافقت نبود بمفارقت انجاميد يعني آخر شد چون مدت عدت بر آمد يعني تمام شد عقد نكاحش بستند با جوانى تند و ترش روى تهى دست و بد خوى جور جفا مى ديد ورنج و عنا مى كشيد و شكر نعمت حق همچنان مى گفت كه الحمد لله كه از ان عذاب اليم بر هيدم وبرين نعمت مقيم برسيدم **بيت** با اين همه جور و تند روئى باليا، المصدري نازت بكشم كه خوب روئى بيا، الخطاب **بيت** با تو مرا سوختن اندر عذاب به كه شدن با دگرى در بهشت بوى پياز از دهن خوب روى نغز تر نغيس تر آيد كه گل از دست زشت **حكايت** مهمان پيرى بودم در ديار بعلبك كه مال فراوان داشت و فرزند خوب روى شبى حكايت كرد كه مرا در عمر خويش بجز اين فرزند نبوده است درختى درين وادى زيارت گاهست كه مردمان بحاجت خواستن بانجا روند شبها در پاى ان درخت بحق ناليده ام تا مرا اين فرزند بخشيده است شنيدم كه پسر با رفيقان آهسته مى گفت چه بودى كه من ان درخت را بدانستمى كه كجاست و دعا كردمى تا پدرم بميرد **حكمت** خواجه شادى كنان كه فرزندم عاقلست و پسر طعنه زنان كه پدرم فرتوت **قطعه** سالها بر تو بگذرد كه گذر قوله نكنى من المصراع الثاني في التوراة ومتعلق بما قبله بحسب المعنى يعني گذر نكنى سوى تربت پدرت تو بجاى پدر چه كردى خير تا همان چشم دارى از پسرت

من

من الادعية والتصدقات تا همان چشم دارى از پسرت **حكايت** روزى بغرور جوانى سخت رانده بودم اي كنت دويت بالسرعة وشبانگه بپاى گريوه بكسر الكاف الفارسي بالتركيه بلكه دى نا سست مانده بودم پير مرد ضعيف از پس كاروان همى آمد گفت چه خسبى خيز كه نه جاى خفتن است گفتم چون روم اي كيف اذهب كه نه پاى رفتن است يعني پايم نه پاى رفتن است گفت نشنيدى كه گفته اند رفتن و نشستن به كه دويدن و گسستن بمعنى گسيختن و هما بالكاف الفارسي بمعنى الانقطاع والانفصال **قطعه** اي كه مشتاق منزلى مشتاب پند من كار بند و صبر آموز يعني كار ببند پند من اي اعمل بالنصيحة التي قلتها من عدم الاستعجال والعجله اسب تازى يعني فرس عربى دو تك بفتح التاء وسكون الكاف العربي بمعنى الجلادة دو تك بشتاب يعني دو بار حمله مى كند بر سبيل سرعة واستعجال ودر حمله سوم مى ماند اما شتر آهسته مى رود شب و روز **حكايت** جوانى چست و لطيف و خندان و شيرين زبان در حلقه عشرت ما بود كه در دلش هيچ نوعى غم نيامدى و لب از خنده فراهم نبودى اي كان لم يضم احدهما الى الآخر روزگارى نيامد كه اتفاق ملاقات نيفتاد بعد از ان روزگار ديدمش زن خواسته و فرزندان خاسته بيخ نشاطش بريده و گل هوسش پژمرده بالزاى الفارسية يعني ذبول يافته پرسيدمش كه اين چه حالتست گفت تا كودكان بياوردم ديگر كودكى يعني طفل نكردم **شعر** ماذا الصبا والشيب غير لمتى وكفى بتغير الزمان نذيرا جعل ما مع ذا اسما واحدا بمعنى اي شيء مرفوع المحل مبتدا، والصبا بالكسر والقصر بمعنى الميل الى الجهل خبره والشيب بالفتح والسكون مرفوع مبتدا، وجمله غير خبره ولمتى مفعول غير واللمة بالكسر والتشديد الشعر المسترسل الى المنكبين والبا، بتغير الزمان زايد في الفاعل كما في بالله شهيدا ونذيرا تميز بمعنى الانذار كالنكير بمعنى الانكار او بمعنى المنذر كالبديع بمعنى المبدع والانذار هو الاعلام على وجه التخويف والمصدر اعني تغير فاعل كفى مضاف الى فاعله المجازى اذ المغير حقيقة هو الله تعالى ومحل الجملة الفعلية نصب على الحال له بتقدير قد ينكر على نفسه الصبا في زمن الكبر والشيب وتقول ما هذا الميل الى الجهل والشباب والركون الى الطرب مع الاحباب والحال ان الشيب الذي هو نذير الموت وتغير النعوت غير لون شعرى وانذرني بدنو انقضاء عمرى وكفى تغير الزمان لون شعره نذيرا لما قيل كفاك شيب رأسك من نذير **بيت** چون پير شدى ز كودكى

دست بدار امر من داشتن بازی وظرافت بجوانان بگذار **مثنوی** طرب نوجوان
زپیر مجوی که دگر نیاید اصلا نه آید آب رفته بجوی زرع را چون رسید وقت درو ای وقت
حصاد نخرامد چنانک سبزه نو **قطعه** دور جوانی بشد ای برفت از دست من آه
دریغ آن زمن دلفروز قوت سرپنجه شیری برفت راضیم اکنون به پنیری
چو یوز اسم لحیوان مفترس یقال له بالعربی فهد و بالترکی پارس قیلانه لما بلغ غایة
السن کان یقنع باکل قطعه پنیر ولهذا قال پنیری چو یوز وفی بعض النسخ به پیری ولا تخفی
ما فیه پیره زنی بیاء الوصل موی بسکون الیاء سیه کرده بود گفتمش ای کانت عجوزة قد سودت
شعرها بالصبغ فقلت لها هکذا ای مامک دیرینه روزمام یعنی مادرو الکاف للتصغیر ای
مادرک سال خورده موی بتلبیس سیه کرده گیر راست نخواهد شدن این پشت کوز
بالکاف الفارسیة ای لا یستقیم هذا الظهر المتاخر الذی تقوس صدره الی ههنا متوازی القول
حکایت روزی بجهل ضد العلم جوانی بانگ بر مادر زدم یعنی خاطبته بالعنف ورفع الصوت
دل آزرده فی موضع الحال بکنجی نشست وگریان عطف علی قوله دل آزرده همی گفت مگر
خردی فراموش کردی که درشتی می کنی **قطعه** چه خوش گفت زالی بفرزند خویش یعنی چه خوش
گفت ان یک عجوزة بفرزندش فان زال یقال للشیخ والعجوزة علی الاکثر اکثر فی اصل اللغة
وان اشتهر بالعلمیة لاب رستم یقال رستم زال ای رستم بن زال چو دیدش پلنگ افکن وپیل
تن گر از عهد ای زمان خردیت یاد آمدی که بیچاره بودی در آغوش من قوله نکردی
جواب الشرط اعنی قوله گر از عهد درین روز بر من جفا که تو شیر مردی ومن پیره زن
حکایت توانگری بخیل را پسری رنجور بود ای مرضی نیکخواهان گفتند مصلحت آنست که
ختم قرآن کنی از بهر او یا بذل واعطای قربان باشد که خدای تعالی شفا دهد لحتی مثل
برخی لفظا ومعنی باندیشه فرو رفت وگفت مصحف مهجور ای سبب کونه حاضرا اولیتر که
گله بفتح الکاف الفارسیة وتشدید اللام قطیعه الغنم وغیره دور یعنی دور است وبعید
صاحب دلی بشنید وگفت ختمش بعلت آن اختیار افتاد که قرآن بر سر زبانست وزر
در میان جان **مثنوی** دریغا گردن طاعت نهادن را اگرش بفتح الکاف الفارسیة
یعنی اگر آن گردن را همراه بودی دست دادن را اگرش بفتح الکاف الفارسیة یعنی
اگر آن گردن بکسر التاء ای بدل الاعطاء والسخاء یعنی آن شخص طاعت را گردن

نهاد

نهاد و راضی شد که یک عمل بسازد تا پسرش شفا یابد واگر این گرده طاعت نهادنش
را ید معطی همراه بودی یعنی پدرش ساعلاج می کردی بگردنش در طاعت بغایت خوب بودی
ولیکن دریغا وحیفا که همراه نبود که بدیناری چو خر در گل بکسر الکاف بماند بفتح النون
وگر الحمد گویی صد بخواند **حکایت** پیرمردی را گفتند چرا زن نکنی ای لم تتزوج گفت
با پیرزنانم عیشی نباشد گفتند زن جوان بخواه چون مکنت بالضم والسکون والقدر
داری گفت مرا که پیرم با پیرزنانم الفت نباشد او را که جوان باشد با من که پیرم چه دو
ستی صورت بندد **حکایت منظومه** شنیده ام که درین روزها کهن پیری ای پیری
کهنه خیال بست به پیرانه سرای مع کونه شیخا که گیرد جفت بضم الجیم الزوج بخواست دختری
خوب روی وگوهر نام چو درج بضم الدال الحقة گوهرش از چشم مردمان بنهفت بفتح
الباء یعنی خوب روی گوهر نامی که همچو درجش ای حشم مردمان بنهفت یعنی در پنهان نست
چنانک رسم عروسی بود تمام شد ولیکن باول عصای شیخ بخفت کمان کشید ونزد بفتح
النون النافیه بر هدف یعنی نشان را نزد بلکه خطا کرد ازان جهت که نتوان دوخت
یعنی دوختن مگر بسوزن پولاد جامه هنکفت قوله جامه هنکفت مفعول دوخت وهو
بفتح الهاء وضم الکاف الفارسیة ما نسج علی وجه الاهتمام بالترکی جیق طقمش ومحصول
هذا البیت انه لم یقدر علی ازالة بکارتها بدوستان گله بکسر الکاف الفارسیة ای شکایت
آغاز کرد و حجت ساخت که خانمان کلمه واحده یعنی المال والرزق من این شوخ دیده
پاک برفت یعنی میان شوهر و زن جنگ و فتنه خاست چنانکه سر شحنه و قاضی کشید
فاعل کشید اما الزوج وهو الظاهر او کل واحد منهما وسعدی گفت پس از خلافت و شناعت
یعنی بعد از ین مخالفت و شناعت سعدی گفت که گناه دختر نیست ترا که دست بلرزد
گهر چه دانی سفت بالضم یعنی سفتن یعنی سوراخ کردن **باب هفتم در تاثیر تربیت**
یکی از وزرا پسری کودن بفتح الکاف الوالی یعنی غبی بود پیش کسی از دانشمندان فرستاد
که مر این را تربیتی کن مگر عاقل شود مدتی مدید فعیل بمعنی المفعول ازمان ممتد تعلیمش
کرد مؤثر نبود پیش پدرش کس فرستاد که این عاقل نمی شود ومرا دیوانه کرد **قطعه**
چون بود بفتح الواو اصلی جوهری بیاء الوصل قابل تربیت را در او اثر باشد هیچ
صیقل یعنی اسم الفاعل فی القانون الصیقل آینه افروز نکو بلانکه کردا آهنی را که بدگهر

باشد سک بدریای هفت کانه لغة فی کونه بالکاف الفارسیة فهما بمعنی النوع مشوی
الشین نهی من شستن که چو ترشد پلید بالباء الفارسیة یعنی مردار تر باشد خر عیسی را
اکر بمکه شد فیها الله تعالی برند یعنی چون بیاید هنوز خر باشد **حکایت** حکیمی پسر
را پند و نصیحت همی داد که جانان پدر هنر آموزند که ملک و دولت دنیا اعتماد
را نشاید ای لا یلتفات بالاعتماد وجاه از در وان بدر نرود ای لا یخرج
المنصب من الدوران و لا یتورث احد حتی یعتمد علیه وسیم و زر در سفر محل خطر
وهم بفتح الهاء در حضر یعنی ضد السفر یاد زد بیکبار ای مرة ببرد ویا خواجه
بتفاریق بخورد ای صاحب الحال بالکلیة شیئا فشیئا اما هنر بسکون الراء چشمهٔ زاینده
است و دولت پاینده ای متور و اکر هنرمند از دولت بیفتد غم نباشد که هنر در نفس
خود ای الکمال فی نفسه دولتست هنرمند هر جا که رود قدر و اعزاز بیند و در صدر
نشیند و نا هنر هر جا که رود لقمه چیند و سختی بیند **بیت** سخت است پس بالباء الفارسیة
از جاه سکون الهاء تحکم بردن یعنی بعد از منصب تحکم عزل کشیدن دشوار است
خو کرده و معتاد شده بناز جور مردم بردن **قطعه** وقتی افتاد فتنهٔ در شام هر کس
از کوشهٔ فرار فتند روستازادکان دانشمند یعنی ابناء اهل القریة العالمون بوزیر
پادشا فتند بحذف ها پادشاه للوزن پسران وزیر قوله ناقص عقل صفة پسران
بکدائی بالتریح دلنجلکه بروستا یعنی بقریه رفتند **بیت** میراث پدر یعنی اکر میراث
خواهی علم پدر آموز کین مال پدر خرج توان کرد بده بسکون الهاء روز **حکایت**
یکی از فضلا تعلیم ملکزاده کردی و ضرب بی محابا بجوزان یکسر ما ضرب بالاضافة
الی ما بعده و بجوزان یسکن بالواو علی عدم الاضافة یعنی ضرب رانی توقف زدی
و زجر بی قیاس کردی پسر از بی طاقتی شکایت پیش پدر برد و جامه از تن دردمند
برداشت پدر را دل بهم بر آمد ای انفعل و اعتفی استاد را بخواند و کفت بر پسران احاد
رعیت چندین جفا و توبیخ و سرزنش روا نمی داشتی که پسر مرا سبب چیست کفت
سخن باندیشه باید کفتن و حرکت پسندیده باید کرد همه خلق را خاصه ای خصوصا
پادشاهانرا که بر دست و زبان مملوک هر چه رفته بفتح الراء هر آینه بافواه کفته شود
و قول و فعل عوام را چندان ای بمقدار قول و فعل خواص اعتبار نباشد **قطعه** اکر

شودم

صد عیب دارد مرد درویش رفیقانش یکی از صد ندانند ای لا یعلمون
وکر یک ناپسند آید ز سلطان از اقلیم باقلیم رسانندش در تهذیب اخلاق
خداوندزادکان انبتهم الله نباتا حسنا اجتهاد ازان بیش بالباء الوضة باید
که در حق عوام **قطعه** هر که در خردیش بفتح الیاء المصدریة ادب نکنند در
بزرکی فلاح ای النجاة من الآثام الافعال الشنیعة از و برخاست چوب تر را چنانکه
خواهی پیچ امر من پیچیدن یعنی اکر خواهی که چوب تر را پیچ کردی برای ازالة اعوجاج
بپیچ که ان قابلست بهر طرف نشود خشک جز باتشش راست یعنی اما چوب خشک
نشود راست جز باتش و قد وجد ههنا فی بعض النسخ هکذا **شعر** انّ الغصون
جمع غصن اذا قومتها ای اذا جعلتها مستقیما اعتدلت ای استوت واستقامت
ولیس اسمه ضمیر الشان و محل جملة ینفعک نصب علی انها خبر لیس التقویم فاعل ینفع
بالخشب متعلق بینفع ملک را حسن تدبیر ادیب و تقریر سخن او پسند آمد خلعت
و نعمت بخشید و پایکاه ش ای مرتبه اورا از آنچه بود برتر کردانید **حکایت** معلم
کتابی قد صح فی النسخ المعتمدة کتاب بضم الکاف و تشدید التاء فی مختار الصحاح
الکتّاب بالضم و التشدید الکتبة و الکتاب ایضا المکتب و احد الکتاتیب را دیدم در دیار
مغرب ترش روی و تلخ کفتار و بدخوی و مردم آزار کدا طبع و ناپرهیزکار که عیش
بالفتح مسلمانان بدیدن او تبه یعنی تبه بفتحتین و سکون الهاء لعله من تباه و هو بمعنی العبث
و الفاسد کذا فی الجواهر کشتی بالکاف الفارسیة و خواندن قرآنش دل مردم را سیه
کا کردی جمعی پسران پاکیزه و دختران دوشیزه ای الابکار بدست جفای او کرفتار
نه زهره خنده و نه یارای کفتار سمعت من البعض انه قال یارای بالالف بمعنی
جاح یعنی نه زهره خنده دارند و نه جای کفتار در حضورش که بالکاف الفارسیة
و سکون الهاء عارض سیمین بکسر النون یکی را طبانچه بالجیم الفارسیة زدی
کاه ساق بلورین بفتح اللام المشددة و سکون الواو و کسر الراء و النون
دیکری را شکنجه کردی القصه شنیدم که طرفی بفتحتین ای بعضی از خیانت او معلوم
کردند بزدند و براندند و مکتب خانه را بمصلحی دادند یعنی پارسای بیاء الوصل
و نیک مردی حلیم کم سخن جز بحکم ضرورت نکفتی و موجب آزار کس بز بانش نرفتی

حش

وکوذکان را هیبت استاد نخستین از سر بدر رفت ومعلم دومین بضمتین یعنی
معلم الثانی را اخلاق ملکی بفتحتین بود چون کوذکان این حلم را دیدند هر یکی دیو یکی
دیگر شدند وباعتماد حلم او ترک علم کردند واغلب اوقات ببازیچه ولعب فراهم
نشستندی ولوح درست ناکرده یعنی قبل النزاع عن معرفة وتحصیل ما فیه در
سر یکی دیگر شکستندی **بیت** استاد معلم بدل من استاد هکذا وجد فی اکثر النسخ
بلا واو وفی بعضها استاد ومعلم بالواو چو بود بی آزار خرسک بازند کوذکان
در بازار قال فی بحر الغرایب خرسک بکسر الخاء المعجمة لعب مخصوص یلعب به الصبیان
بان قام احدهم منحنیا ظهره وله ناظر ینظر الی الباقین فیثب کل واحد منهم علی
ظهره فلاق واحد منهم ینزل رجله الی الارض وتماس بها یغیر به ذلک الناظر رجله
فیقوم بدله ذلک المضروب فیثب الباقون علیه مثل ما سبق وهکذا یقال له بالترکی فی
بلاد الروم اوزون اشک الی ههنا کلامه بعینه وقد یقال الکاف فی خرسک للتصغیر
والمراد به ما یحاط بالکرباس علی شکل الدب لیلعب به الصبیان بعد از دو هفته بر در
بکسر الراء آن مسجد کذر کردم معلم اولین را دیدم که دل بروخوش کرده بودند
وبمقام خویش آورده انصاف بر نجیدم ولا حول کنان کفتم که ابلیس را دکر بار
ای مرة اخری معلم ملائکه چرا کردند بر مردی جهان دیده بخندید وکفت نشنیده
که کفته اند **مثنوی** پادشاهی پسرش بمکتب داد لوح سیمینش در کنار نهاد
یعنی لوح سیمین را در کنارش نهاد ولا بد من ان سکن النون والراء فی المصراع
الثانی حتی یتزن البیت بر سر لوح او نبشت بزر جور وجفای استاد به که مهر ومحبت
پدر **حکایت** پادشاه زاده را نعمتی بی قیاس از ترکه بفتح التاء وکسر الراء یعنی
المتروکه کالطلبه بکسر اللام یعنی المطلوبه عمان بفتح العین جمع عم بدست افتاد
یعنی بطریق ارث فسق وفجور آغاز کرده ومبذری من التبذیر وهو الاسراف
وهو حرام بدلیل قوله تعالی ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین پیشه کرفت
فی الجمله خبری نماند از سایر معاصی ومنکری بفتح الکاف که نکرده ومسکری نخورد
باری بنصیحتش کفتم ای فرزند دخل بسکون الخاء المعجمة هو المبلغ الذی
یصل الی المرء ویدخل بیده من الخارج کبر طیفه آب روانست وعیش آسیای

کردان من کردیدن بالکاف الفارسی یعنی خرج فراوان وبسیار مسلم کسی را باشد
که دخل معین دارد از خارج **قطعه** چو دخلت نیست خرج آهسته ترکن که ملاحان
همی کویند سرودی وقوله اکر باران تمیم بیان لقوله سرودی بکوهستان نبارد
بسالها ای فی سنة واحدة دجله کردد خشک رودی ای نهری وادیا یا بسانت
غیر ماء عقل وادب پیش کیر ولهو ولعب یجوز فیه فتح اللام مع سکون العین
وکسرها ویجوز کسر اللام مع سکون العین ایضا بکذار که چون نعمت سپری
وتمام شود سختی بری بفتح الباء وپشیمانی خوری پسر از لذت نای ونوش این
سخن در کوش نیاورد وبر قول من اعتراض کرد وکفت راحت عاجل وحاضر
را بتشویش آجل وغایب وانی منغص ومکدر کردن خلاف رای خردمندانست
مثنوی خداوندکام ومراد ونیکبختی عطف علی کام چرا سختی خورند
از بیم سختی برو بضم الباء امر من رفتن وشادی کن ای یار دلفروز غم فردا
بالاضافة نشاید خوردن امروز فلکم مرا که در صدر مروت نشسته ام وعقد
فتوت بسته وذکر انعام واحسان در افواه عوام افتاده **مثنوی** هر که
علم بفتحتین شد بسخا وکرم بند نشاید که نهد بر درم یعنی نشاید که درهمش
را ضبط می کند نام نکویی چو برون شد بکوی ومحلة بالکاف العربی قوله در مفعول
مقدم لقوله به بندی یعنی باب خانه را نتوانی که به بندی بر روی کسی دیدم که
نصیحت که نمی پذیرد ودم کرم من در آهن سرد او اثر نمی کند ترک مناصحت
کردم وروی از مصاحبت بکردانیدم وبکنج وزاویه سلامت بنشستم
وقول حکما را بکار بستم ای عملت بقولهم که کفته اند بلغ امر من التبلیغ ما علیک
فان لم یقبلوا فما علیک ما ههنا استفهامیة ای فان لم یقبلوا ما بلغتهم فای
شیء علیک اذ ما علی الرسول الا البلاغ وقد یجعل ما نافیة ای لیس علیک شیء
قطعه کرچه دانی که نشنود بکوی امر من کفتن هر چه می دانی از نصیحت
وپند زود باشد که خیره سر یعنی خیره سر را ببینی ای تستری من لا یسمع الوعظ
ولا یقبل النصح بدو پا او فتاده اندر بند دست بر دست می زند که دریغ
نشنیدم حدیث دانشمند ما بس از مدتی آنچه اندیشه کرده بودم از نکبت

حالش بصورت بديدم اى رايته فى الواقع والخارج على ما تصورته فى حقه كه پاره پاره
برهم مى دوخت ولقمه لقمه همى اندوخت ولم از ضعف حالش بهم بر آمد مروت نديدم
درچنان حالت ريش درويش را بملامت خراشيدن ونمك پاشيدن با دل خود
گفتم **مثنوى** حريف سفله بخيل در پايان مستى نينديشد ز روز تنگ دستى درخت
بسكون التاء مبتدا اندر بهاران جمع بهار فى بعض النسخ اندر خزانها وهو المطر
برفشاند بفتح النون خبر المبتدا زمستان اى فى فصل الشتاء لاجرم نى برگ ماند
مى ماندن **حكايت** پادشاهى پسرى را با اديب داد وگفت اين فرزند تست
بر بيش همچنان كن كه فرزندان خود را ميكنى سالى اى سنة تامة بر وسعى كرد بجايى
نرسيد وفرزندان اديب در فضل وبلاغت منتهى شدند ملك دانشمند را مواخذه
وعتاب كرد وگفت وعده را خلاف كردى وشرط وفا بجاى نياوردى گفت اى ملك
بر خداوند روى زمين پوشيده نماند كه تربيت يكسانست وليكن استعداد مختلف
قطعه گرچه سيم وزر ز سنگ اى من التراب فان اصل الحجر هو التراب ليس الا آيد همى
از همه سنگى نيايد زر وسيم بر همه عالم همى تابد سهيل على وزن زجيل اسم
كوكب قوينا قنى همنا بان سهيل لا يرى فى جميع المواضع المعمورة جايى
انبان مى كند جايى اديم **حكايت** يكى را شنيدم از پيران مربى كه مريد را مى گفت
چندانكه تعلق خاطر بكسر الراء آدمى زاد بر روزيست اگر خاطر بر روزى ده يعنى
بر زق وهنده بودى بمقام از ملائكه بر گذشتى **قطعه** فراموشت نكرد
اى لم ينسك ايزد تعالى در آن حال كه بودى نطفه مدفون ومدهوش نى
عقل روانت داد وطبع وعقل وادراك جمال ونطق ورأى وفكرت و
هوش فى بحر الغرائب هوش يجئ على ثلثة معان بمعنى العقل وبمعنى الروح وبمعنى
الهلاك والمراد به ههنا انما هو احد المعنيين الاولين ولعله انما اورده وان
ذكر سابقا رعاية للقافية ده انگشت مرتب كرد بر دست دو بازويت
مركب ساخت يعنى مرتب كرد الا انه تفنن من العبارة بر دوش كنون پندارى
اى ناچيز همت كه خواهد كردنت روزى فراموش يعنى پندارى كه روزى
فراموش خواهد كردن ترا وفاعل خواهد كردى ضمير ايزد تعالى جل جلاله

حكايت

حكايت اعرابى را ديدم كه با پسرى مى گفت يا بنى تصغير ابنى اشفاقا كقوله تعالى
حكاية عن لقمان يا بنى لا تشرك بالله انك مسئول يوم القيمة اى تعالى لك فى ذلك
اليوم ماذا اكتسبت ولا تعالى بمن انتسبت يعنى انك تسال يوم القيمة عن
عملك اخير هو ام شر ولا تسال عن نسبك اشرف هو ام خسيس عمل ولم ينفع
الاصل من هاشم اذا كانت النفس من باهلة يعنى من قبيلة بنى باهلة وهم قوم
معروف بالنجاسة يحكى انهم يستخرجون النقى من عظام الموتى ويأكلونه وقيل
عز الادب خير من شرف النسب وفى مقامات الحريرى تبا للمنتجى بعظم نخر وانما الفخر
بالتقى والادب المنتقى قوله تبا اى هلاكا وخسرانا وهو منصوب على الدعاء
وقيل باضمار فعل اى لزمه الله من هلاكا وعظم نخر وناخر اى بال والتقى
التقوى والمنتقى المختار والمصطفى هكذا افاد بعض الكبار يعنى ترا خواهند
پرسيدن كه هنرت چيست نگويند كه پدرت كيست **قطعه** جامه كعبه را كه مى
پوشند او نه از كرم پيله بكسر الكاف العربى والباء الفارسى اى من دود القز
نامى من التموشد با عزيزى نشست روزى چند لاجرم همچو او گرامى منسوب
الى الكرام وقيل گرام بمعنى بزرگ لفظ فارسى ههنا وفى بحر الغرائب گرام بمعنى الشخص
المحترم وبمعنى الثمين قال اسدى رح گهر گرچه افتد بكف ناسپاس گرامى بود
نزد گوهر شناس **حكايت** در تصانيف حكما آورده اند كه كژدم بالكاف
والزاى الفارسيين يعنى عقرب را ولادت معهود نيست چنانكه ديگر حيوانات
را بلكه احشاى فى مختار الصحاح الحشا ما احتطمت اى تكسرت عليه الضلوع
والجمع احشاء مادر را بخورند وشكمش را بدرند وبرون آيند وراه صحرا
گيرند وآن پوستها كه در خانه كژدم ببينند آنست بارى اين نكته بخدمت
بزرگى همى گفتم گفت دل من بصدق اين سخن گواهى مى دهد وبجز چنين نشايد
بود يعنى بسبب عدم ولادت معهودش بغير از اين نكته كه مى گويى حمل نتوان كرد
كه در حالت خردى با مادر پدر چنين معامله كرده اند لاجرم در بزرگى چنين
مقبول آيند ومحبوب هذا الكلام على سبيل التهكم والاستهزاء **قطعه** پسر پيرا
پدرش وصيت كرد كاى جوانمرد يادگير اين پند هر كه با اصل خود وفا نكند

نشود دوست روی دولتمند مثل کژدم را گفتند چرا بزمستان برون نمی آئی
گفت بتابستان چه حرمتست تا بزمستان نیز بیایم حکایت فقره درویشی
حامله بود مدت حمل سرآمد و درویش در همه عمر فرزند نیامده بود گفت اگر
خدای عز و جل مرا پسری دهد جزاین خرقه که پوشیده ام هرچه ملک منست ایثار
درویشان کنم اتفاقا زنش پسری آورد شادمانی کرد و سفره یاران بموجب
شرط بنهاد پس از چند سال که از سفر شام باز آمدم بمحلت آن دوست برگذشتم
و از کیفیت حالش پرسیدم گفتند بزندان شحنه دراست یعنی در زندان شحنه
است علی غلط قوله برنج درست علی ما هو غیر مرة گفتم سبب چیست گفتند پسرش خمر خورده
است و عربده و جنگ کرده و قوم محقق یعنی عربده و خون یکی ریخته پدر را بعلت
آن گرفته اند سلسله یعنی زنجیر در گردن و بند گران بر پای نهاده اند گفتم این بلا را
او بحاجت خواسته است از خدای تعالی عز و جل قطعه زنان بکسر النون باردار ای حامله
ای مرد هشیار بالضم والسکون ضد السکران اگر وقت ولادت مار زایند ازان
بهتر بنزدیک خردمند که فرزندان ناهموار یعنی ناموافق زایند حکایت
طفل بودم که بزرگی را پرسیدم از بلوغ گفت در مسطور کتب آمده است که سه نشان
دارد یکی پانزده سالگی تا بکسر الکاف الفارسی للمصدریة و دوم احتلام و سوم
در آمدن موی زهار اما در حقیقت یک نشان دارد آنکه در بند رضای حق جل و علا بیش
بالباء الونه از آن باشد که در بند حظ نفس هرکه در او این صفت موجود نیست بنزد
محققان بسکون النون بالغ نشمارندش قطعه بصورت آدمی شد قطره آب
که چل روزش قرار اندر رحم ماند وگر چل ساله را عقل و ادب نیست چل ساله
شخص بلغ من العمر اربعین سنه بتحقیقش نشاید آدمی خواند قطعه جوانمردی و لطف
و آدمیت همین نقش هیولانی یعنی قابل و خالی از هنر بالفعل مپندار هنر باید
که صورت می توان ساخت برایوانها در از شنگرف بکسر الشین المعجمة و فتح الکاف
الفارسیة و سکون النون والراء بالترکی زنجفر و زنگار بالزای والکاف الفارسیین
صبغ معروف چو انسان را نباشد فضل و احسان چه فرق از آدمی با نقش دیوار بدست
آوردن دنیا هنر نیست یکی را گر توانی دل بدست آر حکایت سالی نزاع در میان

بیادکان

یعنی حق و انصاف آنست که
دران وقت بسیار مجادله کرده ایم
و داد فسوق و جدال بجا داده ایم

اشتر

پیادگان حجاز افتاده و داعی دران سفر هم پیاده بود یعنی داعی نیز پیاده بودم انصاف
در سر و روی هم دگر افتادیم بگان نشین را شنیدم که با عدیل خود می گفت یا للعجب بفتح
اللام یعنی ای عجب که پیاده عاج یعنی پیاده شطرنج که از استخوان پیل تراشیده است
چون عرصه و میدان بساط شطرنج بکسر الشین و ان بالفتح کذا فی المستصفی بسر برد فرزین
می شود یعنی به و نیکتر ازان می شود که بوده و پیادگان حجاج عرصه بادیه و بریه بسر بردند
برتر شدند قطعه از من بگوی امر من گفتن حاجی که دم گزای یعنی حاجی مردم گزنده ولا
آزار را که پوستین یعنی که او پوستین خلق بآزار می درد بمد الالف بعد الباء حاجی تو نیستی
شتر است یعنی بلکه حاجی شتر تو است از برای آنکه بیچاره خار می خورد و بار می برد
و فیه ایهام لطیف لایخفی حسنه علی الذوق السلیم حکایت هندوی نفط اندازی نفط بکسر
النون و سکون الفاء تنبیه مرس قبیل الادوات همی آموخت حکیمی گفت ترا که ای هندو خانه بود
الهمزة نیین است خانه نئین آن خانه است که از نی ساخته شود و هذا مثل قولهم خانه
چوبین لبیت بنی من الخشب الطرف بازی نه اینست بیت تا ندانی که سخن عین صوابست
مگوی آنچه دانی که نه نیکوش جوابست مگوی والتقدیر نه نیکوست جوابش مگوی حکایت
مردی را درد چشم خاست پیش بیطار بفتح الباء و سکون الیاء آنکه ستور را علاج کند
و یجوز البیطر ایضا کذا فی الصحاح رفت که مداوا کن بیطار آنچه در چشم چهارپایان کردی
در دیده او کشید کور واعمی شد حکومت پیش داور یعنی قاضی بردند گفت برو هیچ تاوان
بالتاء المنقوطة بنقطتین من فوق یعنی الضمان نیست اگر این خر نبودی پیش بیطار
نرفتی مقصود ازین سخن آنست که هرکه ناآزموده را کار بزرگ فرماید با آنکه ندامت
برد بنصیحی بنزدیک خردمندان بخفت رای منسوب گردد بالکاف الفارسی قطعه ندهد
هوشمندی روشن رای باضافه هوشمند بفرومایه ای دنی الاصل و قوله کارهای خطیر
ای بزرگ مفعول لندهد بوریا باف ای بافنده بوریا و هو من نسج الحصیر اگرچه بافنده
است نبرند بوصل الهمزة نبرندش بفتح الباء بکارگاه حریر یعنی کارخانه حریر حکایت
یکی از بزرگان پسری شایسته ای لایق و مقبول داشت وفات یافت ای مات ذلک الابن
المطبوع پرسیدندش که بر صندوق تربتش چه نویسم گفت آیات کتاب مجید بیش بالباء
الونه ازانست که روا نباشد بر چنین جایها نوشتن که بروزگار سوده گردد یعنی

بنده فرو نشستی باید از دو سالاف
کز ردو بوی بد از عود را ناف

نحوی شود و خلایق برو کذرند و شکایت برو شناسند بالمعجمه ثم بالمهمله یعنی تبول میکنند
اکر بضرورت چیزی می نویسید این دو بیت کفایت میکند **قطعه** وه بفتح الواو و سکون
الها، و لعله مقصور من واه فی مختار الصحاح اذا تعجبت من طیب الشی قلت واها ما اطیبه
که هر کز بالفتح والسکون یعنی هر وقت که سبز در بستان بدمیدی یعنی اکر در بستان دنیا
هر زمان سبزه می بدمیدی یعنی آن پسر می ظاهر شدی چه خوش شدی دا این بکذر ای
دوست تا بوقت بهار سبزه بینی دمیده بر کل من بکسر الکاف الفارسی ای علی تراب
حکایت پارساء بایکی از خداوندان نعمت کذر کرد دید که بنده را دست و پا استوار
بضم الهمزة والتا یعنی محکم بسته و عقوبت می کرد پارسا کفت ای پسر همچون تو ای مثلک
مخلوقی را خدای عز و جل اسیر حکم تو کردانیده است و ترا بر وی فضیلت نهاده است
شکر نعمت حق بجای آر و چندین جفا روا مدار قوله نباید کلام فی موضع الاستفهام یعنی
بل لا یحتمل و لا یجوز هکذا قدروا الظاهر انه من بایستن فالمعنی انه لا ینبغی و لا یلیق که فردا
در قیامت این بنده از تو به یعنی بهتر باشد از جهة آنکه مظلومست از تو حقش طلب می
کند و تو در آن زمان مغلوب وی شوی و شرمساری و خجالت بری بفتح البا، و یا،
الخطاب **مثنوی** بر بنده مکیر خشم بسیار جور مکن و دلش میازار او را تو بده درم
خریدی آخر نه بقدرت آفریدی این حکم و غرور و خشم تا چند هست از تو بزرکتر
خداوندی خواجه ارسلان و آغوش اسما شخصین معروفین کذا سمعت من البعض
فرمان ده یعنی قوت دهنده خود و هو الباری تعالی مکن فراموش در خبرست از سعاد
عم که بزرکتر حسرتی در روز قیامت آن باشد که بنده صالح را به بهشت برند و خداوند
فاسق را بدوزخ **قطعه** بر غلامی که طوع بالفتح والسکون یعنی منقاد و مطیع
خدمت تست خشم نه حد بران نهی بن راندن و طره و خشم مکیر که فضیحت و رسوای
بود بروز شمار یعنی روز حساب و هو یوم القیمه بنده ازاد باشد و خواجه در
زنجیر **حکایت** سالی از بلخ با شامیانم سفر بود و راه از حرامیان بر خطر جوانی ببدرقه
یعنی بر سبیل قلاوزی همراه من شد سپر باز و چرخ انداز سلحشور بیش زور ای بیلزور
زایبد القوی که بده مرد توانا او ای قوسه زه بکسر الزای المعجمة بسکون الها و تر القوس
نکردندی و زور آوران روی زمین پشت او را در مصارعت بر زمین نیاوردندی

[illegible] [illegible]

باهمه [illegible]

اما

اما متنعم بود و سایه پرورده نه جهان دیده و نه سفر کرده و رعد کوس دلاوران
جمع دلاور یعنی شجاع بکوشش او نرسیده و برق شمشیر سواران ندیده **بیت** نیفتاده
در دست دشمن اسیر بکردش بفتح البا الصله و کسر الکاف الفارسی نباریده بالبا
الموحدة بعد النون النافیه ان کان لم یمطر حوله باران تیر اتفاقا من و این جوان در پی هم
دیکر دوان صفه مشبهه من دویدن کمام ما هم رفتیم دوان در پی یک دکر ای علی طریقه
المسابقه والمساعده هر آن دیوار قدیم که پیش آمدی بقوت بازو بیفکندی و هر آن
درخت عظیم که دیدی بزور سرپنجه برکندی بفتح الکاف الموحدة و تفاخر کنان کفتی **بیت**
پیل کو یعنی کجاست تا کتف بفتح الکاف و کسر التا و بازوی کردان بالکاف الفارسی صفه من
کردانیدن بیند شیر کو تا کف و سر پنجه مردان بیند ما درین حالت که دو هندوا
ز پس سنکی سر بر آوردند و قصد قتال ما کردند در دست یکی چوبی و در بغل آن دیکر
کلوخ کوب بضمة الکافین الفارسیین والبا الفارسی آله ینتشر به المدر العظیم والیا
للوحدة کما فی چوبی جوانرا کفتم چه پائی می پاییدن بالبا الفارسی یعنی چرا توقف کنی **بیت**
بیار بکسر البا امر من آوردن آنچه داری ز مردی و زور که دشمن بپای خود آمد بکور
بالکاف الفارسی یعنی بقبرش دیدم که کمان از دستش بیفتاد و لرزه بر استخوان افتاد — اندام ک
بیت نه هر که موی بسکون الیاء شکافد بتیر و جوشن خای صفه من خاییدن یعنی
نه هر شخص جوشن خای و تیر انداز که موی شکافد بتیر و قیل قوله جوشن خای صفة لتیر
بروز حمله جنک آوران بدارد پای چاره جز آن ندیدیم که رخت و سلاح و جامه رها
کردیم و جان بسلامت بدر بردیم **قطعه** بکارهای کران بکسر الکاف الفارسی مرد کار
دیده بسکون الراء فرست امر من فرستادن که شیر شرزه و غضوب در آرد بزیر
خم کمند خم بفتح الخاء المعجمه و تخفیف المیم علی ثلثة معان یعنی المنحنی و بمعنی صفه و بمعنی حلقه کمند
بالترکی کمندک بوغانی کچن یری کذا فی بحر الغرایب والمراد ههنا هو المعنی الثالث او ورد
ههنا بتشدید المیم للوزن جوان اکرچه قوی یال و پیلتن باشد و هذا مثل ما یقال
لمن له اعضاء محکمة استخوان تن بجنکد دشمنش از هول و خوف بکسلد پیوند بفتح البا
الفارسیة قید من قیود رجل الفرس یصنع من الحبال الشعریة فی الاکثر نبرد بفتحتین
النون والبا وسکون الراء والدال بمعنی الحرب مبتدا پیش مصاف آزموده بالصاد

المهملة یعنی جنگ و حرب و قوله معلومست خبره چنانکه مسئله شرع معلومست پیش دانشمند
حکایت توانگرزاده را دیدم بر سر گور پدر نشسته و با درویش زاده مناظره در
پیوسته یعنی مباحثه می کند که صندوق بضم الصاد کذا فی مختار الصحاح تربت پدرم
قیل اراد بصندوق تابوته سنگین است و کتابت رنگین بر سنگ فرش نوشته
و فرش رخام بضم الراء المهملة انداخته یعنی مرمر املس گسترده ولعله انما قال افراخته
لمشاکلة ساخته فی قوله و خشت پیروزه در و ساخته بگور پدرت چه ماند بفتح النون
من مانستن ای کنعی یشبهه که خشتی دو فراهم آورده و مشتی خاک یعنی قبضة من التراب
کنایة من لمناقلة برانه بر وی کرده درویش پسر بسکون الشین درویش یعنی بچه درویش
این بشنید و گفت خاموش ای اسکه که تا پدرت زیر این سنگ گران بر خود بجنبیده
باشد پدر من به بهشت رسیده باشد که در خبرست موت الفقراء راحة قیل الموت اربعة
موت الامراء و موت العلماء و موت الاغنیاء و موت الفقراء الاول فتنة والثانی
ظلمة والثالث حسرة والرابع راحة. بیت خر که کمتر نهند بروی سکون الزای وفتح
الواو بار ای الحمل بره آسوده تر کند رفتار قطعه مرد درویش که بار ستم بکسرة الراء
والمیم فاقه و فقیر کشید بدر مرگ ای الی باب الموت همانا که سبکبار آید و آنک
در نعمت و در راحت آسانش زیست مردنش زین همه من مهلة اللذات بالسرها
شک نیست که دشوار آید بهمه بالفتحات حال اسیری که ز بندی بدرهد بهتر از حال
امیری که گرفتار آید. حکایت بزرگی را پرسیدم در معنی این حدیث که اعدی عدوک
نفسک التی بین جنبیک قال بعض الکرام عن انس بن مالک رضی الله عنه ان رسول الله صلی
الله علیه وسلم قال لیس عدوک بالذی ان قتلته کان لک نور و ان قتلک دخلت الجنة ولکن
اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک قوله اعدی یعنی اظلم من عدی تجاوز وعدو
فعول من العداوة ضد الصداقة استوی فیه المذکر والمؤنث و هو اسم جنس ارید
به الجمع ولذلک صح اضافة اعدی الیه و ذلک لان اسم التفضیل یقتضی تعدد ما اضیف الیه
اذا کان معرفة والمراد بالنفس النفس الامارة بالسوء لا النفس المطمئنة وروی ان الله
تعالی اوحی الی داود فقال یا داود عاد نفسک فانها انتصبت لمعاداتک گفت بحکم آنک
هر آن دشمن که با وی احسان کنی دوست گردد مگر نفس را که چندانکه مدارا بیش

وزیاده

وزیاده کنی مخالفت زیاده کند قطعه فرشته خوی شود آدمی بکم خوردن وگر خورد
چو بهایم بیوفتد چو جماد من افتادن بالواو یعنی افتادن بدونه مراد هر که بر آرد
مطیع امر تو شد خلاف نفس یعنی نفس خلاف این مذکورست که گردن کشد چو یافت
مراد. جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی یکی در صورت در
ویشان نه بر سیرت ایشان در محفلی دیدم نشسته و شنعتی در پیوسته و دفتر شکایت
باز کرده ای گشاده کرده و ذم توانگران آغاز نهاده و سخن بدینجا رسانیده که
درویشانرا دست قدرت بسته است و توانگرانرا پای ارادت شکسته بیت
کریمانرا بدست اندر درم نیست یعنی اندر دستش درم نیست تکام فی قوله شکر اندرش خداوندان
نعمت را کرم نیست مرا که پرورده نعمت بزرگانم این سخن ناپسند آمد گفتم ای یار
توانگران دخل مسکینانند و قدم یعنی دخل و ذخیره گوشه نشینان و مقصد زائران
و کهف یعنی مغاره مسافران و متحمل بار گران ثقیلا از بهر راحت دیگران دست تناول
والاکل بطعام آنگه برند که متعلقان او و زیر دستان ای ومن فی تحت ید بخورند
و فضله مکارم ایشان با ارامل جمع ارمل و هو الرجل الذی لا امرأة له کذا فی مختار
الصحاح و پیران و اقارب و جیران جمع جار بفتح الراء یعنی همسایه رسید نظم توا نگرانرا
وقفست و نذر و مهمانی ای الضیافة زکوة و فطرة و اعتاق و هدی بالفتح والسکون
ما یهدی الی الحرم من النعم و قربانی تو کی بالفتح والسکون سؤال عن الوقت کذا فی الوا
بدولت ایشان رسی که نتوانی ای لا تقدر جز این دو رکعت و آن هم و قدم معناه بصد
پریشانی اگر قدرت جودست و اگر قوت سجود توانگرانرا به میسر میشود که مال مزکی
دارند و جامه پاک و عرض مصون اسم مفعول من الصیانة ای المحفوظ و دل فارغ و قوت
طاعت در لقمه لطیف است و صحت عبادت در کسوه نظیف و پاک پیداست که از معده خالی
چه قوة آید و از دست تهی چه مروت و از پای بسته چه سیر آید و از دست شخص گرسنه الشرع
چه خیر قطعه شب پراکنده خسبد آنک بدید بفتح الباء الاصلی یعنی ظاهر نبود وجه بامداد
یعنی ینوم باللیل مشوشا من لم یظهر له نفقة غد امور گرد آورد بتابستان تا فراغت
بود زمستانش فراغت با فاقه وفقر نه پیوندد قوله فراغت مبتدا و نه پیوندد خبره
وکذا قوله جمعیت بسکون التاء مبتدا در تنگدستی ظرف و قوله صورت نه بندد خبره

يكى تحريه صلوة عشا بكسر العين بسته و ديكرى وهو الفقير منتظر بكسر الظاء عشا بفتح
العين ما يؤكل فى وقت العشا كالسحور لما يؤكل فى السحر نشسته هركز اين بدان كه ماند
بفتح النون اى انه يشابهه **بيت** خداوند روزى ورزق حق مشتغل بر اكنده روزى
مبتداء و قوله بر اكنده دل خبره عبادت ايشان بمحل قبول نزد يكتر كه جمعند و خاطرشه
پريشان و پراكنده خاطر اسباب معيشت ساخته يعنى مهياء و ما ؤراد جمع ورد عبادة
پرداخته يعنى منتظم و ما ثور شد عرب كو يد اعوذ بالله من الفقر المكب اى التجى
بالله تعالى من الفقر الذى يلزم صاحبه ولا يفارقه من اكب على العمل يكب اذا لزمه ويحتمل
ان يكون من اكب بمعنى سقط على وجهه تعالى كب على وجهه فاكب هو وهذا من النوادر
فعلى هذا المكب هو الفقير و قد اسند الى الفقر مجازا كقولهم حزن وجيع و فى هذه العلاقة
مبالغة و تنبيه على ان الاكباب قد بلغ الغاية فى الفقير بحيث عرض لصفته ايضا كما عرض
له قوله و بمجاورت من الجوار بالجر عطف على الفقر من لا احب اى لا احبه بحذف عايد الموصول
لكونه مفعو لا ولما فطه السبج وعن بعضهم اضيق السجون معاشرة الاضداد و قيل
فى قوله تعالى لأُعذبنه عذابا شديدا اى لالزمنه صحبة الاضداد و درخبر ست الفقر
سواد الوجه فى الدارين كفتا شنيدى كه سغامبر عم كفت الفقر فخرى كفتم خاموش
كه اشارت خواجه عم بفقر طايفه است كه مردان ميدان رضا اند و تسليم يعنى ومردان
تسليم تير قضا نه فقر اينان كه خرقه ابرار پوشند و لقمه ادرار وظيفه فروشند
مى فروختن بمعنى البيع يعنى يبيعون لقمة وظايفهم لزيادة حرصهم على المال **قطعه**
اى طبل بلند بانك و در باطن هيچ بى توشه و زاد چه تدبير كنى وقت بسيج بفتح الباء
موافقا لمبيج ولكن قال فى الصحاح الفارسية بسيج بالكسر تهيئ الاسباب و قد صحح
الباء و الجيم بالوجهين فى الصحاح الفارسية و بالفارسين فى حل الغرايب بالكسر ما سمعته
من افواه الرجال بسيج بفتح الباء العربية و الجيم الفارسية روى طمع از خلق بر پيچ ار
مى بيچدن اربعى ارمردى تسبيح هزار دانه بردست مپيچ درويش بى موفقة
نيار آمد بفتح النون النافية اى لا يستريح و فى هذا الكلام تعريض لخصمه تا فقرش
بكفرا نجامد اى حتى يجر الفقر بالكفر كه كاد الفقر ان يكون كفرا قال بعض المشايخ
آفة الشى وضدة على حسب فضيلته و قدرته فكل ما كان فى نفسه افضل كان آفته

انقص

انقص كالايمان فانه لما كان اشرف الخصال كان ضده الكفر اعنى انقص الخصايل و قال
بعض المحققين معنى الحديث الاول اعنى قوله الفقر سواد الوجه فى الدارين اظهار عدم
خلو القلب عما خلت عنه يده و معنى الثانى اعنى قوله الفقر فخرى خلو القلب عما خلت عنه يده
و معنى الثالث عدم خلو القلب عما خلت عنه يده و نشايد من شايستن جز بوجود
نعمت برهنه را پوشيدن يا در استخلاص كرفتارى كوشيدن يعنى لا يتم شى من الخيرات
مثل اكساء العوارى و استخلاص الاسير و المحبوس الا بوجود النعمه ابناى جنس
ما را بپايه و مرتبه ايشان كه رساند و يد عليا وهو يعطى بيد سفلى وهو يد الآخذ
چه ماند اى كنف تشبهه نه بينى كه حق جل و علا در محكم تنزيل از نعمت اهل بهشت خبر
مى دهد كه اولئك لهم رزق معلوم و بعده فواكه وهم مكرمون فى جنات النعيم
قوله فواكه تفسير للرزق المعلوم وهو جمع فاكهه وهى ما يتلذذ به ولا يتقوت قوات
لحفظ الصحه يعنى ان رزق اهل الجنه كله فواكه لانهم مستغنون عن حفظ الصحه بالا
لانهم اجسام محكمه مخلوقه للابد فكل ما ياكلونه انما ياكلونه على سبيل التلذذ
هذا و قيل معناه معلوم الوقت كقوله تعالى ولهم رزقهم فيها بكرة و عشيا و بهذا
الوجه يتعلق استدلال الشيخ سعدى رح معنا تدبر هكذا افاده بعض الكمل
تا بدانى كه مشغول كفاف از دولت عفاف محرومست و ملك فراغت زير نكين
رزق معلوم **بيت** تشنكانرا نمايد اى يرى اندر خواب همه عالم بچشم او
چشمه آب هر جا كه سختى كشيده و تلخى چشيده را ببينى خود را بشره بسكون الهاء
بمعنى الحرص در كارهاى مخوف اندازد و از توابع آن نپرهيزد و از عقوبت
نهراسد اى لا يخاف و حلال از حرام نشناسد **قطعه** سگى را كر كلوخى بر سر
آيد زشادى بر جهد كين استخوانست و كر نعشى فى مختار الصحاح النعش
سرير الميت اعنى الجنازة بكسر الجيم فاذا لم يكن عليه ميت فهو سرير دوكس بر دوش
كيرند لئيم الطبع اى دنى الاصل و شحيح النفس پندارد اى لا يظن كه خوانست
و نعمت اما صاحب دنيا بعين عنايت حق ملحوظست و بحلال از حرام محفوظ
من همانا كه يعنى فرضنا كه تو بر اى سخن نكفتم و بيان و برهان بيا وردم انصاف
از تو توقع دارم هركز بكسر الكاف الفارسيه بمعنى اصلا ديدى دست دغايه

بياء الوحدة و دغا هو الرجل المزخرف الذي لا يوافق باطنه لظاهره تعالى
له بالتزكي قلب و دغل كذا في نحو الغوايب بركتف وى بسته والكتف بفتح الكاف وكسر
التاء شانه اي الظهر يا نه نواله در زندان نشسته يا پرده معصوم ودريده
باكى از معصم بكسر الميم موضع السوار من الساعد اي الرسغ بريده الابعلته
درويشى شير مردانرا بحكم ضرورة قلة واحتياج در نقبها في نحو الغوايب نقب بفتح
النون وسكون القاف طريق ينقر تحت الارض ويوصل به الى داخل القلاع
والقصور العظيمة وهي حرفة العامة ويقولون لغم انتهى وقد صح في بعض النسخ ثقبها
بالثاء المثلثة بدل النون في مختار الصحاح الثقب بالفتح واحد الثقوب گرفته
اند وكعبها سفته بالضم يعنى بسبب فقر در ورطها افتاده است ديكر نخته است
تا كعبش مجروح وسوراخ شده است ومحتملست كه درويش را نفس اماره مرادى
مطالبت كند چون قوه احصانش يعنى قوت كف نفس از زنا وحرام نباشد
بعصيان مبتلا كردد كه بطن وفرج توامانند يعنى دو فرزند يك شكم اند
مادام كه اين يكى يعنى بطن برخاست بزياده خوردن آن ديكر يعنى فرج برخاست
يعنى در حركت واقتضاء استفراغ شهوات شنيدم كه درويشى را با حدث جنبى
يعنى در زنا نعوذ بالله بگرفتند باآنكه شرمسارى برد سزاى سنكسارى شد
گفت اى مسلمانان زر ندارم كه زن كنم الظاهر هذا الكلام لدى بكون عزبا ولا رجم
للعزب فقوله سزاى سنكسارى شد محل بحث ويمكن ان يقال لا نم انه عزب اذ
يجوز ان يكون له زوجة في بلد آخر ولئن سلم ان لا زوجة له حين التزامه بالزنا
ولكن يجوز ان يتزوج في الزمان الماضي ثم يفارق وبه يستحق الرجم والحاصل ان
قولهم لا رجم للعزب ليس بكلي بل للعزب الاصلي ولذا قالوا البكر بالبكر جلدة
وقوت ندارم كه صبر كنم چه كنم لا رهبانية في الاسلام هذا اشارة الى قوله عم
من حديث طويل ولا رهبانية ولا تبتل في الاسلام الرهبانية بفتح الراء فعل
الرهبان من مواصلة للصوم ولبس المسوح جمع مسح وهو پلاس الرهبان
وترك اكل اللحم وغير ذلك واصلها من الرهبة وهى الخشية والتبتل ترك النكاح
والانقطاع الكلى عن النساء واز جمله مواجب جمع موجب كمساجد جمع مسجد

وهو

وهو موضع الوجوب سكون وجمعيت عطف على سكون درون كه خداوندان
نعمت را ثابت است يكى آنكه هر شب صنمى قد بر يعنى در سينه كيرند وهر روز جوانا
از سر گيرند يعنى يستانفون الشباب ويصبحون كل يوم شواب آن چنان صنمى
كه صبح تابانرا دست از صباحت او برد بست يعنى از جمال او بر سينه الشمس
وهذا كناية عن تسليم حسنه واظهار التحير عن جماله وسرو خرامانرا پاى خجالت
ازو در كل بيت بخون عزيزان فرو برده جنك بالجيم الفارسى پنجه سر
انكشتها كرده عناب رنك يعنى عناب رنك كرده آن صنم سر انكشتها كانه
اشار الى ان حمرة تلك الانامل ليست بالحناء بل بدم هؤلاء الاغنياء محالست
كه با وجود حسن طلعت او كرد بكسر الكاف الفارسى مناهى كردد يعنى يستحيل منه
ان يدور حول المناهى يا قصد تباهى تبا لفظ فارسى بمعنى الطايع كذا في
الصحاح الفارسى كند بيت دل اكر حور بهشتى بود و يغما كردد كي التفات
كند بر تبان يغما شعر من موصوله كان بين يديه كان تامة وما للدوام
وضمير استتى للموصول و رطب فاعل كان والجملة صلة الموصول والضمير البارز
في نعتنيه للموصول وذلك مرفوع محلا على انه فاعل يعنى وهو اشارة الى الرطب
والجملة موفوع المحل على انه خبر المبتداء اعنى الموصول مع صلته وعن رجم متعلق
بيغنى والرجم الرمى بالحجارة والعناقيد جمع عنقود وهو بالفارسية خوشه
انكور اغلب تهى دستان يعنى اكثر فقراء وقوله دامن عصمت مفعول متقدم
لا لايند بمعصيت الآيند من الآيدن بالتركى بلكشدرمق وكرسنكان
نان ربايند في نحو الغوايب ربودن بضمتين وبجيء في مستقبلاته بدل الواو
والالف وياء فيقال ربايد وربايند انتهى بيت چون سك درنده كوشت
بالتشديد كوشت يافت نه پرسد كين شتر صالحست يعنى كه اين ناقه صالح
يا خر دجال لعين بسيار مستوران بعلت درويشى در عين فساد
افتاده وعرض كرامى بباد زشت نامى داده بيت با كرسنكى قوت پرهيز
نماند افلاس بكسر الهمزة وسكون السين مبتداء عنان از كف تقوى بستاند
خبر المبتداء وعنان از كف تقوى بستاند قوله بستاند خبر المبتداء وعنان

بسکون النون مفعول مقدم لستاند **جواب** حالا که من این سخن بگفتم عنان
طاقت درویشی از دست بکر التا، تحمل برفت تیغ زبان برکشید و اسب فصاحت
درمیان وقاحت بالفتح قلة الحیاء لگام جهانید بالجیم الفارسی و بر من دوانید
وگفت چندان مبالغه در وصف ایشان کردی وسخنهای پریشان گفتی که وهم
سکون الهاء ای القوة الواهمة تصور کند که این طائفهٔ اغنیا زهر فاقه را
تریاق اند و یا کلید خزینهٔ ارزاق اند مشتی فی بحر الزوایب مشت بالضم و
والسکون الید المضمومة الاصابع و یجیء بمعنی القبضة بالترکی اوج قال ظهیر
فاریابی جهان رباط خرابست در گذر که سپید کمان مهر که بیک مشت گل شود
معمور انتهی والمراد ههنا هو المعنی الآخر یعنی این طائفهٔ اغنیا یک مشت طایفه
است و قلیل و متکبر اند و مغرور معجب من الاعجاب یعنی خویشتن بینی و نفور
بفتح النون وضم الفاء فعول بمعنی الفاعل وفیه مبالغة مشتغل مال و نعمت مفتتن
اسم مفعول من الافتتان جاه و ثروت قال جار الله العلامة ثروت توانگری
و قال فی مختار الصحاح الثروة کثرة العدد که سخن نگویند الا بسفاهت السفه
ضد الحلم واصله الخفة والحرکة و نظر نکنند یعنی الا بکراهت علما را بگدائی منسوب
کنند و فقرا را به بی بفتح الباء الصلة ثم بکسر الباء الثانیة سروپائی بالیاء
المصدری معیوب گردانند بغرور مالی که دارند و عزت جاهی که پندارند بر
تر از همه نشینند در مجالس و خود را از همه بهتر بینند و نه آن در سر دارند
که سر بکسی بردارند ای لا یجوزون رفع الراس والالتفات الی الغیر حتی
لا یتصورون من شدة الزور و فرط الکبر قوله بیخبر فی موضع الحال از قول
حکما گفته هر که بطاعت از دیگران کمتر است و بنعمت بیشی زیاده بصورت
توانگر است و بمعنی درویش **بیت** گر بی هنر بمال کند فخر بر حکیم کون خرش شمار
یعنی کون خر شمار او را اگرچه گاو عنبر است گفتم مذمت ایشان روا مدار که
خداوندان کرمند گفت خطا گفتی که بندهٔ درمند بکسر الدال و فتح الراء چه فایده
که ابر آذرند آذر بالمد والذال المعجمة اسم للشهر الاوسط من الشهور الثلثة
الربیعیة کذا فی الصحاح الفارسی و یجیء بمعنی النار مراد فالآتش ولیس

مراد

مراد ههنا بر کس نمی بارند و چشمهٔ آفتابند بر کس نمی تابند می تابیدن بمعنی
الاشتغال و بر مرکب استطاعت سوارند و نمی رانند قدمی بهر خدا ننهند و درمی
بی من و اذی ندهند المن بالفتح المنة بالکسر و مالی بمشقت فراهم آرند یعنی جمع
می کنند و بخست نگه دارند ای یحفظونه و بحسرت بگذارند در وقت مرگ و حکما
گفته اند سیم بخیل از خاک وقتی برآید که وی در خاک رود دال لا یخرج ماله من موضع
دفنه الا حین ان یدفن هو نفسه فی الارض بدله **بیت** برنج و سعی سکون الباء
کسی نعمتی بچنگ بالجیم الفارسی آرد دگر کس آید و بی رنج و سعی بردارد ای
یأخذ و یتملک گفتم بر بخل خداوندان نعمت وقوف نیافته الا بعلت گدائی
ور نه ای والا هر که طمع یکسو نهد کریم و بخیلش یکسان نماید محک بفتح المیم او بکسرها
وتشدید الکاف حجر یعرف به خلوص الحجرین و تنزقه داند که زر چیست و گدا داند
که ممسک و خسیس کیست گفتا بتجربه آن میگویم که متعلقان ای الخدمة بر در بدارند
مضارع می داشتن و غلیظان شدید القلب را بر گمارند بضم الکاف الفارسی
تا بار عزیزان ندهند یعنی تا عزیزان را سبیل ندهند هکذا اسمعت من البعض
و دست بر سینهٔ صاحب تمیزان نهند و گویند که کس اینجا نیست و راست گفته باشند
بیت آنرا که عقل و همت و تدبیر و رای نیست خوش گفت پرده دار ای الحاجب که
کس در سرای نیست گفتم این حرکت از ایشان بعذر آنک از دست متوقعان بکسر
القاف المشددة ای السائلین بجان آمده اند و از رقعهٔ گدایان بفغان و محال
عقلست اگر ریگ بالکاف الفارسی ای رمل بیابان در شود و در ههنا بضم الدال
وتشدید الراء خفف ههنا للمشاکلة پر فی قوله چشم گدایان پر نشود رودهٔ تنگ بیک
نان تهی پر گردد نعمت روی زمین پر نشود دیدهٔ تنگ **بیت** دیدهٔ اهل طمع بنعمت
دنیا پر نشود همچنانکه بسکون الکاف وکذا چاه بسکون الهاء یعنی همچنانکه چاه
پر نشود بشبنم حاتم طائی که بیابان نشین بسکون النونین الآخرین بود اگر
در شهر بودی از دست گدایان بیچاره گشتی و جامه بر تن او پاره شدی والمراد
پاره پاره شدی علی ما وقع فی بعض النسخ گفتا که من بر حال ایشان رحمت می برم
گفتم نه که بر مال ایشان حسرت می خوری ما درین گفتار و هر دو بهم بفتحتین

کرفتار سر بیدهٔ که براندی بدفع آن بکوشیدی و مهر شاهی که بخواندی بوزین
بپوشیدی تا نعذکیهٔ همت در باخت بسکون الخاء والتاء ای تعجب بجمیعه و تیر
جعبهٔ حجت فی الساهی الجثیر والجعبه تیردان همه را بینداخت **قطعه** هان بسکون
النون بمعنی حاضر باش که تا سپر نیفکنی از حملهٔ فصیح کو را جز آن مبالغهٔ مستعار
نیست دین بکسر الدال ورز بفتح الواو وسکون الراء المهملة والزاء المعجمة امر من
ورزیدن بمعنی الممارسة فی العمل و موقف عطف علی دین که سخندان سجع کوی بکسر النون
وسکون العین علی ان یضاف سخن دان الی سجع کوی و کلاهما وصف ترکیبی بر در
سلاح دارد وکس در حصار نیست معنی یظهر السلاح علی باب القلعه ولا احد فیها
عاقبة الامر دلیلش بالدال المهملة نماند ذلیلش بالذال المعجمة کردم دست تعدی
دراز کرد و بیهوده و هرزه کفتن آغاز و سنت بضم السین و تشدید النون
بمعنی طریقت جاهلانست که چون بدلیل فرو مانند سلسلهٔ خصومت بجنبانند چون
ای مثل آزر بالمد و تقدیم الزای المعجمة اسم لابی ابراهیم النبی عم بت بضم الباء
الوثن بمعنی صنم تراش که بحجت با پسر بر نیامد بجنک برخاست که قوله تعالی لئن لم
تنته لارجمنک اوله قال اراغب انت عن آلهتی یا ابراهیم ای قال آزر لابراهیم
حین نهاه ابراهیم عن عبادة الاصنام اراغب انت الایه لارجمنک ای لاشتمنک
بلسانی یرید به الشتم والذم ومنه الرجیم المرمی باللعن او لاطردنک رمیا بالحجارة
واصل الرجم الرمی بالرجام بالکسر جمع رجمة مثل همزة وهی الحجارة دشنام داد
سقطش کفتم کریبانم درید زنخدانش کرفتم **نظم** او در من و من در و فتاده
خلق از پی ما دوان و خندان معنی خنده کنند انکشت تعجب جهانی از کفت و شنید ما
معنی از کفتار ما و شنیدن او را بدندان القصه مرافعهٔ این سخن پیش قاضی بردیم
قوله مرافعه مضاف الی المفعول وهی اعنی مرافعه مفعول مقدم لبردیم و بحکومت عدل
راضی شدیم تا حاکم مسلمانان مصلحتی بجوید و میان توانکران و درویشان فرقی
بکوید قاضی چون هیأت ما بدید بکسر التاء و منطق مصدر میمی بمعنی النطق ما
بشنید سر بجیب تفکر فرو برد و بعد از تأمل بسیار سر بر آورد و کفت ای آنکه توانکر
انرا ثنا کفتی و بر درویشان جفا روا داشتی بدانکه هر جا که کلست خارست

دباخر خمارست و بر سر کنج مارست و آنجا که در شهوارست فی بحر النواب شهوار
بالفتح والسکون مع الدار الصاف الثمین نهنک بالفتحتین و سکون النون الثانیه
التمساح الذی یکثر فی نهر النیل کذا فی بحر النواب مردم خوارست لذت عیش دنیار
الدغه بالدال المهملة والغین المعجمة معنی کزیدن بفتح الفاء الفارسی اجلدر پس است
و نعیم بهشت را دیوار مکاره علی وزن مساجد جمع مکروه در پیش بالباء الفارسی
بیت جور دشمن چه کند کر نکشد طالب دوست معنی کر نکشد طالب دوست جور دشمن
را چه کند کنج و مار و کل و خار و غم و شادی بهمند بالفتحات نظر نکنی در بستان
معنی الا تنظر الی البستان که بیدمشک اسم شجر طیب الرائحه است و چوب خشک همچنان
در زمرهٔ فی بحار الصحاح الزمره بالضم الجماعه توانکران شاکر اند و کفور و ضد
شاکر و در حلقهٔ درویشان صابر اند و ضجور ضد صابر **بیت** اکر ژاله معنی اکر هر
قطرهٔ ژاله در بضم الراء معی در بشدی یتیم شدی چو خرمهره بازار ازو
پر شدی مقربان بفتح الراء المشددة حضرت حق توانکرانند درویش سیرت
و درویشانند توانکران همت و مهین بکسر تین معنی مهتر تر تفضیل مه بمعنی مهتر
مخفف عنه بل لغة فیه کما ان کهین تفضیل به کذلک هکذا سمعت من بعض الکمل توانکران
آنست که غم درویشان بخورد و بهین درویشان آنکه کم بالضم والتشدید بمعنی آستین
توانکران نکیرد قال الله تعالی ومن یتوکل علی الله فهو حسبه الحسبه و کافیه اوله و من
یتق الله یجعل له مخرجا و یرزقه من حیث لا یحتسب عن النبی عم انه قال انی لاعلم آیة
لو اخذ الناس بها لکفتهم ومن یتق الله یجعل له مخرجا و یرزقه من حیث لا یحتسب فما زال
یقرأها و یعیدها قال بعض المشایخ التوکل محله القلب والحرکة بالظاهر لا تنافی توکل القلب
بعد تحقق العبد ان التقدیر من قبل الله تعالی عز وجل فان تعسر شیء فبتقدیره وان اتفق
شیء فبتیسیره وعن انس بن مالک رضی الله عنه قال جاء رجل علی ناقة له فقال یا رسول
الله اادعها و اتوکل فقال عم اعقلها فتوکل پس روی عتاب از من بدرویش کرد
و کفت ای که کفتی توانکران مشغول بملاهی اند و مست ملاهی نعم بفتحتین حرف تصدیق
طایفهٔ چنینی که کفتی هستند قاصر همت و کافر نعمت معنی مثلا نشاکر و غیر شاکر که برند
مال را بخزینه و بنهند و نخورند و ندهند اکر بمثل معنی مثلا اکر باران نبارد و جهان

سر بسر طوفان بر آرد با عتماد مکنت واقتدار خویش از محنت درویش نپرسند
واز خدای تعالی نترسند کویند **بیت** کر از نیستی دیکری شد هلاک ∴ مرا هست چه غم
بلشد که بط را طوفان چه باک **شعر** ورا کبات نیاقا فی هوادجها لم یلتفتن الا من
غاص فی الکثب ∴ ای رب نا، راکبات ولا عتماده علی الموصوف المحذوف نصب نیاقا
علی المفعوله وهی جمع ناقة فی هوادجها ای حال کون تلک النیاق فی هوادجهن ای تحت
هوادجهن والهودج آنکه زنان درو باشند چون بسفر شوند کذا فی السامی
وضمیر هوادجها للراکبات علی احدی اللغتین الفصیحتین تقال النساء فعلت او فعلن
وهی فاعله وفواعل ولم یلتفتن بفتح نون الجمع جواب رب والا متعلق به ویقال
فی الاصل غاص فی الماء اذا نزل تحته ومنه الغواص ثم استعمل فی غیر الماء مجازا والکثب
بضمتین جمع کثیب کسرر وسریر وهو الرمل المجتمع فعیل بمعنی مفعول من کثبت الشیء
جمعته **بیت** دونان چو کلیم خویش بیرون بردند ∴ کویند چه غم کر همه عالم مردند
قوم بیاء الوحدة برین صفت اند که بیان کردم وطایفه دکر خون نعمت فی
الصحاح الفارسی خون بمعنی النعم فلعله اراد به ههنا سوره بقرینه قوله نهاده
وصلای کرم در داده در زاین وفی بعض النسخ ودست کرم کشاده ومیان
بخدمت بسته وابرو بتواضع کشاده طالب نیک نامند حیث یذکروا بعد مماتهم
کما فی حال حیوتهم بالخیر ویستغفر لهم ومغفرت وصاحب دنیا واخرت چون بندکان
حضرت پادشاه عالم مؤید من الله تعالی ومظفر علی الاعدا، ومنصور مالک ازمة
الانام حامی ثغور الاسلام وارث ملک سلیمان اعدل ملوک الزمان مظفر الدین
ابوبکر سعد ادام الله تعالی ایامه ونصر اعلامه جمع علم بفتحتین **قطعه** پدر بجای
پسر هرکز این کرم نکند ∴ که دست جود تو با خاندان آدم کرد یعنی لا یفعل الاب لابیه
ما فعلت انت لابیک آدم النبی عم هذا ای بسکون الهاء مبتدا، خواستای اراد
خبره که بر عالمی ببخشاید ∴ من بخشایدن بمعنی رحمت کردن ترا برحمت خود پادشاه
عالم کرد ∴ قاضی چون این سخن بدین پایه ومرتبه رسانید واز حد قیاس
ما اسب مبالغه را در کذرانید بمقتضای حکم قضا رضا دادیم واز ما مضی در کذشتیم
وبعد از ما جرا راه مدارا بضم المیم کرفتیم وسر بتدارک بر قدم یکدکر نهادیم وبوسه

بر سر وروی همد کر دادیم وختم سخن برین دو بیت بود **قطعه** مکن ز کردش
کیتی شکایت ای درویش ∴ که تیره بختی یعنی تو مکدر بختی اکر هم برین نسق مردی
قیل هم زید للتاکید فی معنی الکلام ونسق بفتحتین الطریقة ومردی بضم المیم من
مردن توانکرا یعنی ای توانکر چو دل ودست کامرانت هست ∴ بخور ببخش ای
کل الطعام الحلال واعط للفقراء که دنیا وآخرت بردی ∴ ای تحصیل کنی **باب
هشتم در آداب صحبت** الاداب جمع ادب وهو اجتماع خصال والادیب الذی
اجتمع فیه خصال الخیر قبل ادب النفس خیر من ادب الدرس وقیل من لم یؤدبه الا
ادبه الملوان ای اللیل والنهار یعنی الزمان والشداید والصحبة المصاحبة **حکمت**
مال از بهر آسایش واستراحت عمرست نه عمر از بهر کرد وبکسر الکاف الفارسی ای جمع
کردن مال عاقلی پرسیدم که نیکبخت کیست وبدبخت چیست کفت نیکبخت آنکه خورد
وکشت ماض من کشتن بکسر الکاف الونی وبدبخت آنکه مرد بضم المیم وهشت ای
ترک ماله **بیت** مکن نماز بران هیچکس ای الشخص ناکس که هیچ عمل نکرد ∴ که عمر در تحصیل مال کرد ونخورد
بکار آید ازان جهه که عمر در سر تحصیل مال کرد ونخورد ∴ **پند** حضرت موسی عم قارون
را نصیحت کرد که احسن کما احسن الله الیک ای احسن الی عباد الله کما احسن الله الیک او
احسن بشکر که کما احسن الله الیک نشنید وعاقبتش شنیدی وتفصیل قصته علی
حرره الشیخ الامام الاجل ابو نصر محمد بن عبد الرحمن الهمدانی انه کان قارون ابن عم
موسی عم وختنا له زوج اخته فلما امر الله تعالی لموسی عم بکتابة التوریة امره ان یکتبه
بالذهب قال عم الهی این اجد الذهب فعلم الله تعالی علم الکیمیاء وکان قارون فقیرا
مقلا ذا عیال عابد الربه قایما باللیل صایما بالنهار فرحمه موسی عم لفقره وقال اعلمه
علم الکیمیاء لیکون معینا علی طاعة ربه ونفقة اولاده فعلمه حتی اجتمعت عنده اموال
کثیرة فکان مفاتیح خزاینه حمل مایة بعیر وفی روایة سبعین بعیرا وقال مجاهد رح کان
وزن کل مفتاح وزن درهم وفی روایة نصف درهم ومع کل مفتاح سبعین بابا
فلما بدا، بجمع المال ترک النوافل من العبادات ثم امر الله تعالی موسی عم ان یسال
عنه زکوة امواله فحسب مقدار زکوته فراه کثیرا فلم یؤد وکان عنده یرکب الف غلام
والف جاریه سروج کلهم من الذهب وثیابهم کذلک فتفرق بنو اسرائل فرقتین فرقة

المجرم

بوان

عند موسى عم وفرقة عند قارون عليه اللعنة فلما ألجّ موسى عم في امر الزكوة
قال قارون أجمع أهل المصر غدا وانا ظر معك فلو غلبتني بالحجا اعطي زكوة المال
والا فلا وكانت امراة في بني اسرائيل ذات جمال موصوفة بالفسق والفجور فدعاها قارون
وقال لها اني اجمع بني اسرائيل غدا فان شهدت على موسى عم بالفسق وقلت انه
زنى بي وانا حامل منه لاعطيك مالا كثيرا فقبلت المرأة قوله ثم جمع قارون بني اسرائيل
في داره ودعا موسى عم فلما حضر موسى عم قال له بنوا اسرائيل يا موسى عظنا
عظة فبدأ موسى عم بالوعظ وقال في اثناء كلامه من سرق مالا اقطع يده ومن
قطع طريقا اقطع رأسه ومن زنى بامرأة ارجمه بالحجارة فقام قارون عليه اللعنة
وقال يا موسى ان فعلت ما قلت الحكم عليك قال موسى عم ان فعلت فالحكم علي
كما حكم الله تعالى فقال قارون ان لي شاهدا على انك زنيت بهذه المرأة وانها
ثم انها حامل منك واشار قارون الى المرأة وقامت وقصدت الى البهتان
فاوقع الله تعالى الخوف في قلبها وحول لسانها من الكذب الى الصدق وقالت
ان موسى برئ مما تقول له قارون وان قارون دعاني ووعدني اموالا
كثيرة وعلمني ان افترى على موسى عم بهتانا فاني اخاف الله تعالى ان افتري على
رسوله وكليمه فغضب موسى عم وقال يا عدو الله ايش اردت بهذا الامر ثم
خرج من عندهم وسجد الله تعالى وناجى وشكى من قارون ومكره فجاء جبرئيل
عم وقال يا موسى ان الله تعالى يقرئك السلام ويقول جعلت الارض في امرك
فاي شئ بامرها فهي تطيعك في املاك قارون فرجع موسى عم الى قارون
وراه جالسا على السرير متكئا على فراش من ديباج فضرب موسى عم ان
عصاه على الارض واشار الى سريره فانخسف سريره فوثب قارون فقال موسى
عم يا ارض خذيه فاخذت الى ركبته فتضرع الى موسى عم فلم يلتفت الى قوله وقال
يا ارض خذيه حتى خسف الله تعالى قارون وداره وقومه في الارض ويقال ان
قارون كان راكبا وعنده اربع آلاف راكب فدعا موسى واخذت الارض
ارجل اركبهم فاستغاثوا بموسى عم فلم يغثهم وقال يا ارض خذيه فاوحى
الله تعالى يا موسى انه استغاث بك اربع مرات فلم تغثه فوعزتي وجلالي لو استغاث

لي مرة واحدة لاغثته ثم قال بنوا اسرائيل ان موسى عم دعا على قارون ليتبع امواله 90
وخزائنه له فدعا موسى عم على امواله وخزائنه فخسف الله تعالى بجميعها قال والاشارة
فيه انه كان سبب اهلاك قارون ثلثة اشياء اولها حب الدنيا والثاني منع الزكوة
والثالث الافتراء على موسى عم فيا بهات اعتبر بقارون ولا تغتر على احد ويا
مانع الزكوة اعتبر بخسف قارون ويا صاحب الدنيا تفكر في امر قارون شعر
اذا جادت الدنيا عليك فجد بها على الناس طرا انها تتقلب فلا الجود يفنيها اذا هي
اقبلت ولا البخل يبقيها اذا هي تذهب فاحفظ هذه النصيحة واتعظ بها فانها
تنفعك في كل حال قطعه انكس كه بدينار ودرم خير نبند وخت سر عاقبت اندر سر
دينار ودرم كرد خواهى يعنى اكر خواهى كه متمتع شوى از نعمت دنيا با خلق كرم كن
كه خدا با تو كرم كرد عرب كويد جد ولا تمنن فان الفايدة اليك عايده يعني سخي وعطا ده
ومنت منه فتح الميم الثانيه وكسر النون وسكون الهاء نهى من نهادن كه فايده آن بتو
باز مي كردد قوله جد بالضم من جاد الرجل بماله يجود جودا فهو جواد ولا تمنن من
منّ يمنّ منة ومنا قال الراغب الاصفهاني المنّ على ضربين احدهما ما يوزن به او الكيل
قدر الشئ ووزنه ومنه المنة وهو على ضربين احدهما اسم للعطية لكونه ذات قدر
بالاضافة الى ساير الافعال لان الجود اشرف فضيلة وثانيهما اسم لقدر العطية
عند معطيها واعتداده بها وهو المنهى عنه فانه مما يبطل الشكر ويمحق الاجر كما
قال الله تعالى يا ايها الذين امنوا لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى وقيل المنة
تهدم الصنيعة وقيل المنة من ضعف المنة بالضم اى القوة قوله فان الفايدة اليك
تعليل للنهي عن المن قوله عايدة اى راجعة واليك متعلق به قدم عليه للتخصيص مع ما فيه
من رعاية السجع اى فان فايدة ما جدت به اليك عايدة لا الى من جدت عليه
قطعه درخت كرم هر كجا بيخ كرد بالباء الموحدة كذشت از فلك شاخ بالاى او
كر اميدوارى بتشديد الميم وياء الخطاب كز و بر بمعنا بمعنى الثمرة يعنى كه از و ميوه
خورى بمنت منه ارّه بفتح الهمزة والراء المشددة آلة معروفة للنجار بر پاى او
قطعه شكر خداى كن كه موفق شدى بخير اسم مفعول من التوفيق ز انعام و فضل
او نه معطل كذاشتت معطل نكذاشت ترا منت منه كه خدمت سلطان همى كنى منت

شناس ازو که بخدمت بداشتت **حکمت** دو کس رنج بیهوده یعنی باطل واما بیهون
و بیهوده شدی فهو بمعنی تصغیر حرارة النار الثوب واصفرار الثوب بهاکذا فی
بحر الجواب بردند وسعی بی فایده کردند یکی آنکه اندوخت و نخورد و دیگر آنکه آموخت
و نکرد **مثنوی** علم را چندانکه بیشتر خوانی یعنی زیاده خوانی چون عمل در تو
نیست نادانی بیاء الخطاب یعنی انت جاهل نه محقق بود نه دانشمند چارپای بیاء
الوصل بر و کتابی چند آن تهی مغز را چه علم و خبر که برو هیزمست و یا دفتر **بند**
علم از بهر دین پروردنست نه از بهر دنیا خوردن **بیت** هر که برخلق علم و زهد
فروخت ای باع علمه و زهده بالدنیا خرمنی گرد کرد ای جمع و پاک بسوخت
یعنی ثم احرقه بحیث لم یبق منه حبة **حکمت** عالم ناپرهیزکار کوریست بالکاف العربی
یعنی اعمی مشعله دار یهدی للناس ولا یهتدی بنفسه **بیت** بی فایده هر که عمر در
باخت ای لعب بعمره وضاع اوقاته فیما لا یعنیه چیزی نخرید و زر بینداخت بکسر الیاء
الصلة **حکمت** ملک دنیا از خردمندان جمال گیرد و دین از پرهیزکاران
کمال یابد مضارع من یافتن و پادشاهان بنصیحت خردمندان محتاج‌ترند
که خردمندان بقربت پادشاهان **قطعه** پندم اگر بوصل الهمزة بشنوی ای
پادشاه بشنو که در همه دفتر ای فی جمیع الدفاتر به یعنی از این پندنیست
جز بخردمند مفرما نهی من فرمودن عمل گرچه عمل کار خردمند نیست **بند** سه چیز
پایدار نماند مال بی تجارت و علم بی بحث و ملک سلاطین بی سیاست وقتی بلطف
گوی مدارا و مردمی باشد که در کمند قبول آوری دلی وقتی بقهر گوی که صد کوزه نبات
گه گه چنان بکار نیاید که حنظلی رحم آوردن بر بدان ستمست بر نیکان و عفو کردن
از ظالمان جورست بر درویشان **بیت** خبیث را چو تعهد کنی فی محتار الصحاح التعهد التحفظ
بالشیء و بنوازی بیاء الخطاب بدولت و اعتماد تو گنه می کند با نبازی یعنی شرکة تو **بند**
بر دوستی بکسر الیاء المصدری پادشاهان اعتماد نشاید کرد و بر آواز خوش کودکان
بکسر الشین علی الاضافة غره بفتح المعجمة المشهور یعنی مغرور نباید بود قوله کرد و بود
کلاهما بمعنی المصدر که آن بخیال متبدل شود و این بخواب ای بالنوم متغیر گردد والمراد
بخواب الاحتلام **بیت** معشوقی بکسر القاف هزار دوست را دل ندهی ور می

بهترم

بیعتم

نهی

نهی آن دل بخدای بنهی بکسرة الباء الصلة والنون الاصلی و یاء الخطاب لمن القی
السمع و هو شهید **بند** هر آن سری که داری با دوست در میان منه چه دانی که وقتی
دشمن گردد و هر بدی بالیاء المصدری که توانی بدشمن مرسان چه باشد که وقتی دوست
گردد رازی که خواهی نهان ماند بفتح النون می ماندن با کسی در میان منه اگرچه معتمد
بود که هیچکس بر تو از تو مشفق‌تر نباشد **قطعه** خامشی به که ضمیر دل خویش با کسی
گفتن که مگوی ای سلیم یعنی ای شخص سلیم آب را ز سر چشمه ببند که چو پر شد نتوان
بستن جوی قوله جوی من قبیل تنازع الفعلین اذ یحتمل ان یجعل فاعلا شد او مفعول
بستن و مثل هذه الصناعة مما یعد من اللطایف الشعریة عند الشعراء قال فی بحر الجواب
جوی بمعنی النهر ای الوادی الذی یجری فیه عین الماء و بجی ایضا اسم مصدر من جستن
و جوییدن و بجی ایضا صیغه امر و وصف ترکیبی و یقال ایضا جست و جوی بمعنی التفتیش
والتفحص والمراد ههنا المعنی **بیت** سخنی در نهان نباید گفت که بر انجمن
بفتح الهمزة وضم الجیم وفتح المیم المحفل ای الجمع نشاید گفت یعنی گفتن **حکمت** دشمن ضعیف
که در طاعت آید و دوستی نماید مقصودی جز آن نیست که دشمنی بالیاء المصدری
قوی گردد و گفته‌اند بر دوستی بکسر الیاء المصدری دوستان اعتماد نیست تا بتملق
دشمنان چه رسد یعنی چه رسد از اعتماد یعنی لا احتمال للاعتماد علی تملقهم اصلا کذا
سمعت من بعض الکلمه هر که دشمن کوچک را حقیری شمارد بدان ماند که
آتش اندک را مهمل غیر محفوظ می گذارد **قطعه** امروز بکش بضم الکاف العربی امر من
کشتن چو می توان کشت یعنی چون که می توانی بکشتن امروز بکش کآتش چو بلند
بفتحتین فی الفصیح شد جهان سوخت هکذا فی النسخ التی وصلت الینا فلعله لو قال
شود بدل شد لکان الوزن مستقیما بلا تکلف و سوخت وان کان فی الاصل بمعنی احترق
و ههنا بمعنی یحترق مگذار که زه کند کمان را دشمن چو بتیر می توان دوخت یعنی چون می
توانی که دشمن را بتیر می دوختی فرصت مده که کمانش را زه کند یعنی و تیرش می سازد
بند سخن در میان دو دشمن چنان گوی که اگر دوست شوند شرم زده نباشی **مثنوی**
میان دو کس جنگ چون آتش است سخن چین بسکون النون وصف ترکیبی یعنی الواشی
و ههنا بکسر النون الکاف والاضافة بدبخت هیزم کش وصف ترکیبی من کشیدن است

کنند این وآن یعنی دوکس خویش وکر باره دل یعنی دل خویش کنند وکر باره ای مرة
اخری وی عاید الی السخن چنین اندرمیان کور بخت بالکاف الونی کنایه عن کدون معالہ
و بخل میان ای درمیان دوتن آتش افروختن نه عقلست خود ای نفسه درمیان
سوختن قطعه درسخن با دوستان آهسته باش تا ندارد دشمن خونخوار
کوش پیش دیوار آنچه کوی هوش دار یعنی تدارک بکن تا نباشد درپس دیوار
کوش فاعل نباشد حکمت هرکه با دشمنان دوستان خود صلح می کند سر آزار دوستان
دارد بیت بشوی بضمتین امر من شستن ای خردمند ازآن دوست دست که با دشمنانت
بوده هم نشست یعنی مختلط شود بند چون در امضای من امضی الامرای انفذ کار
متردد باشی ان طرف اختیار کن که بی ازار تر فی بحر الغرایب ترادات تفضیل وجی
ایضا بمعنی الرطب والمراد ههنا هو الاول بر آید بیت با مرد بفتح المیم وسکون
الدال سهل ضد دشوار کوی امر من کفتن و دشوار مکوی با انکه در بکسر الداء
صلح زند جنک مجوی بند تا کار بزر برمی آید جان در خطر نهادن نشاید که عرب کوید
آخر الحیل السیف بیت چو دست از همه حیلتی در کسیست حلالست بردن بشمشیر دست
یعنی اذا لم تظفر بالحیل کلها حتی لم تخلص باعطاء الذهب حل لک الاخلاص بالمضاربه
بالسیف لما قالوا آخر الحیل السیف کما قالوا آخر الدواء الکی بند بر عجز دشمن رحمت مکن
که اگر او قادر شود بر تو رحمت نکند ترا بیت دشمن چو بینی ناتوان لاف از بروت
بضمتین الشارب والسایله خود مزن ای لا تتکلم بکلمات منبئة عن التصلف والوذر
مغزیست درهر استخوان مردیست درهر پیرهن لطیفه هرکه بدی بیاء الوحدة رابکشد
بضم الکاف الوحی خلق را از بلای او برهاند واورا ازعذاب خدای عز وجل اذ لولم
یقتل لکان یوذی الناس فیواخذ به فی الآخرة قطعه پسندیده است بوصل الهمزة
بخشایش ولیکن منه بر ریش خلق آزار بسکون القاف والراء وصف ترکیبی من آزردن
مرهم یعنی مرهم منه بر جراحت شخصی که خلق آزار باشد که این اگرچه احسانست در ظاهر
ولیکن ایذاء ناس است در تحقیق ندانست آنکه رحمت کرد بر مار که او یعنی که آن رحمت
ظلم است بر فرزند آدم حکمت نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن شنیدن
رواست تا بخلاف آن کار کنی وآن اشارة الی خلاف عین صوابست مثنوی حذر کن

زانچه

زانچه دشمن کوید ای یقول آن کن مقول کوید که اگر از و صدر نمی کنی بر زانو زنی
دست تغابن فی مختار الصحاح التغابن ان یغبن و یخدع القوم بعضهم بعضا کرت
راهی نماید آن دشمن راست چون تیر ازان بر کرد بالکاف الفارسیة می کرد یدان
ای اعرض عنه و راه دست چپ کیر حکمت خشم بسکون المیم مبتدا بیش ز یاده
از حد قوله وحشت آرد خبر المبتدا ومثله قوله ولطف بی وقت هیبت برو و چندان
درشتی کن که از تو سیر کردند بالکاف الفارسیة و نه چندان نرمی کن که بر تو نرمی کن که
بر تو دلیر شوند مثنوی درشتی و نرمی بهم بفتحتین در به است یعنی بهم بهاست من
قبیل قوله بدریا در منافع بکام جو فاسد بالفاء من الفصد بالفارسیة رگ زن که
جراح یعنی جراحت کننده است و مرهم نه است وصف ترکیبی من نهادن درشتی
نکیرد خردمند بپش یعنی بپیشی ای لا تظهره نه سستی بپیشی کیرد که ناقص کنند
قدر خویش نه مر خویشتن را قد عرفت ان مر بجیء اسم مصدر بمعنی التعداد و یجیء ایضا
بمعنی اللام الجارة وهو المراد ههنا ای لنفسه فزونی و مزیت نهد نه یکبار ای مرة
و بالکلیه تن در مذلت نهد قوله تن مفعول مقدم لنهد مثنوی شبانی بضم الشین
المعجمة وتخفیف الباء و یاء الوحدة با پدر کفت یعنی با پدرش کفت ای خردمند مرا تعلیم
ده امر من دادن بر انه یک پند بالباء الفارسیة النصح بکفتا نیک مردی بسکون الکاف و
والیاء المصدریة کن نه چندان که کردد بالکاف الفارسیة چیره فی بحر الغرایب چیر
و چیره بکسر الجیم الفارسیة الجری ای حتی صار جری یا کرک تیز دندان حکمت دوکس دشمن
ملک و دینند پادشاه بی حلم و زاهد بی علم فیه لف و نشر مرتب بیت بر سر ملک بالضم
والسکون مبادا ان ملک بفتح المیم وکسر اللام فرمان ده که خدا را نبود بنده
فرمان بردار ای عبد مطیع حکمت پادشه باید که تا بحدی خشم بر دشمنان
نراند بفتح النون من مضارع منفی من راندن که دوستانرا اعتماد نماند آتش خشم
و غضب اول در خداوند خشم افتد پس آنکه ای بعد ذلک زبانه بفتح الزای المعجمة
و قیل بضمها النیران کذا فی بحر الغرایب بخصم رسد یا نه رسد مثنوی نشاید بنی آدم
خاک زاد که در سر کند کبر و تندی و باد ای الهواء ترا با چنین کرمی و سرکشی هست
که نه پندارم ای لا اعلم از خاکی و ما از آتشی قطعه در خاک بیلقان بفتح الباء

الموحدة وسكون الياء المثناة وفتح اللام اسم لمملكة كذا اسمع من بعض الكمل بر سیدم
بعابدی بیاء الوحدة گفتم مرا بتربیت از جهل پاک کن گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه یعنی
عالم یا هر چه خوانده همه در زیر خاک کن حکمت بدخوی بسکون الیاء یعنی سیء الخلق بدخوی
در دست دشمنی بیاء الوحدة گرفتارست که هر کجا که رود از چنگ عقوبت او خلاص نیابد
بیت اگر ز دست بلا بر فلک رود بدخوی ز دست خوی بد خویش در بلا باشد
بند چو بینی که در سپاه دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش و در حضور و اگر جمع شوند از
پریشانی اندیشه کن قطعه برو با دوستان آسوده بنشین چو بینی در میان
دشمنان جنگ وگر بینی که باهم یعنی با یکدیگر یک زبانند وکوهم یک زبان
عبارة عن اتفاق الكلم منهم ای عدم اختلاف فیهم کمان را زه کن و بر باره بر سنگ بر
فی الاول حرف بمعنی علی و فی الثانی صیغه امر من بردن یعنی بر باروی حصار بر سنگ
برای جنگ قال فی بحر الغرائب باره بالباء الموحدة یجیء علی ثلثة معان بمعنی الفرس کما قال
الاسدی فرستاده را بارهٔ خویش داد والثانی بمعنی حق کما قال اللطیفی دربارهٔ تو منم
متو اخواه دربارهٔ من توی وژاژخاه بکسر الدال یعنی شخص که بخشم آمدست
والثالث بمعنی سور القلعة کما قال الاسدی ایضا بن باره لشکر تا سر آهنو زدند ای
حوزه کردند کذا فی بحر الغرائب والمراد ههنا هو المعنی الاخیر وللقوم فی هذا البیت
استخراجات عجیبة اعرضنا عن ذکرها صفحا حذرا عن الاطناب الممل حکمت دشمن چو از
همه حیلتی در ماند سلسلهٔ دوستی بجنباند پس آنگه بالکاف الفارسیة وسکون
الهاء بدوستی کارها کند که هیچ دشمن نتواند کرد یعنی کردن بند سر مار را بدست
دشمن بکوب بالکاف العربیة والباء الفارسیة صیغه امر که از احدی الحسنیین خالی نباشد
اگر این غالب آمد مار کشتی و اگر آن مار غالب آمد از دشمن رستی بفتح الراء
والیاء فیهما للخطاب بیت بروز معرکه ایمن مباش ز خصم ضعیف که
مغز شیر بر آرد فاعله ضمیر خصم ضعیف چو دل ز جان بر داشت یعنی چون دل را
ز جان خویش بر داشت یعنی اذا ائیس من حیاته وتیقن انه یموت بند خبری که دانی
که دل بیازارد تو خاموش باش تا دیگری بیارد بیت بلبلا یعنی ای بلبل
مژده بهار بیار خبر بد به بوم بسکون المیم باز گذار ای تأخیر کن بند پادشه را بر

حاسد

بر خیانت کسی واقف مگردان مگر آنکه بر قبول کلی واثق باشی و اگر نه در هلاک
خود سعی کوشی بیت بپیچ سخن گفتن ای التهیئة للتکلم آنگاه کن که دانی که در کار گیرد
سخن یعنی تأثیر کند حکمت هر که نصیحت خود رای میضاف اما مفعول لها می کند او خود
یعنی آن ناصح فی نفسه بنصیحت گری مثل قولهم آهنگر والیاء للوحدة یعنی بناصح آخر
را محتاجست که تا نصیحت دهد آن ناصح را و گوید که چرا نصیحت دهی همچو شخص خود
رای را که از غرور و اعجاب سخنت را گوش ندارد بند فریب دشمن مخور بضم الحاء
من خوردن و غرور مداح مخر یعنی مخر من خریدن که این دام زرق بالفتح والسکون
وتقدیم المعجمة علی المهملة الریاء والتصلص نهاده است وآن مداح کام بالکاف الفارسیة
طمع گشاده احمق را ستایش اسم مصدر من ستودن خوش آید چون لاشه یعنی لاغر
که در کعبش دمی نهند فربه نماید یعنی با نفسی که نفخ می کنند قصابان قطعه الا حرف
تنبیه یعنی غافل مشو تا بشنوی مدح سخن گوی که اندک مایه نفعی یعنی نفعی اندک مایه
ای قلیل البضاعة از تو دارد اگر روزی ای فی یوم من الایام مرادش بر نیاری دو صد
چندان عیوبت بر شمارد تربیت متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد
بیت مشو غره یعنی مغرور مشو بر حسن گفتار خویش بتحسین نادان و پندار خویش
عطف علی تحسین لطیفه همه کس زعقل خود بکمال نماید و فرزند خود بجمال قطعه یکی
جهود و مسلمان نزاع می کردند چنانکه خنده گرفت از حدیث ایشانم بطیره و غضب
گفت مسلمان گر این قبالهٔ یعنی مکتوب قاضی من درست نیست خدایا جهود میرانم جهود
گفت بتورید میخورم سوگند بفتح السین والکاف الفارسیة یعنی الیمین اگر خلاف کنم
همچو تو مسلمانم گر از بسیط ای روی زمین عقل منعدم گردد بخود گمان نبرد بالعجب
هیچ کس که نادانم ای لا یشک احد فی جهل نفسه بل یجزم بانه عالم حکمت ده آدمی بر خوانچه
بالجیم الفارسیة یعنی سفرهٔ نعمت بخورند و دو سگ بر مرداری بسر نبرند حریص با جهانی
گرسنه است وقانع بنانی سیر نظم روده تنگ بالذال المعجمة یعنی المعاء الضیقة کذا فی
الصحاح الفارسیة بیک نان تهی یعنی نان بسیط فی توشه پر گردد بالکاف الفارسیة نعمت
روی زمین پر نکند دیده تنگ کنایة عن الحریص پدر چون دور بفتح الدال عمرش منقضی
گشت مرا او این وصیت کرد و بگذشت که شهوت آتشست از وی بپرهیز امری بپرهیزیدن

معنى الاحتما، بخود بر آتش دوزخ مكن تيز قوله تيز صفة آتش و تحتمل ان يكون قيد مكن
در آن آتش ندارى طاقت سوز بصبر آنا ماء الوصل بر بن آتش زن امروز قوله
زن امر من زدن وآنا مفعوله مقدما **حكمت** هر كه در حال توانايى نيكوى نكند در وقت
ناتوانى سختى بيند **بيت** بد اختر تر از مردم آزار نيست كه روز مصيبت كسش يار نيست
حكمت جان در حمايت يكدمست يعنى روح در حفظ يك نفس است ودنيا وجودى بين الوصلة
ميان دو عدم يكى عدم قديم سابق ودوم عدم حادث لاحق دين بدنيا فروشان
خرند اى همه حمار يوسف بفروشند تا چه خرند وهذا من خريدن قال تعالى الم اعهد اليكم
يا بنى آدم الآية العهد الوصية وعهد الله تعالى الى بنى آدم ما نصب لهم من الحجج العقلية والسمعية
الآمرة بعبادته تعالى الزاجرة عن عبادة غيره وجعل عبادة الغير عبادة الشيطان
لانه الآمر بها **بيت** بقول دشمن پيمان نفح الباء الفارسية وسكون الياء بمعنى المعاهدة
والقرار على الشيء دوست بشكست ببين كه از كه بريدى وبا كه پيوستى **حكمت** شيطان با
با مخلصان بر نمى آيد لا ينفع من المعاملة معهم وسلطان با مفلسان **مثنوى** وامش مده
آنكه بى نمازست يعنى شخص بى نماز را وام مده ور خود دهنش ز فاقه وفقر بازست
يعنى كشاده باشد كو يعنى كه او فرض خدا نمى كذارد از قرض تو نيز غم ندارد **حكمت**
هرچه زود برآيد دير نپايد اى لا يتقرر وبزركان از اينجا كفته اند كه دولت تيز را بقا
نبود **قطعه** خاك مشرق را شنيده ام كه كنند بچهل سال كاسه چينى صد بروزى
كنند يعنى صد كاسه در يك روز سازند در بغداد لاجرم قدر معناه قيمتش همى بينى
قطعه مرغك تصغير مرغ از بيضه برون بضم الفاء بيرون آيد وروزى ورزق
طلبد وآدمى بچه ندارى خبر وعقل وتميز آنك ناكاه كسى كشت اى صار واصلا الى مرتبة
من المناصب فجاءة ودفعة بچيزى نرسد ونى تمكين وفضيلت بكذشت از همه
چيزاى وصل الى اعلى المراتب شيئا فشيئا آبكينه اى الزجاج همه جا هست يعنى در جميع
بلدان موجودست از آن سبب قدرش نيست لعل وشوارى اى بدشوارى بدست آيد از آنست
عزيز **حكمت** كارها بصبر برآيد ومستعجل بسر در آيد **مثنوى** بچشم خويش ديدم در بيابان
كه مرد آهسته بالاضافة الا انه سكن الدال للوزن بكذشت از شتابان سمند لفظ
فارسى قال فى بحر الغرايب هو الفرس الاصفر اللون وقيل هو الفرس الذى يقال له

بالفارسية بلكون رنك وباد پا صفة سمند وهو كناية عن كونه فى الغاية از تك فى بحر الغرايب تك
بمعنى الشوط والطلق بالتركية آتك نبجا اوغى وبمعنى العدو وايضا بالفارسية پوييدن كما قال
اللطيفى بشنا اندر آب همچون نهنك بتك اندر فراز ونشيب چو باد وبمعنى القعر وبمعنى منقاد
الطير وصيغة امر من تكيدن بمعنى پوييدن بالتركية يلمك وبمعنى دوييدن بالتركية يوكرمك
دپى تك ايضا وصفا تركيبيا نحو باد تك واسب تك دپى ايضا ادات تشبيه يتصل آخر
الاسم لتشبيه شىء له نحو ماه تك اى كالقمر ودر ياتك اى كالبحر والمراد به هنا معنى پوييدن
فرو ماند بسكون النون اى عجز شتربان همچنان آهسته مى راند **پند** نادانرا به از
خاموشى نيست اكر اين بدانستى نادان نبودى **قطعه** چون ندارى كمال وفضل آن
به كه زبان معنى زبانى نكه دارى آدمى را زبان فضيحت ورسوا كند همچو بى مغز را سبكسارى
اى الخفة غاية الخفة **قطعه** خرى را ابلهى تعليم مى داد برو صرف كرده عمر دايم يعنى عمرش دايما بر
صرف كرده بدو حكيمى الشين راجع الى ابلهى كفت اى نادان چه كوشى بالكاف الفارسى در اين
سودا بترس امر من ترسيدن از لوم لايم سرزنش كننده نيا موزد بهايم از تو كفتار تو
خاموشى بيا موز از بهايم **مثنوى** هر كز تا مل نكند در جواب بيشتر آيد سخنش نا صواب
يعنى سخنش نا صوابش اكثر آيد از صواب با سخن آراى امر من آراييدن چو مردم بهوش اى
كالرجل العاقل يا بنشين همچو بهايم خموش **پند** هر كه با دانا از خود بحث كند تا بدانند كه
داناست بدانند نادانست **بيت** چون در آيد به از تو فى قوله سخنى متعلق بدر آيد كرچه
به دانى اعتراض مكن **پند** هر كه با بدان جمع بد نشيند نيكى نبيند **مثنوى** كر نشيند فرشته با ديو
وحشت آموزد وخيانت وريو بالكسرة المجهولة بمعنى المكر والحيلة از بدان نيكويى نيا موزد
نكند كرك پوستين دوزى وهذا المصراع فى مقام التعليل للمصراع السابق وتوجيهه ظاهر لمن
له طبع سليم **نصيحت** مردمانرا عيب نهانى بيدا مكن كه مر ايشانرا رسوا كنى وخود را بى اعتماد
حكمت هر كه علم خواند بسكون النون وعمل نكرد بدان ماند كه كاو راند وتخم نيفشاند
حكمت از تن بى دل يعنى از شخصى كه اهل دل نشود طاعت نيايد وپوست بى مغز بضاعت
را نشايد **حكمت** نه هر كه در مجادله جست بمعنى چابوك بالجيم الفارسية فيهما در معامله درست
بيت بس يعنى بسيار قامت خوش كه زير چادر باشد چادر بمعنى الخيمة وبمعنى الثوب
الذى يتغطى به النساء وقد اشتهر فى ولايتنا هذا بان يقال چادر كذا فى بحر الفوائد والمراد

ههنا المعنى الكا چون بازو کشاده کنی ما در ما در باشد **حکمت** اکر ممه شبها قدر بودی بس شب
قدر را چه قدر بودی **شعر** کر سنک همه لعل بدخشان بودی • بس قیمت سنک ولعل یکسان
بودی • **حکمت** نه هر که بصورت نیکوست سیرت زیبا در وست • کار اندرون دارد نه پوست
توان شناخت یعنی شناختن بیک لحظه در شمایل مرد که تا کجاش رسیدست پایکاه علوم ای
مرتبهٔ علومش ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو که خبث نفس نکردد بسالها معلوم
حکمت هر که با بزرکان ستیزد خون خود ریزد **قطعه** خویشتن را بزرک می بینی راست کویند
یک را دو بیند لوج بضم اللام یعنی احول زود بینی شکسته پیشانی بالباء الفارسیة یعنی
الجبهة تو که بازی یعنی اللعب بسر کنی با قوچ ای الکبش **پند** پنجه با شیر کرفتن و مشت با شمشیر
زدن کار خردمندان نیست **بیت** جنک زور آوری مکن با مست پیش سر پنجه در بغل نه
امر من نهادن دست مفعوله **حکمت** ضعیفی که با قوی دلاوری یعنی شجاعت کند یار
دشمنست در هلاک خویش **قطعه** سایه پرورده را چه طاقت آن که رود با مبارزان
شخص شجاع که بیرو لاشی باشد از صف بر میدان مو که برای جنک بقتال سست بازو
بجهل می فکند بفتح الکاف والنون مضارع می افکند ه وقوله پنجه مفعوله با مرد
آهنین چنکال **حکمت** هر که نصیحت نشنود سر ملامت شنیدن دارد **بیت** چون
نیاید نصیحتت در کوش اکرت یعنی اکر ترا سرزنش و توبیخ کنم خاموش یعنی ساکت
باش که تو مستحق بان سرزنشی فی الغواب خاموش و خامش بالواو و بدونه لغتان
بمعنی ساکت **لطیفه** بی هنرمندان نتوانند دیدن همچنانکه سکان بازاری سک
شکاری را بینند مشغله بر آرند و پیش آمدن نیارند یعنی سفله و ناکس چون بهتر
باکسی بر نیاید بخبثش یعنی بخبث و غیبت آن کس در پوستین او افتد **بیت** کند هر آینه
یعنی البته غیبت بکسر الغین المعجمة وهی ان یتکلم خلف انسان مستور بما یغمه لو سمعه
فان کان صدقا یسمی غیبة وان کان کذبا یسمی بهتانا کذا فی مختار الصحاح
حسود کوته دست که در مقابله وحضور بحسود کنکش بود زبان مقال بضم
الکاف العونة بمعنی اخرس یعنی اخرس بود زبان مقالش وفیه مبالغة کما لا یخفی **حکمت**
اکر جور شکم نیستی هیچ مرغ در دام صیاد نیفتادی بلکه صیاد خود تا کید لصیاد
دام ننهادی **وعظ** حکیمان دیر دیر خورند و عابدان نیم سیر و زاهدان تا سد رمق

مبارزان ام

نفحهن بقیة الروح کذا فی مختار الصحاح وجوانان تا طبق بر کیرند یعنی خدمتکار
ان سفره را و پیران تا عرق بکنند اما قلندریان چندانکه در معده بکسر العین او
سکونه جای نفس نماند بفتح النون الکا می ماندن و بر سفره روزی کس بکسر الیاء
ای رزقه و نصیبه **بیت** اسیر بند شکم را دو شب نکیرد خواب ای لا ینام فیهما شبی
زمعده سنکی یعنی همچو سنک شده از ثقل طعام شبی زد لتنکی **نصیحت** مشورت
با زنان تباهست یعنی فاسدست وسخاوت با مفسدان کناه **بیت** ترحم بر پلنک
تیز دندان ستمکاری بود بر کوسفندان **پند** هر که را دشمن در پیش است ای
تحت وسعه اکر نکشد دشمن خویشتست **بیت** سنک در دست و مار بر سر سنک خیره
وضعیف راتی بود قیاس و در نک کروهی خردمندان بخلاف این مصلحت دیده
اند و کفته اند که در کشتن بندیان تامل اولیترست بحکم آنک اختیار باقیست
توان کشت و توان هشت بالکسر و کشت بالضم اکر نه تامل کشته شود محتملست که مصلحتی
فوت شود که تدارک مثل آن ممتنع باشد **مثنوی** نیک سهلست زنده بیجان کرد یعنی بغایه
آسانست زنده را بیجان کردن ولیکن کشته را باز زنده نتوان کرد شرط عقلست
صبر تیرانداز وصف ترکیبی من انداختن که چو رفت از کمان نیاید باز ای مرة اخری
حکمت حکیمی که با جهال در افتد یعنی بجمع شود اتفاق باید که عزت توقع ندارد و
وجاهلی که بزبان آوری بر حکیمی غالب آید عجب نیست که سنکیست جوهری را می شکند
قطعه
بیت نه عجب کر فرو رود نفسش عندلیبی که غراب همقفصش باشد
کر هنرمند از او باش یعنی لوندان و قدمر کتقعه جفائی بیند تا دل خویش نیازارد و
در هم ای منقبض و منفعل نشود آن هنرمند که سنک و ناقص بدکوهر اکر کاسه
زرین شکند بفتح الکاف والنون قیمت سنک نیفزاید و قیمت زر کم نشود **لطیفه**
خردمندی بیاء الوحدة را که در زمرهٔ اجلاف فی مختار الصحاح الزمرة بالضم الجماعة
وقولهم اعرابی جلف ای جاف سخن صورت نه بندد شکفت بکسرتین یعنی عجب مدار که
آواز بربط با غلبهٔ دهل بفتحتین و قدمر معنا هما بر نیاید ای لا یظهر و بوی عنبر
فی بعض النسخ عنبر از کند بکسر الدال والاضافة اما سیر فی الغوایب کند وکندا
بالکاف الفارسی الرائحة الخبیثة یعنی از رایحهٔ خبیثهٔ سیر فرو ماند ای یضمحل **مثنوی**

بلند آواز بکسر الزای نادان کردن آفراخت یعنی یک نادان بلند آواز رفع
جیلک وهو عبارة عن غایة الاقدام ونهایة الشره که دانا رای شرم وکستاخی
بینداخت ای اسکت نمی داند که آهنگ حجازی فرو ماند زبانگ طبل غازی **حکمت**
جوهر اگر در خلاب افتد فی الزوایب خلاب بکسر ای الحمأة الطین وجرک آب بهمان
نفیس است کما کان وغبار اگر بر فلک رسد همچنان خسیس است استعداد بی
تربیت دریغست وحیف وتربیت نامستعد ضایع وعیث است خاکستر اگرچه
نسب عالی دارد که آتش جوهر علویست ولیکن چون بنفس خود هنری ندارد با
باخاک برابرست قیمت شکر نه از نی بالفتح والسکون است ولئلا یلتبس بقولهم
نیست انه الواست خطاوانی وجب حذفه کما عرف عز میرة که آن خاصیت وی راجع
الی شکر است ومحصوله ان الرغبة فی السکر لم تحصل فی نسبه اعنی القصب بل
من حسبه فی نفسه **مثنوی** چو کنعان را هو اسم ابن نوح علیه السلام فاورکه الغرق کذا سمعت
من بعض الکمل طبیعت نبی هنر بود پیمبر زاده‌گی قدرش ای رتبته نیفزود
ولعله استعملا فزودن ههنا بمعنی المتعدی وقد فعل مثل ذلک فیما سبق کما نبهناک
علیه فتذکر هنر بنمای امر من نمودن اگر داری نه گوهر فی صحاح الصحاح اصل کل شیء
جوهره وهو موجب گوهرای لا یرتبک بلادر حسبک وفضلک ان کان گل از
خارست وابراهیم پیغمبر علیه السلام از آزر **لطیفه** مشک آنست که خود ببوید نه آنست
که عطار بگوید دانا چو طبلهٔ عطارست خاموش وهنر نمای ونادان چو طبل
غازی بلند آواز ومیان تهی ویافه درای یعنی فاسد الفکر **قطعه** عالم اندر میان
جاهل را مثلی گفته اند صدیقان شاهدی درمیان کورانست مصحفی درمیان زندیقان
یعنی شاهدیست درمیان کوران **بند** دوستی بیاء الوحدة را که بعمری ای فی زمان
یعتد به بحیث یعد فی العرف عمر الرجل فراچنگ بالجیم الفارسیه آرند یعنی بکف آرند وهو
کنایة عن التحصیل نشاید ای لا یلیق که بیکدم بیازارند **بیت** سنگی بچند سال
شود لعل پاره زنهار تا بیک نفسش نشکنی بسنگ والضمیر فی نفسش راجع الی اللعل
حکمت عقل در دست نفس همچنان گرفتارست که مرد عاجز وضعیف بدست زن گربز
قال فی الزوایب گربز بضم الکاف الفارسیه وکسره یعنی الشخص الطرار وقال الشمس الفخری

فی کتابه

1

فی کتابه المسمی بالمعیار الجمالی ان گربز یعنی زیرک انتهی **بیت** در بکسر الراء بمعنی باب
خرمی وشادی بر سرای ببند که بانگ زن ازوی راجع الی سرای بر آید بلند **حکمت**
رای بی قوت مکر وفسونست قد عرفت ان فسونست هو الذی یقرأ علی المرضی والظاهر انه عطف
تفسیری للمکر وقوت بی رای جهل وجنون **بیت** تمیز بیاییی باید وتدبیر عقل وانکه ملک
که ملک ودولت نادان سلاح جنگ خداست **تربیت** جوانمردی که بخورد وبدهد به
است از عابدی که روزه وصوم دارد وبنهد هر که ترک شهوات از بهر قبول خلق کرده
است از شهوت حلال در شهوت حرام افتاده است **بیت** عابد که نه بفتح النون
حرف نفی از بهر خدا گوشه یعنی درگوشه نشیند بیچاره در آینهٔ تاریک چه بیند **حکمت**
اندک اندک خیزی خیلی وبسیار شود وقطره قطره سیلی گردد یعنی آنان که دست
قوت ندارند سنگ خرده نگه دارند تا بوقت فرصت دمار یعنی انتقام کذا فی
الزوایب از دماغ ظالم برارند **شعر** وقطر علی قطر متعلق بقوله اذا اتفقت نهر
ونهرا الی نهر متعلق اذا اجتمعت بحر وقد ضمن اجتمعت معنی انضمت فعداه بالی والتقدیر
وقطر اذا اتفقت علی قطر فهی نهر ونهرا اذا انضمت الی نهر فهی بحر قیل بالفارسیه سیلهای
روان گری بینی جمله از قطره‌های بارانست **بیت** اندک اندک بهم شود بسیار دانه دانه
است غله در انبار **پند** عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحلم درگذراند که هردو طرف را
زیان دارد هیبت کم شود وجهل آن مستحکم **بیت** چو با سفله گویی بلطف وخوشی فزون
گرددش کبر وگردن کشی **حکمت** معصیت از هر که صادر شود ناپسندست واز علما ناصواب
شدن ناپسندتر که علم سلاح جنگ شیطانست وخداوند سلاح را چون باسیری برند
شرمساری بیشتر برد **مثنوی** عامی نادان پریشان روزگار به ز دانشمند ناپرهیزگار
کان کان زنا بینایی از راه اوفتاد وین دو چشمش بود در چاه بالجیم الفارسیه
اوفتاد **حکمت** هر که در زندگی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند لذت انگور
زن بیوه بالکسرة المجهولة المراة التی لا زوج لها داند نه خداوند میوه یوسف صدیق
علیه السلام در خشکسالی بکسر اللام المصدری مصر نخوردی تا گرسنگان را فراموش نکند **مثنوی**
آنکه در راحت وتنعم بسکون المیم زیست او چه داند که حال گرسنه چیست حال درماند
گان کسی داند که باحوال خود فرو ماند من ماندن یعنی نهادن فان ماندن یجیء علی

ثلثة معان بمعنى التمكن والاستوار و بمعنى الشق و بمعنى الوضع كذا في الصحاح الفارسي **قطعه**
ای که بر مرکب تازنده اسم فاعل من تاختن سواری ای انت راکب هش دار بالضم
بمعنى العقل مثل هوش في احد معانيه كما مر في بحر الغرايب که خر خارکش مسکين در آب و گل است
آتش از خانهٔ همسایهٔ درویش مخواه کانچه بر روزن او میکذرد دود دلست نه دخان
نار **پند** درویش ضعیف حال بسکون الفاء واللام را در تنگ خشک سال مپرس که چونی
مکر بشرط آنکه مرهمی بر ریشش بنهی و معلومی قد عرفت ان لفظ معلوم بکنی بمعنى المال
در پیش او بری بفتح الباء من بردن **قطعه** خری که بینی و باری بکل در افتاده بدل ای
بقلبک بر وشفقت کن و ما مرو بسرش فانه یطلب منک الاستعانة و ما چو رفتی و پرسیدنش
بفتح یاء الخطاب بعد الدال که چون بمعنى کیف افتاد میان به بند چو مردان بکیر دم بتشدید
المیم للوزن خرش وهذا الشعر انما جی المجرد التوبیخ في بعض النسخ کوش خرش **حکمت**
دو چیز محال عقلست خوردن بیش از رزق مقسوم و مردن پیش از وقت معلوم **قطعه**
قضا دگر نشود ای لا یتغیر کر هزار ناله و آه بشکر یا بشکایت متعلقان بقوله بر آید
از دهنی بیاء الوصل بمعنى هزار ناله واه بر آید بشکر یا بشکایت از یکی من فرشتهٔ
که وکیل است بر خزانهٔ باد چه غم خورد که بمیرد ای بنطفی چراغ بیوه زنی وقد عرف
معناه آنفا **پند** ای طالب روزی بنشین که بخوری و ای مطلوب اجل مرو که
جان نبری بفتح التاء **قطعه** جهد رزق ار کنی و گر نکنی برساند خدای عز و جل ور بمعنى
واگر روی در دهان شیر و پلنگ نخورندت مگر بروز اجل **حکمت** بنا نهاده بفتح
الباء الصله بمعنى چیزی را که در تقدیر ربانی مقدر نشده است و نصیب ننهاده است
دست نرسد و چیزی که نهاده است در تقدیر خدای تعالی هر جا که هست بمعنى موجود است
برسد **بیت** شنیدهٔ که سکندر برفت تا ظلمات بچند محنت بمعنى برفت بچند محنت
و خورد بمعنى نوشید آنکه خورد و هو الخضر عم آب حیوة را **حکمت** صیاد بی روزی
یعنی بی نصیب در دجله ماهی نگیرد و ماهی بی اجل در خشک نمیرد **بیت** مسکین حریص
در همه عالم همی دود می دویدن او در قفای رزق و اجل در قفای او **لطیفه**
توانگر فاسق کلوخ زراندود ست بمعنى مذهب است که مطلی باذهب شود و درویش
صالح شاهد بمعنى محبوب خاک آلود است این درویش را دلق بمعنى خرقهٔ موسی است

مرقع وان فاسق توانگر را ریش فرعون ست وضع شده نیکان روی در فرج بالجیم
کوزح بالحاء المهمله لفظا ومعنی و ار د بمعنى شدت ایشان متوجه است بخلاص و دولت
بدان جمع بد بسر در نشیب ای در سفل دارد یعنی دولت ایشان متوجه است بهلاک
قطعه هر کرا جاه و دولتست بدان یعنی بآن جاه و دولت خاطر خسته در نخواهد
یافت قوله در زایلی خبر نشیده که هیچ دولت و جاه الشعر راجع الی قوله هر
کرا سرای دیگر یعنی در آخرت نخواهد یافت بلکه منقطع می گردد در دنیا **حکمت**
حسود از نعمت حق بخیلست و مردم بی گناه را دشمن **قطعه** مردکی بکاف
التصغیر و یاء الوصله خشک مغز یعنی حسود را دیدم گرفته است در پوستین
ان یذم صاحب جاه و مرتبه گفتم ای خواجه گر تو بد بختی مردم نیکبخت را چه
گناه **قطعه** الا بمعنى غافل مشو تا نخواهی بلا بر حسود آن بخت بر گشته ای
منقلب بخت و متغیر خود در بلاست چه حاجت که با وی راجع الی حسود کنی دشمنی
بالیاء المصدری که او را چنان دشمنی ای الحسد در قفاست **تربیت** تلمیذ بی
ارادت عاشق بی زرست و رونده بی معرفت مرغ بی پر بالباء الفارسی و عالم
بی عمل درخت بی بر بالباء العربی بمعنى الثمره و زاهد بی علم خانه بی در بمعنى
باب **حکمت** مراد ز نزول قرآن تحصیل سیرت خوبست نه ترتیل سورهٔ مکتوب
قال في شرح الوقایه الترتیل في القراءة التی یسهل فیها على المتعبد بیاده بکسر
الهمزه رفته است و عالم متهاون سوار خفته عاصی که دست بر دارد بر ای دعا و
و تضرع بخدای تعالی به است از عابدی که کبر در سر دارد **بیت** سرهنگ لطیف خوی
و دلدار بهتر ز فقیه مردم آزار **حکمت** یکی گفته اند عالم بی عمل را انکه بچه ماند من
ما نستن گفت بزنبور بی عسل می ماند **بیت** زنبور درشت بی مروت را گوی
امر من گفتن باری چو عسل نمی دهی نیش مزن **لطیفه** مرد بی مروت زنست و زاهد
بی طمع ره زن ای من قطاع الطریق **قطعه** ای بناموس و ننگ و غیرت کرده
جامه سپید في بعض النسخ سعید و کلاهما بمعنى بهر بسکون الهاء پندار خلق ای
لاجل حسن ظنهم و اما نامه عمل سیاه دست بسکون التاء قدم للسجع تدبر
کوتاه باید از دنیا آستین خواه دراز و خواه کوتاه بمعنى ان شئت اجعله

طویلا وان شئت اجعله قصیرا حکمت دوکس را حسرت از دل بدر نرود
ای لا تخرج و پای تغابن از کل بر نیاید تاجر کشتی شکسته و وارث باقلند
ریان نشسته قطعه بیش درویشان بود خون مباح کر نباشد در میان بسکون
النون مالت سبیل یا مرو بابا را زرق بر من کنایه علی الطایفه التی سماها بقلندر یاه
یا بکش بفتح الکاف العربی بر خاقان کلمه مرکبه مستعمله بمعنی المار و الاکباب انکشت
نیل و هو بکسر النون صبغ معروف یقال له بالترکی چود و من عاداتهم انهم یتخذونه
ویجعلون به علامه علی باب المیت لیدل علی الماتم والحزن هکذا اسمعه من بعض
الکمل منذا و قال فی بحر الغرایب یا حرف نداء فی لغه العرب و قد یستعمل فی الفارسی
لذلک ایضا و حرف عطف فی الفارسیه بمعنی او ثم اورد قول الشیخ یا مرو الحکمه لالا
علی ما ذکره یا مکن با پیلبانان دوستی یا بنا کن خانه در خورد کلمه و اصله بمعنی
اللایق بیل حکمت خلعت سلطان اکرچه عزیز ست جامه خلقان بوزن ثعمان
جمع خلق بفتحتین ای بالی کذا فی مختار الصحاح و اما فی الصحاح الفارسی فقد
قال انه لغه مشترکه بین الفارسی والعربی خود بوزن تر و خوان و نعمت بزرکان
اکرچه لذیذ ست خرده انبان بمعنی الجراب خود از آن ملذت تر قطعه سرکه بمعنی
الخل مشترک بین الفارسی والترکی از دست بسکون التاء رنج قوله دست
رنج اسم لما یکتسب باستعمال الید مضاف الی خویش و تره ای البقل مطلقا وهو
عطف علی سرکه بهتر از نان ده خدا بمعنی خدا و نده ای کتخدای قریه و بره
بتخفیف الراء للوزن ولد الغنم و هو عطف علی قوله نان حکمت خلاف رای صواب است
و نقض عهد اولی الالباب دارو بمعنی الدواء کذا فی بحر الغرایب بگمان بضم
الکاف الفارسی بمعنی بشک خوردن و راه نادیده بکاروان رفتن از امام
مرشد محمد غزالی پرسیدند که بدین منزله در علوم چگونه رسیدی گفت بدانچه
بمعنی با آنچه رسیدم که هرچه ندانستم از پرسیدن آن ننک و عار نداشتم قطعه
امید عافیت آنکه بود موافق عقل که نبض را بطبیعت شناس بمعنی بطبیب
حاذق بنمایی بپرس هرچه ندانی که ذل پرسیدن دلیل راه تو باشد بمعنی
دانایی حکمت هر آنچه دانی که هر آینه ای البته معلوم تو خواهد شدن بپرسیدن

آن

آن تعجیل مکن که حکمت را زیان دارد قطعه چو لقمان دید کاندر دست داود
همی آهن بمعجز موم کردد اراد به المعجزه الا انه حذف تاءه للوزن نپرسیدش
چه می سازی که دانست ای لانه قد علم که نی پرسیدش معلوم کردد حکمت
از لوازم صحبت ای المصاحبه یکی آنست که خانه بپردازی من پرداختن بمعنی
تمام کردن و قد عرفت ان الحاء تقلب زاء فی مستقبلیاته تا با خانه خدای
ای بصاحب البیت و قولهم خانه خدای و ده خدای من قبیل قولهم کلاب و کلبرک
بکام در سازی ای ینتظم بیت حکایت بر مزاج مستمع کوی اکر دانی که دارد با تو
میلی هر آن عاقل که با مجنون نشیند نکوید جز حدیث روی لیلی حکمت هر که
با بدان نشیند اکر نیز طبیعت ایشان نکیرد بطریق ایشان متهم کردد
همچنان که اکر شخصی بخرابات رود بنماز کردن منسوب شود در اعتقاد
ناس بخمر خوردن مثنوی رقم بفتحتین بمعنی الکتابه کذا فی مختار الصحاح
بر خود بنادانی کشیدی ای امضیت و قررت حماقتک که نادان نصیحت
برکزیدی طلب کردم ز دانایی بیاء الوصل یکی پند مرا فرمود با نادان منشوند
بمعنی اختلاط مکن که کر دانای عصری خر بباشی بیاء الخطاب فیهما و کذا الیاء
فی قوله و کر نادانی ابله تر بباشی للخطاب فیهما حکمت حلم شتر چنانک معلومست
اکر طفلی بیاء الوصل مهارش بفتح المیم الزمام والشین راجع الی اشتر کیرد و صد
فرسنگ ببرد کردن از متابعت او نپیچید معناه رغ منفی من پیچیدن اما اکر دره
هولناکی ای مخوف و هذا مثل قولهم اندیشناک و غمناک و نمناک پیش آید که موجب
هلاک باشد و طفل بنادانی خواهد که آن جا بکه برود زمام از کفش بفتح الفاء والنبی
راجع الی قوله طفلی بکسلاند و دیکر مطاوعت نکند که هنکام درشتی ای فی وقت الخشونه
و زمان الغلظه ملاطفت مذمومست و کفته اند که دشمن بملاطفت دوست نکردد بلک
طمع زیاده کند قطعه کر کسی لطف کند با تو خاک پایش باش و کر خلاف و خشونت کند
در دو چشمش و هذا الشین و شین باشی یرجعان الی قوله کسی آکن بالمد و فتح الکاف
الفارسی و سکون النون امر من آکندن بمعنی مملو کردن و قوله خاک مفعول آکن
سخن بلطف و کرم با درشت خوی بسکون تاء درشت مکوی که زنک خورده بسکون

الکاف نگردد بزم سوهان فی بحر الغرایب سوهان بضم السین المهملة بالترکیة
وفرتیه یعنی بخرده سوهان پاک نمی شود حکمت هرکه در میان سخن دیگران
افتد که فضلش بدانند جهلش معلوم کنند قطعه ندهد مرد هوشمند جواب
مگر آنکه کزو سوال کنند گرچه بر حق بود مزاح سخن حمل دعویش بکسر الواو
وسکون الیاء والشین یعنی دعوی آن سخن گوی را حمل بر محال کنند ادب
ریشی ای جراحتی اندرون جامه داشتم حضرت شیخ رحمه الله هر روز بپرسیدی
که ریشت چونست ونپرسیدی که کجاست دانستم که از آن احتراز میکند که
ذکر هر عضوی روا نباشد وخردمندان گفته اند هرکه سخن نسنجید می سنجیدن
یعنی وزن کردن ای کل شخص لا یزن کلامه از جوابش برنجد قطعه تا نیک
ندانی که سخن عین صوابست باید که بگفتن دهن از هم نگشایی ای ینبغی ان
لا تفتح فاک گر راست سخن گویی ودر بند بمانی به زانکه دروغت
بیاء الخطاب دهد از بند رهاید ورد علیه ان هذا مخالف لما سبق فی صدر الکتاب
من قوله دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انگیز فتأمل فی وجه التلفیق
بینهما حکمت دروغ گفتن بسکون الغین المعجمة بضربت لازب فی مختار الصحاح
اللازب الثابت یقال صار کذا ضربة لازب ولازم لغة فیه لکن الاول افصح ماند
بفتح النون مضارع من ماندن که اگر نیز جراحت درست شود نشان بماند
ای مضرة الکذب واثره یبقی دایما چون برادران یوسف عم بدروغی موسوم
شوند بر راست گفتن ایشان نیز اعتماد نماند بسکون النون ماضی منفی
ماندن قال الله تعالی بل سولت لکم انفسکم امرا فصبر جمیل هذا ما قاله
یعقوب لابنائه اول الآیه قال الله تعالی حکایه عن اکبر اخوة یوسف عم ارجعوا
الی ابیکم فقولوا یا ابانا ان ابنک سرق وما شهدنا الا بما علمنا وما کنا
للغیب حافظین واسئل القریة التی کنا فیها والعیر التی اقبلنا فیها وانا لصادقون
قال بل سولت لکم انفسکم امرا فصبر جمیل عسی الله ان یأتینی بهم جمیعا انه هو
العلیم الحکیم قوله تعالی قال بل سولت ای فلما رجعوا الی ابیهم وقالوا له ما قال
لهم اخوهم قال بل سولت لکم ای سهلت وهونت انفسکم فی اعینکم امرا

اردتموه والا فما ادری ملک مصر ان السارق یؤخذ بسرقته لولا فتواکم وتعلیمکم
قطعه کسی را که عادت بود راستی خطا گر کند درگذارند ازو وگر نامور ومشهور شد
بناراستی دگر راست باور یعنی التصدیق والایمان ندارند ازو ای لا یصدق قوله
عوض قطعه دروغی بیاء الوحدة نکیرتو صاحب دلان بر آنکس که پیوسته گفتست
راست وگر مشهور شد بناراستی اگر راست گوید بگویند خطاست حکمت اجل
کاینات باتفاق ظاهر آدمیست واذل موجودات سگ ای الکلب وباتفاق
خردمندان یعنی متورست که سگ حق شناس به که آدمی ناسپاس بکسر السین
المهملة الاولی والباء الفارسیة یعنی الشکر والمنة کذا فی بحر الغرایب قطعه سگی را لقمهٔ
هرگز فراموش نگردد گر زنی یعنی سگی را اگر زنی صد نوبتش سنگ فراموش نگردد
آن لقمه را که خورده بود از دست تو وگر عمری نوازی سفلهٔ بکسر الهمزة را
یعنی لو تملقت بخیلا زمانا کثیرا یعد فی الوقت عمرا بکمتر تندی ای بادنی مخالفة
وتأذی آید با تو در جنگ حکمت از نفس پرور بسکون السین والراء هنری
نیاید وبی هنر سروری را نشاید بیت مکن رحم بر گاو بسیار بار که بسیار
خسپست وبسیار خوار بسیار خسپ بسکون الراء یعنی کثیر النوم وخسپ
صیغه من خسپیدن که آن خوار فی قوله بسیار خوار صیغه من خوردن بیت
چو گاو ای مثل البقر گرهمی بایدت یعنی اگر همی باید ترا فربهی بالیاء المصدری مفعول
باید چو خر ای مثل الحمار تن مفعول مقدم له بجور کسان در دهی بیاء الخطاب
امر من دادن یعنی در خورد یکدیگران ده تنت را یعنی بذل کن همچو حمار وهذا امثل
قوله پدر در منافع نا شمارشت کام حکمت در انجیل آمده است که ای فرزند آدم
اگر توانگری دهمت از من بمال مشغول شوی واگر درویش کنمت ای کنم ترا
تنگدل نشینی پس حلاوت ذکر من کجا یابی من یا فتی وبعبادت من کی بشتابی
قطعه که اندر نعمتی مغرور وغافل گهی از تنگدستی خسته وریشی بامالة الواو ای
صاحب جراحتی چو در سرا وضرا بفتح السین والضاد ای فی السرور والغم حالت بیاء
الخطاب ای حالتو اینست ندانم که بحق پردازی از خویش ای لا تنتظم مع الحق
وتفرغ عن هواک واحوال نفسک حکمت ارادت بیچون ای بلا کیف وهو الله سبحانه

وتعالى يكى را از تخت شاهى فرو آورد ويكرى را در شكم ماهى نكه دارد اشارة
الى قصه يونس عم كما اشار بقوله بيت وقتيست خولش انراكه بود ذكر تو مونس ور خود
بود اندر شكم حوت جو يونس حكمت اكر تيغ قهر بر كشد حق سبحانه وتعالى
نبى سر در كشد واكر غمزة لطف بجنباند قوله بداه راجع بمتعلق بقوله بجنباند
وقوله بنيكان در رساند جزاء الشرط قطعه كر بمحشر خطاب قهر كند انبيارا
چه جاى معذرتست پرده از لطف كو بردار اى مره برفع الحجاب مكذا قيل واما
فى الصحاح الفارسى فقد قال معلوم امر الغايب من كردن مثلا بجى بكند على لفظ
المضارع بعينه ولكن يفرق بينهما بالقراين وقد يزاد بين الدال والنون الف
نحو كناد وهو غير مستعمل الا نادرا وقد يجى بزياده لفظة كو على اول امر الحاضر او
آخره نحو كو بكن او بكن كو وهو قليل ايضا فالظ منه ان قوله كو بردار امر غايب
كاشقيا را اميد مغفرتست بند مركه بتاديب دين راه صواب نكيرد بتعذيب
عقبى كرفتار آيد قال الله تعالى ولنذيقنهم من العذاب الادنى دون العذاب
الاكبر الاية العذاب الادنى عذاب الدنيا من القتل والاسر وغير ذلك وعن
مجاهد عذاب القبر والعذاب الاكبر عذاب الآخرة اى نذيقهم عذاب الدنيا
قبل يصلوا الى الآخرة ثم قال تعالى لعلهم يرجعون اى لعل من بقى منهم يتولون
عن الكفر روى ان وليد بن عقبه فاخر عليا رضه يوم بدر فنزل افمن كان مومنا
كمن كان فاسقا لا يستوون الآية كذا قال بعض الكمل بيت پند است بالباء الفارسى
خطاب مهتران آنكه بند بالباء الموحدة معنى خطاب مهتران بر كهتران بند است
ونصيحت اولا وانكه اى بعد از ان بند است چون بند ونصيحت دهند ونشنوى
بند وقيد نهند بر پايت بند نيكبختان بحكايت وامثال پيشينيان اى قدماء
ماضيه بند ونصيحت كيرند پيشى اى قبل از ان كه پسينيان اى متأخران بواقعه
ايشان اشارة الى نيكبختان مثل زنند قطعه نرود اى لا يذهب مرغ سوى
دانه فراز اى نرود فراز اى لا يطير نحوه چون دكر مرغ بيند اندر بند وقيد
دام بند ونصيحت كير از مصايب بفتح الميم جمع مصيبة دكران تا نكيرند
ديكران قدمران ديكر بجوز فيه ذكر بحذف اليا ز تو بند حكمت انراكه كوش ارادت

كران بكسر الكاف الفارسى معنى ثقيل آفريده است وهو كناية عن صمم القلب چون
كند كر بشنود اى كيف يفعل حتى يسمع كلام الله تعالى وانراكه بكمند سعادت كشيده
اند چون كند كه نرود قطعه شب تاريك اى فى الليلة المظلمة دوستان خداى مى بتابد
مى تافتن بمعنى لمعان كردن چو روز رخشنده عطفا على قوله شب تاريك بمعنى فى
النهار المضى لهم نور ولمعان ايضا كما فى الليلة المظلمة دين سعادت بزور بازو نيست
تا نبخشد خداى بخشنده قطعه از تو بكه بفتح الباء الصلة وكسر الكاف الفارسى
نالم اى باى حاكم اشتكى منك واعرض حالى عليه كه دكر داور بمعنى قاضى وحاكم
نيست از حكم تو بمعنى حكم بالا تر نيست آنراكه تو رهبرى كنى كم بضم الكاف
الفارسى نشود وانراكه تو كم كنى كسى رهبر ومرشد نيست وهذا البيت اشارة
الى قوله تعالى من يهدى الله فلا مضل له ومن يضلل فلا هادى له حكمت كداى
نيك انجام بفتح الهمزه بمعنى العاقبة به از پادشاه بد فرجام كا نجام لفظا ومعنى
بيت غمى كز پيش شادمانى برى قرئ بحذف يا پيش للوزن وكر شيشه به از شادى
بكسر الياء المصدرى للوزن ايضا كز پيش غم خورى حكمت زمين را از آسمان نثار است
النثار اسم لما ينثر ويهدى من التحف بالتركى ساچو والمراد به ههنا المطر المنبت وآسمان
را از زمين غبار كل اناء يترشح بما فيه الاناء بالكسر الظرف يقال رشح الاناء يرشح رشحا
وترشح خرج مافيه قليلا قليلا ومنه الرشح للعرق لانه يخرج من البدن شيئا فشيئا كما يترشح
الاناء المتخلخل الاجزاء وفى الحديث فى اهل الجنة رشحهم المسك صدق رسول الله صلعم بيت
كرت بمعنى اكر تراخوى واخلاق من آمد ناسزا دار تو خوى نيك خويش از دست مكذار
حكمت حق جل وعلا مى بيند ومى پوشد وهمسايه نمى بيند ومى خروشد خروشيدن
قال فى الذوايب معناه بالتركى كورلنمك ايلمك وبجى بمعنى حمله كردن ايضا انتهى بيت
نعوذ بالله اكر خلق غيب دان وصف تركيبى من دانستن بودى كسى بحال خود اى
بسبب حال نفسه از دست كس نياسودى لطيفه زر از معدن بكان بالكاف العربى
لفظ فارسى مرادف بمعدن كندن بر آيد واز دست بخيل بجان كندن بر نيايد
قطعه دونان وناكسان نخورند وكوشوار ندكو يند اميد به كه خورده
روزى اى فى يوم من الايام بينى بكام بالكاف العربى وسكون الميم بمعنى بر مراد بينى

دشمن را فقوله دشمن مفعول ببینی و قوله زرمانده وخاکسار یعنی بخاک آلوده
مرده فی موضع الحال **حکمت** هر که بزیردستان نبخشاید ای لا یرحم بجور زیر
دستان ای نفحتی هند زیر گرفتار آید **قطعه** نه هر بازو یعنی عضد که دروی
قوتی هست بمرد عاجز ترا بشکند دست ضعیفان را مکن بر دل گزندی بیاء الوحدة
یعنی بر دل ضعیفان ایذاء و مضرة مکن که درمانی بیاء الخطاب من ماندن جواب
الامر یعنی ان فعلت کنت مبتلی بجور زورمندی بیاء الوحدة **فایده** عاقل چون
خلاف درمیان آید بجهد بکسر الباء الصلة وفتحتی الجیم والهاء ای یثب من البین
ولا یتوقف فی ذلک المکان و چون صلح بیند لنگر بنهد که آنجا سلامت برکنار است
واینجا حلاوت درمیان مقامر را ای لمن یلعب بالقمار اراد به النرد سه شش
می باید ولیکن سه یک می آید ولا یخفی علیک ان ملایمة هذا الکلام لما قبله غیر
واضح اللهم الا ان یجعل هذا ابتداء کلام ولا یخفی بعده **بیت** هزار بار یعنی مرة
چراگاه خوشتر از میدان در حق اسب ولکن اسب ندارد بدست خویش عنان
فایده درویشی در مناجات می گفت یارب بر بدان رحمت کن که بر نیکان خود
رحمت کرده که ایشان را نیک آفریده **حکمت** اول کسی که علم بنفحتی برجامه و انگشتر
در دست نهاد جمشید بود گفتندش چرا همه زینت را بچپ دادی و فضیلت راست
راست اصله راست را یعنی بطرف یمین اسب ثم حذف الفه است فی الخط واللفظ
لما عرفت من انه یجب حذف الفه لفظا وخطا اذا اتصل بکلمة ساکنة الآخر
فقوله راست فی الاول کلمة واحدة بمعنی الیمین و فی الثانی مرکب من را و است الدا
بطتین گفت راست را زینت راستی تمامست ای یکفیه **قطعه** فریدون گفت
نقاشان چین را که پیرامون فی بحر الغرایب پیرامون و پیرامن کلاهما بالباء
الفارسیة یعنی حوالی الشیء واطرافه بالفارسیة گرداگرد خرگاهش فی بحر الغرا
خرگاه و خرکه بکسر الخاء المعجمة والکاف الفارسیة فیهما بالترکیة اوتاغ بدوزند من
دوختن و قد عرفت ان الخاء یقلب زاء فی المستقبلات بدان جمع بد قدم للحصر
را نیک دار ای مرد هشیار یعنی عاقل که نیکان خود بزرگ و نیک روزند یعنی
بزرگانند و نیک روزان **لطیفه** بزرگی را گفتند با چندین فضیلت که دست دارد

خاتم

خاتم چرا در دست چپ می کنند گفت ندانی که اهل فضل همیشه محروم باشند وفی
هذا المعنی قال خواجه حافظ ره هنر نمی خرد ایام جز از ینم نیست کجا روم
بتجارت باین کساد متاع **قطعه** آنکه حظ بالحاء المهملة والظاء المعجمة النصیب
والجد یقال حظ الرجل حظا ای صار ذا حظ من الرزق کذا فی مختار الصحاح
فلک ان تجعل الحظ ههنا اسما و مصدرا کما لا یخفی آفرید و روزی و رزق و بخت
بالباء التحتانیة یعنی دولت یا فضیلت همی دهد یا بخت قد صحح هذا بالباء
التحتانیة والفوقانیة ایضا والمآل واحد **لطیفه** نصیحت پادشاهان مضاف
الی مفعوله گفتن مسلم کسی راست که بیم و خوف سر ندارد و یا امید زر **مثنوی**
موحد چه در پای ریزی زر ریختن زرش یعنی چه که در پایش ریزی زر را وچه
که شمشیر هندی که مشهور است بحدت نهی بکسر نهی و یاء الخطاب بر سرش
ای هما مستویان عنده ولا مبالاة له من السیف اصلا امید و هراسش بفتح
السین المهملة والشین المعجمة راجع الی الموحد فی بحر الغرایب هراس بکسر الهاء
فی المشهور اسم مصدر یعنی بیم و مصدرش هراسیدن بفتح الهاء یعنی ترسیدن
انتهی یعنی امید و خوفش نباشد زکس بر نیست یعنی بر این است بنیاد توحید
بس ای علیه اساس التوحید فقط **لطیفه** پادشه از بهر دفع ستمکار انست
و شحنه برای خون خوران و قاضی مصلحت جوی طراران جمع طرار قال فی مختار
الصحاح الطر الشق والقطع ومنه الطرار لانه العیار السارق خفیة لقطع
الثوب وشقه عند سرقة الدراهم والدنانیر و مصلحت جوی وصف ترکیبی
من جستن هرگز دو خصم از پیش قاضی راضی نروند چو حق یعنی چون
حق غیر را معاینه دانی که می بباید داد یعنی دادن بلطف به که بجنگ آوری و
دلتنگی خراج اگر نگذارد کسی بطیبت نفس فی مختار الصحاح طاب یطیب طیبة
بکسر الطاء وتطیابا بقهر از و بستانند مرد سرهنگی **قطعه** همه کس را دندان
بترشی کند گردد فی بحر الغرایب کند بضم الکاف الفارسیة الغیر الصارم من السیف
والسکین ای الکلیل منهما ثم اطلق علی غیره من الطبیعة والسن علی سبیل الاستعارة
انتهی و قاضی بشیرینی **لطیفه** قاضی که برشوت بخورد پنج خیار ثابت کند

از بهر تو ده یعنی عشره خربزه زاد خربزه بضم الباء الوزه البطیخ و خربزه زار
المبطخه . لطیفه قحبه پیر از نابکاری چه کند توبه نکند و شحنه معزول از مردم
آزاری بیت جوان بکسر النون مضاف اما قوله گوشه نشین قدم المظهر تدبر
شیر مردرا خداست که بر خود نتواند زگوشه برخاست ای برخاستن بیت
جوان جست می باید که از شهوت بپرهیزد که پیر سست رغبت را بسکون التانی
ای ضعیف الرغبه خود آلت برنمی خیزد نکته حکیمی را پرسیدند که چندین درخت
نامور یعنی شهیر و نامدار که خدای تعالی آفریده است بلند و بر و مندای المثمر فانک
قد عرفت ان بر بمعنی الثمر ایضا هیچ یکی را آزاد نخوانده اند مگر سرو را
که ثمره ندارد درین چه حکمتست گفت هر یکی را دخلای وظیفه معین است
و وقتی معلوم گاه بوجود آن وظیفه تازه اند و گاهی بعدم آن پژمرده
یعنی ذابل شد و سرو را هیچ ازین نیست در همه وقت تازه است واین
مذکور صفت آزادگانست قطعه بر آنچه می گذرد دل منه که دجله بسی پس
از خلیفه بخواهد گذشت یعنی گذشتن در بغداد گرت ز دست یعنی اگر ز
دستت بر آید چو نخل باش کریم ورت ز دست یعنی واگر از دستت نیاید چو
سرو باش آزاد و فارغ بال پند دو کس مردند بضم المیم و تحسر
بردند آنکه داشت و مالش نخورد وانکه دانست و عمل نکرد بر مقتضای
علمش قطعه کس نه بیند بخیل فاضل یعنی فاضل بخیل را که نه در عیب گفتنش
کوشد یعنی که نکوشد در گفتن عیبش یعنی در گفتن ناس عیب او را و
محصوله ان کل فاضل بخیل یسعی بسبب بخله وامساکه فی ان یغتابه الناس
و یذمه بتعداد معایبه ور کریمی دو صد گنه دارد کرمش عیبها فرو پوشد
خاتمه کتاب تمام شد کتاب گلستان والله المستعان بتوفیق
باری عز اسمه قوله درین جمله کلام مبتدا یعنی درین جمله هشت باب
چنانکه رسم و عادت مؤلفانست از شعر متقدمان بطریق استعارت
تلفیق نرفت یعنی درین جمله ابواب تلفیق نرفت از شعر متقدمان بطریق
عاریت چنانکه تلفیق عادت مؤلفانست قال فی مختار الصحاح لفق الثوب

وهو

وهو ان یضم شقة الی اخره فیخیطها و بابه ضرب بیت کهن بضمتین معنا
وهو النصیح خرقه خویش یعنی خرقه کهنه خود را پیراستن و مرمت
کردن بدوختن رقعه به است از جامه عاریت خواستن غالب گفتار
سعدی طرب انگیزست و صفت ترکیبی من انگیختن و طرب بفتحتین یعنی
شادی و خرمی و طیبت آمیز وصف ترکیبی من آمیختن و طیبت بمعنی نیک
بوئی کذا قیل و کوته نظران بدین علت زبان طعن دراز کرده یعنی ایشان
زبان درازی کنند و گویند که مغز دماغ بیهوده و باطل بردن و دود
چراغ بی فایده خوردن کار خردمندان نیست یعنی انهم قد نسبوا الشیخ
الی العبث والسفاهة وقالوا ان السعی والمشقة فی تالیف هذا الکتاب
سفه و عبث لا یلیق بالعاقل الفطن ولیکن بر رای روشن صاحب دلان
که روی سخن در ایشانست ای الکلام فیهم لا فی غیرهم من الجهلة الحساد
پوشیده یعنی بر رای روشنش مستور نماند ما منفی من ماندن که در بضم
الدال و تشدید الراء موعظها ای شافی در سلک عبارت فی مختار الصحاح

السلک بالکسر الخیط کشیده است و
و داروی و دوای تلخ بکسر التاء
و انها نصیحت با فصاحت
بشهد ظرافت بر آمیخته
تا طبع ملول ایشان
از دولت بکسر
التاء قبول محروم
نماند یعنی التونین

نظم ما نصیحت بجای خود کردیم روزگاری درین نصیحت بسر بردیم
گر نیاید این نصیحت ما بگوش بکسر الشین رغبت کس بر رسولان پیام
و خبر باشد بس نظم یا ناظرا فیه سل الله مرحمة علی المصنف واستغفر لکاتبه واطلب
لنفسک من خیر ترید به اطلب من الله تعالی غفرانا لصاحبه محمدا ثم حمدا ثم حمدا علی توفیقنا تم

من بعد ذلک ای من بعد طلبک
لنفسک من خیر تریدبه